T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# HZ. OSMÂN MUSHAFLARININ İMLA ÖZELLİKLERİ ve İMLANIN KIRÂAT AÇISINDAN DEĞERİ

Edibe EMİNOĞLU KÜRKÜT

18949005

Danışman

Doç. Dr. Hacı ÖNEN

Diyarbakır 2021

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# HZ. OSMÂN MUSHAFLARININ İMLA ÖZELLİKLERİ ve İMLANIN KIRÂAT AÇISINDAN DEĞERİ

Edibe EMİNOĞLU KÜRKÜT

18949005

Danışman

Doç. Dr. Hacı ÖNEN

Diyarbakır 2021

# TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Hz. Osmân Mushaflarının İmla Özellikleri ve İmlanın Kırâat Açısından Değeri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

19/08/2021

Edibe EMİNOĞLU KÜRKÜT

İmza

# ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Cebrâil (a.s) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiy yoluyla indirilmiş mushaflarda yazılmış tevatürle nakledilmiş tilavetiyle ibadet olunan rabbimizin kelâmıdır. Müslümanlarca derin saygı duyulan Kur'ân-ı Kerim'i bize gönderen bizleri karanlıklardan aydınlığa çıkarıp Müslüman olarak yaratan Hz. Peygamber ve sahâbe sevgisiyle donatan Rabbimize sonsuz hamd ve senalar olsun.

Kırâat ilmini insanlara ilk öğreten Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber döneminde vahyin inzal olmasıyla beraber kırâat ilminin temeli de atılmıştır. Müzzemmil sûresinin 73/4. "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" "*Kur'ân-ı ağır ağır, tane tane oku.*" âyeti kırâat ilminin Kur'ânî temelini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'den sonra bu ilmin sonraki nesillere aktarılması görevini sahâbe-i kiram üstlenmiştir. Bu ilmin bizlere intikalinde ilk günden itibaren vahyin inişine şahitlik eden sahâbe-i kiramın rolü büyüktür. Kur'ân-ı Kerim'in başta uygulama esaslı öğretim şekli yaygın iken daha sonraları teorik öğretim de bir ilim dalı haline getirilmiştir.

Kırâat ilmi, zamanla olgunlaşarak günümüze kadar ulaşan bir gelişim evresi göstermiştir. Kırâat ilminin âlimler tarafından kayıt altına alınmış olması bu ilmin sonraki nesillere aktarılmasına dayanak oluşturmuştur. Daha sonraki süreçte ise her dönemde birçok kırâat âlimi yetişmiş ve bu ilmin bizlere doğru bir şekilde aktarılmasına vesile olmuşlardır.

Gerek Müslümanlar gerekse müsteşrikler tarafından en çok incelenen kitap hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân-ı Azimüşşan'ın çağlar ötesi mesajının bizlere ulaşmasında ve bu mesajın doğru anlaşılmasında kırâat ilminin büyük etkisi olmuştur. Müfessirler ile fukâha Kur'ân'ı açıklayabilmek ve hüküm çıkarabilmek için kırâat ilmine sıkça başvurmuşlardır. Çünkü kırâat ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Hz. Osmân'ın talimatıyla onun istediği imla kurallarına göre istinsâh edilen "resmü'l-mushaf veya resmü'l-Osmâni" diye adlandırılan ilk mushaflar arasındaki bazı farklılıkları ve bu mushaflarda mükerrer olarak geçen bazı kelimelerin farklı imla ile yazılışlarını araştırma konusu yaptık. Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi ve metodu hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in Kur'ân'a dayalı eğitim-öğretim metodu, vahiy lafızlarını sahâbeye aktarırken kullandığı yöntemi, Hz. Peygamber döneminde vahyin yazıya geçirilme süreci, vahiy yazılırken kullanılan malzemeler, sahâbe döneminde ortaya çıkan bazı olaylar neticesinde Kur'ân'ın cem' ve istinsâhı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümünde "İmâm Mushaf"ın özellikleri ve bu mushaflarda farklı yazılan kelimeler üzerinde durulmuştur. Beldelere gönderilen mushaflarda Kureyş lehçesinin esas alınması konusu incelenmiştir. Ayrıca ele alınan kelimeler bazen sarf ve nahiv açısından da incelenmiştir.

Çalışmamın tamamlanması hususunda bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatan danışmanım Doç. Dr. Hacı ÖNEN'e, tezimin iyileşmesinde hususi katkı sunan aynı zamanda tez jürisinde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Rıfat ABLAY'a, tez jürisi Dr. Öğr. Üyesi Haşim ÖZDAŞ'a, tez çalışmam boyunca çeviri ve düzeltmelerde yardımlarını esirgemeyen Dr. Lokman ŞAN'a, eğitim hayatımda beni destekleyen abim Mahmut EMİNOĞLU'na, emeği geçtiği halde ismini zikredemediğim bütün hocalarıma ve bu süreçte ihmal ettiğim başta eşim ve kızım olmak üzere aileme teşekkürlerimi sunarım.

**Edibe EMİNOĞLU KÜRKÜT**

**Diyarbakır-2021**

# ÖZET

Vahiy, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilmesinden itibaren farklı yazı malzemeleri üzerine yazılarak kayıt altına alınmıştır. Yazılı âyetler bu dönemde bir mushaf haline getirilmemiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde meydana gelen savaşlarda birçok hafız sahâbînin şehit olması üzerine Kur'ân'ın cem' edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Hz. Osmân (r.a.) döneminde İslâm coğrafyasının genişlemesi nedeniyle farklı bölgelerdeki Müslümanlar arasında kırâat ihtilafları baş göstermiştir. Hz. Osmân (r.a.) söz konusu kırâat ihtilaflarını sahihleri ile sınırlamak ve Müslümanlar arasında kırâat birliği sağlamak amacıyla Zeyd b. Sâbit (r.a.) başkanlığında bir istinsâh komisyonu oluşturmuştur. Kureyş lehçesi esas alınarak istinsâh edilen mushaflar farklı İslâm beldelerine birer muallim sahâbî eşliğinde gönderilmiştir. Beldelere gönderilen mushaflar arasında, bazı imlâ farklılıkları olmuştur.

Mütekaddimun âlimler, Hz. Osmân'ın (r.a.) teksir ettiği ilk mushaflar arasındaki bazı farklılıkları ve aynı mushafta mükerrer olarak yazılan aynı yapıdaki bazı kelimelerin farklı imlâ ile yazılmış olması ile bunların imlâ özellikleri (resmü'l-mushaf) üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Biz de çalışmamızda, Hz. Osmân (r.a.) döneminde istinsâh edilen mushaflarda elif "ا", yâ "ي" ve vâv "و" harflerinin hazf veya ziyâde edilerek yazılması, aynı yapıdaki kelimenin bazı yerlerde bitişik bazı yerlerde ise ayrı yazılması, hemzenin çeşitli durumlardaki yazımı, mushafların imla hususunda ittifak halinde olduğu kelimeler ve mushafların imla konusunda ihtilâf ettiği kelimeleri başlıklar altında inceledik.

**Anahtar Sözcükler**

Kırâat, Mushaf, Resm-i Mushaf, İmla, İmâm Mushaf.

# ABSTRACT

Revelation, since it was revealed to The Prophet Muhammad (PBUH), has been recorded by writing on different writing materials. Written verses have been not turned into a Mushaf in this period. During the reign of Hadrat Abu Bakr (r.a.), the need for the compilation of the Qur'an arose after the martyrdom of many Huffaz Companions in the wars.

Due to the expansion of the Islamic geography during reign of Hadrat Uthman (r.a.), recitation disputes arose among Muslims in different regions. Hadrat Uthman (r.a.) established a commission of istinsâh (copy) under the chairmanship of Zaid B. Thabit (r.a.) in order to limit the disputes in question with their authentic ones and to ensure unity among Muslims. The Mushafs, which were copied on the basis of the Quraysh dialect, were sent to different Islamic cities in company with a Companion teacher. The Mushafs which were sent to the towns showed slight differences in terms of spelling.

Predecessor scholars have conducted researches on some differences among the first Mushafs that Hadrat Uthman (r.a.) duplicated, and same Mushaf in which some words of the same structure which were written repeatedly in the same Mushaf, were written with different spellings and their orthographic features (Official-Mushaf) In our study, in the Mushafs that were copied during reign of Hadrat Uthman (r.a.) we examined the writing of the letters alif "ا", yâ "ي" and wâv "و" by reduction, the writing of the letters alif "ا", yâ "ي" and wâv "و" by addition, the writing of the same word adjoining in some places and separately in others, the spelling of hamza in various situations, the words in which the Mushafs are in agreement with orthography and the words in which the mushafs disagree on orthography under the headings.



**Keywords**

Recitation, Mushaf, Official-Mushaf, Orthography, Mushaf Al-Imam.

# İÇİNDEKİLER

**ÖN SÖZ** ..... **I**
**ÖZET** ..... **III**
**ABSTRACT** ..... **IV**
**İÇİNDEKİLER** ..... **V**
**TABLO LİSTESİ** ..... **VIII**
**KISALTMALAR** ..... **IX**
**GİRİŞ** ..... **1**
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ ..... 1
B. ARAŞTIRMANIN METODU ..... 2

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**KUR'ÂNIN YAZIYA GEÇİRİLME SÜRECİ**

1.1. KUR'ÂN'IN YAZIMI ..... 4
1.2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ..... 5
1.2.1. Hz. Peygamberin Kur'ân Okuma Tarzı ..... 6
1.2.2. Hz. Peygamberin Kur'ân Tâlimi ..... 7
1.2.3. Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân'ın Tespiti ..... 12
1.2.3.1. Hıfz/Ezberleme ..... 13
1.2.3.2. Kitabet/Yazma ..... 16
1.2.4. Kur'ân'ın Hz. Peygamber Döneminde İki Kapak Arasında Toplanmamasının Nedenleri ..... 19
1.3. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ VE KUR'ÂN'IN CEM' EDİLMESİ ..... 22
1.3.2. Cem' Edilen Sahifelere Mushaf Adının Verilmesi ..... 27
1.4. HZ. OSMÂN DÖNEMİ ..... 28

**İKİNCİ BÖLÜM33**

**HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA KELİMELERİN FARKLI YAZILMASI**

2.1. İMÂM MUSHAF ..... 33
2.1.1. Resmu'l-Mushaf İmlasına İttiba Etmenin Hükmü ..... 36
2.1.2. Resmü'l-Mushafın İmla Özellikleri ..... 37
2.2. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HAZFEDİLEN HARFLER ..... 38
2.2.1. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Yâ "ي" Harfi ..... 39
2.2.1.1. Hemze İçin Tasvir Edilen Yâ "ي" Harfinin Hazfi ..... 40
2.2.1.2. Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin Hazfi ..... 42
2.2.1.3. İzâfe Yâ "ي"sının Hazfi ..... 50
2.2.2. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Vâv "و" Harfi ..... 64

2.2.3. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Nûn "ن" Harfi ..... 68
2.2.4. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen "ا" Elif Harfi ..... 69
2.2.4.1. Elif "ا" Harfinin İsimlerde Hazfi ..... 69
2.2.4.2. Elif "ا" Harfinin Fiillerde Hazfi ..... 75
2.2.4.3. Elif "ا" Harfinin Harflerde Hazfi ..... 78
2.2.5. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Lâm "ل" Harfi ..... 79
2.3. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA ZİYADE YAZILAN HARFLER ..... 79
2.3.1. Hz. Osmân Mushaflarında Elif "ا" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması. 80
2.3.1.1. Elif "ا" Harfinin Fiillerde Ziyâde Edilmesi 81
2.3. 1.2. Elif "ا" Harfinin İsimlerde Ziyâde Edilmesi 83
2.3.2. Hz. Osmân Mushaflarında Vâv "و" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması88
2.3.3. Hz. Osmân Mushaflarında Yâ "ي" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması 89
2.4. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HAZİF VE İSPATIN BİR ARADA BULUNDUĞU KELİMELER ..... 90
2.5. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HEMZE HARFİNİN YAZIMI ..... 91
2.5.1. Vasıl Hemzesi ..... 92
2.5.1.1. Vasıl Hemzesinin Fiillerin Başına Gelmesi ..... 93
2.5.1.2. Vasıl Hemzesinin İsimlerin Başına Gelmesi ..... 93
2.5.2. Katı' Hemzesi ..... 96
2.5.2.1. Sakin Hemze ..... 97
2.5.2.2. Harekeli Hemze ..... 98
2.5.2.3. Kat' Hemzesinin Vasıl Hemzesinden Önce Gelmesi ..... 106
2.5.2.4. Kat' Hemzesinden Sonra Yine Kat' Hemzesinin Gelmesi ..... 107
2.6. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA BEDEL OLARAK YAZILAN HARFLER ..... 108
2.6.1. Elif Harfinin Vâv "و" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 109
2.6.2. Elif Harfinin Yâ "ي" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 109
2.6.2.1. Aslı Yâ "ي" Harfi Olup Aslına İşareten Yâ "ي" Harfi Sûretinde Yazılan Elif "ا" Harfi ..... 110
2.6.2.2. İkincisi Aslı Yâ "ي" Harfi Olan Elif "ا" Harfi ..... 110
2.6.2.3. Üçüncüsü Kelimenin Sonuna Gelip Müenneslik İfade Eden Elif "ا" Harfi ..... 111
2.6.2.4. Dördüncüsü Aslı Meçhul Olan Elif "ا" Harfi ..... 111
2.6.3. Vâv "و" Harfinin Elif "ا" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 111
2.6.4. Sîn "س" Harfinin Sâd "ص" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 112
2.6.5. Tenvinin Nûn "ن" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 113
2.6.6. Nûn "ن" Harfinin Elif "ا" Harfine Bedel Olarak Yazılması ..... 114
2.7. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA TÂ-İ TE'NÎSLERİN "ة" AÇIK TÂ "ت" HARFİ OLARAK YAZILMASI ..... 114
2.7.1. Aslı Tâ-i Te'nîs "ة" Olup Açık "ت" Harfi Olarak Yazılan ve İttifakla Müfret Olarak Okunan Kelimeler ..... 115
2.6.2. Müfret veya Cem' Olduğu Hususunda İhtilaf Edilen Tâ "ت" Harfleri .. 124
2.8. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA MAKTU' VE MEVSUL YAZILAN KELİMELER ..... 131
2.8.1. Maktu' Kelimeler ..... 132
2.8.2. Mevsul Kelimeler ..... 141
2.9. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA İKİ KIRÂATE ŞAMİL OLAN KELİMELERİN YAZIMI ..... 148

2.9.1. İki Farklı Okunuşu Olan Bir Kelimenin Tek Şekilde Yazılması ..... 148
2.9.2. İki Farklı Okunuşu Olan Kelimenin Her İki Okuyuşa Uygun Olarak Yazılması..... 149
2.9.3. Bir Kelimenin Bulunulan Beldenin Mushafına Yazılıp Diğer Belde Mushaflarına Yazılmaması ..... 150
2.10. MUSHAF'TA KUREYŞ LEHÇESİNİN ESAS ALINMASI..... 151
**SONUÇ.....156**
**KAYNAKÇA .....160**

# TABLO LİSTESİ

**Sayfa No.**

**Tablo 1: Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin İsimlerde Hazfi** ..... 45
**Tablo 2: Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin Fiillerde Hazfi** ..... 49
**Tablo 3: İzâfe Yâ "ي" Harfinin Fiilde Hazfi** ..... 53
**Tablo 4: İzâfe "ي"sının Münada Olmayan İsimlerde Hazfi** ..... 59
**Tablo 5: "رَبّ" Kelimesinde Hazfedilen Mütekellim Yâ "ي"sı** ..... 61
**Tablo 6: Hemzenin Kural Dışına Çıkılarak Resmedildiği Yerler** ..... 105
**Tablo 7: "رحمت" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 117
**Tablo 8: "نِعْمَتَ" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 118
**Tablo 9: "سنّت" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 119
**Tablo 10: "امْرَاَت" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 120
**Tablo 11: "ذَاتَ" Kelimesinin ile Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 128
**Tablo 12: "مَرْضَاتِ" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler** ..... 129
**Tablo 13: "يَاأَبَتِ" Kelimesinin Açık Tâ ile Yazıldığı Yerler** ..... 130
**Tablo 14: "اَنْ لَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler** ..... 133
**Tablo 15: "بِئْسَ مَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler** ..... 137
**Tablo 16: "فِي مَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler** ..... 138
**Tablo 17: "مِن مَنْ" "مِمَّنْ" Kelimesinin Mevsul Olarak Yazıldığı Yerler** ..... 145

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| **a.s**. | Aleyhisselâm |
| **b.** | Bin/İbn |
| **bkz.** | Bakınız |
| **bnt.** | Bint |
| **b.y.** | Basım yeri yok |
| **y.y.** | Yayıncı yok |
| **c.** | Cilt |
| **c.c.** | Celle celâluh |
| **DİA** | Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi |
| **DİB** | Diyanet İşleri Başkanlığı |
| **h.** | Hicri |
| **Hz.** | Hazreti |
| **İFAV** | Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı |
| **ö.** | Ölüm |
| **r.a.** | Radıyallahuanh |
| **s.** | Sayfa |
| **s.a.v.** | Sallallahu Aleyhi Vesellem |
| **TDV** | Türkiye Diyanet Vakfı |
| **thk.** | Tahkik eden |
| **trc.** | Tercüme eden |
| **ts.** | Tarih yok |
| **vb.** | Ve benzeri |
| **vs.** | Ve sair |
| **yay.** | Yayıncılık |
| **No.** | Numara |

# GİRİŞ

## A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Çalışmamızın ana konusunu bizzat kelâm-i ilahi olan Kur'ân-ı Kerim'in kendisi oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirildiği şekliyle vahyin tahrife uğramadan nasıl korunup günümüze kadar ulaştırıldığı süreçlerini tezimizde araştırma konusu yaptık. Bu ilahi metnin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yazıya geçirilmesi, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem'i ile Hz. Osmân (r.a.) döneminde mushafların istinsâh edilme süreçlerini ele aldık. Mushaflarda özel bir imla ile yazılan kelimeleri inceleyip onlarda mevcut olan farklılıkları ele aldık.

Tezimizde, Resm-i mushaf imlasına göre yazılan kelimelerde yapılan hazf ve ziyâdeleri, bir harfin diğer bir harfin yerine bedel olarak kullanıldığı yerleri tespit edip açıklamaya çalıştık. Anlama pek etkisi olmayıp vakıf ve ibtidâ konusuyla alakalı maktu' ve mevsul yazılan kelimeleri inceledik. Kırâat âlimlerimizin bu kelimelerdeki eda keyfiyetlerini beyan ettik. Araştırma konusu ettiğimiz bu kelimeleri bazen sarf bazen nahiv bazen de kırâat açısından incelemeye çalıştık.

Kırâatlerde var olan ihtilaflar Kur'ân'ın farklı şekillerde okunmasına yol açmıştır. Müslümanların kırâat farklılıklarını bilmesi, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına ve manasının bilinmesine yardımcı olacaktır. Bir kısım kırâat vecihleri manaya etki ederken diğer bir kısmı ise manaya etki etmemektedir. Amacımız sahih veya şaz olan kırâatleri tespit etmek değildir. Konumuz ilahi bir emir ile gönderilen ve orijinalliği günümüze kadar bozulmayan kutsal metni incelemektir. Bu bağlamda çalışmamızda çeşitli âyetlerden örnekler verip kimi âyetlerde hazf veya ziyâde edilen harfleri ve kırâat âlimlerinin bu kelimeler üzerindeki ihtilafları incelenmiştir. Nitekim bu ihtilafları bilmek keyfi ve yanlış okumaların önüne geçecektir.

## B. ARAŞTIRMANIN METODU

Hz. Osmân'ın çoğaltarak farklı beldelere gönderdiği "Resm-i Mushaf"lar üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Özel bir imla ile yazılan mushaflar üzerine birçok eser yazılmıştır. Bu imla şeklini bilmeden doğru bir Kur'ân okuyuşunun yapılamayacağını söyleyebiliriz. Çünkü âyetlere doğru anlamı vermek, Kur'ân kelimelerinin yapısına göre şekillenmektedir. Bu nedenle Hz. Osmân'ın istinsâh ettiği mushafların imla özelliklerine göre yazılan kelimeler üzerinde durduk.

Çalışmamızı hazırlarken önce kaynak taraması ile başlayarak konumuzla ilgili gerekli verileri topladık. Taramasını yaptığımız kaynakların ekseriyetini Arapça eserler oluşturmaktadır. 'ulûmü'l-Kur'ân, kırâat, hadis ve tefsir kaynakları çalışmamızda sıkça başvurduğumuz eserler arasındadır. Çalışmamıza en büyük katkıyı sağlayan ve ana kaynak sayılabilecek 'ulûmü'l-Kur'ân ile kırâat alanında başvurduğumuz eserlerin başlıcaları şunlardır: Zeccâc (ö. 311/923); *Meani'l-Kur'ân ve i'rabuhu*, İbn Ebî Davut (ö. 316/929); Kitabü'l-mesahif, Nehhâs (ö. 338/950); *İ'rabu'l-Kur'ân*, Mekki b.Ebi Tâlib (ö. 437/1045); *el-İbâne a'n meani'l-kırâat*, Ebû Amr ed-Dânî (444/1053); *el-Ahrufu's-seb'a*, *el-Mukni' fi ma'rifeti resmi mesahifi'l-emsar*, *et-Teysir fi'l-kırati's-seb'a*, *Camiu'l-beyan fi'l-kırâati's-seb'a*, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201); *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, İbn Vesîk (ö. 654/1256); *Risale fi resmi'l-mushaf*, Ebû Şâme (ö. 665/1267); Zerkeşî (ö. 794/1392); *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, el-Mürşidü'l-Vecîz, *el-İbrazü'l-meani min hırzi'l-emânî,* Ganim Kaddûri; *er-Resmü'l-mushaf, Muhâderât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Zerkeşî (ö. 794/1392); *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, İbn Kasih (ö. 801/1399); *Şerhu Akile*, İbnü'l-Cezerî 833/1429); *en-Neşr fi'l-kırati'l-aşr*, Nüveyrî (ö.857/1453); *Şerhu Tayyibet-in-Neşr fi kırâati'l-aşr,* Süyûtî (ö. 911/1505); *el-İtkân fi 'ulumi'l-Kur'ân*, Zürkânî (ö. 1367/1948); *Menahilu'l-irfan fi 'ulumi'l-Kur'ân,* Abdülfettah Kadî (1375/1955); *el-Vafi fi şerhi'ş-Şatıbiyye fi'l-kiraati's-seb'a*, *el-Büduru'z-zahire* başvurduğumuz eserlerdendir. Konumuz kırâat ve 'ulumu'l-Kur'ân ile alakalı olması hasebiyle daha çok bu alanla ilgili kitaplara başvurduk. Bunların yanı sıra tefsir ve hadis alanındaki kadim kitaplar ile çağdaş kitaplardan da yararlandık. Arapça kitapların yanı sıra konumuzla ilgili Türkçe eserlerden de yararlandık.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan müteşekkildir.

Giriş bölümünde çalışmamızın konu, amaç ve metodunu ele aldık. Bu bölümde hangi konuları işleyeceğimizi belirttik.

Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerim'in kitaplaşma süreci kapsamında Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın tespit edilip yazılmasını ve yazılı âyetlerin hangi yöntemlerle muhafaza edildiğini ele aldık. Hz. Ebû Bekir döneminde ise dağınık halde bulunan yazılı metinlerin bir mushaf haline getirilişini ve Hz. Osmân döneminde yapılan istinsâh faaliyetine değindik.

İkinci bölümde "resm-i mushaf" konusunu ele aldık. Bu bağlamda "resm-i mushaf" ile "İmâm Mushaf"ın özelliklerini, Hz. Osmân tarafından (özel bir imla ile) istinsâh edilen mushaflarda hazfedilen ve ziyâde edilen harfler, bedel olarak yazılan harfler ile hemze konularına değindik. Yazımı farklı olan kelimeleri ve bu kelimeler üzerinde meydana gelen ihtilafları yazdık. Yer yer kırâat-ı aşereye göre ihtilaflı kelimenin okunuşuna değindik. Son olarak mushafta, diğer lehçeler ile ihtilafı durumunda Kureyş lehçesinin esas alınma nedenleri üzerinde durduk.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# KUR'ÂNIN YAZIYA GEÇİRİLME SÜRECİ

## 1.1. KUR'ÂN'IN YAZIMI

Kur'ân-ı Kerim'in indiği dönemde Arap toplumunda yazıdan ziyâde hıfza itibar edilmiştir. Eyyamu'l-Arap, nesep ve şiir gibi dini, kültürel, sanatsal konulardaki birikimlerde sözlü kültür daha baskın olmuştur. Bu kültür sonraki nesillere de aynı yöntem ile intikal etmiştir. Vahyin indiği dönemde de sözlü kültürün izleri görülmektedir. Yazının arka planda olduğu bir toplumda Kur'ân'ın neden yazıya geçirildiği sorusu akla gelebilir. Bunu iki madde ile açıklayabiliriz: İlki Kur'ân'ın muhafazası ve bekası için yazılı destek sağlanmış olmasıdır. Bu nedenle Kur'ân'ın cem'i esnasında yazıya ve hıfza bağlı kalınmıştır. Diğeri ise ilahî mesajların evrenselliğini sağlamakta sahâbenin hıfzı yeterli görülemezdi. Çünkü insan unutmaya ve ölüme maruzdur. Yazı ise daha kalıcıdır.[1] Her ne kadar sözlü kültür geleneği devam etse de yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı vahyin ilk dönemlerde yazıya geçirildiğini gösteren rivayetler kaynaklarımızda mevcuttur.[2]

İlk inen âyetlerde okumayla beraber yazmaya da vurgu yapılmaktadır. " اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ" "Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O kalemle yazmayı öğretendir." (Alak 96/3-4) Bazı âyetlerde ise yazı malzemesi üzerine yemin edilmiştir. "وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ" "Açık sahifeler üzerine yazılı kitaba andolsun."

---

[1] Muhammed b. Muhammed b. Sülemi Ebû Şuhbe, *el-Medhal lidiraseti'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 267.

[2] Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-saḥâbe*, 1/279; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (El-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu lilkitabi, 1974), 1/245; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, 1957), 1/232.

(Tûr 52/2-3) "ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ" "Nûn, kaleme ve yazdıklarına andolsun." (Kalem 68/1)

Yazının gelişmemiş olması ve yazı bilenlerin sayısının az olması sebebiyle hadislerin Kur'ân ile karışma ihtimali nedeniyle Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir dönem kendisinden Kur'ân dışında bir şey yazmaya izin vermemiştir.[3] Bu âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır ki yazının gelişmesinde dini boyutun etkisi azımsanmayacak kadar çoktur.

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın yazımı ile muhafazası yönünde alınan tedbirler, sahâbe döneminde ise yapılan cem' ve isitinsah evrelerini inceleyelim.

### 1.2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

İlahî mesajın ilk muhatabı ve bu mesajı uygulayan ilk kişi olan Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kur'ân ilimlerininin de memba'ıdır. Sahih kabul edilen kırâat isnatlarının tümü ona dayanmaktadır. Dolayısıyla kırâat tarihini incelerken öncelikle onun döneminden başlamak konunun anlaşılmasına daha fazla yardımcı olacaktır.

İlk vahyin nüzülundan itibaren Kur'ân öğretimine başlayan Resûlullah (s.a.v.), gizli davet döneminde Mekke'de Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evinde Kur'ân tâlimini icra etmiştir. "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ" "*Sana emrolunanı açıkla!*" (Hicr 15/94) âyeti nâzil olduktan sonra açıktan davetin başladığı yeni dönemde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) âyetleri tebliğ, tâlim ve tebyin ederek tüm halka yönelik davetini geçekleştirmiştir. Medine dönemine gelindiğinde Mescid-i Nebevî'nin yanında inşa edilen suffa mektebinde, daha sonraları sayı artınca da Mahreme b. Nevfel'in "dârülkurrâ" denilen evinde tâlim ve tedris faaliyetleri yürütülmüştür.[4]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sadece Kur'ân'ın ezberlenmesi ile yetinmemiştir. Onu ashabına okutup ve onlara onu başkalarına da öğretmeleri yönünde teşviklerde bulunmuştur. "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve

[3] Menna' b. Halil el-Kattan, *Mebâḥiṯ fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân* (Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 2000), 1/6.
[4] Nebi Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 8/543.

öğreteninizdir."[5] Yine Osmân b. Affân'dan rivayetle Nebî sallallahu aleyhi ve sellem: "Sizin en faziletliniz Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir."[6] buyurmuştur. Resûlullah (s.a.v.) bu sözüyle; insanların birbirlerine olan üstünlüklerinin ancak Kur'ân öğrenme ve öğretme ile olabileceğini, Kur'ân tâlim ve tedrisinin en hayırlı iş olacağını bildirmektedir. Resûlüllah'ın (s.a.v.) bu yöndeki teşvikleri sahâbenin Kur'ân'ı hem öğrenme hem de öğretmelerinde büyük rol oynamıştır. Bunun yanı sıra bildikleri sûreyi evlenirken onların mihirlerine sayma[7] Hz. Peygamber'in diğer beldelere İslâm'ı öğretmek için gönderdiği elçileri seçerken Kur'ân'ı daha iyi bilenlerden seçmesi, imâmet görevini Kur'ân'ı daha iyi bilenlere vermesi ve sahâbe arasındaki üstünlük derecesinin ezberledikleri âyetlerin azlık çokluğuna göre olması gibi sebeplerin sahâbenin Kur'ân'ı hızlı bir şekilde ezberlemelerinde etkisi olmuştur.

Mescid-i Nebevî'de tâlim görevini bizzat Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yapmasının yanı sıra Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından suffe ashâbına Kur'ân öğretmekle görevlendirilmiştir. Burada yetiştirilen kurrâ farklı yerlere Kur'ân muallimleri ve valiler olarak gönderilmişlerdir.[8] Süyûtî'nin (ö. 911/1505) belirttiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Hz. Osmân (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Ubey b. Kab (ö. 33/654 [?]), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), İbn Mesûd (ö. 32/652-53), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) sahâbeden Kur'ân kırâatında temayüz eden meşhur sahâbilerdir. Süyûtî, aynı şekilde Zehebî'nin (ö. 748/1348) de *Tabakatu'l-kurrâ* kitabında bu sahâbîlerin isimlerini zikrettiğini bildirmektedir.[9]

### 1.2.1. Hz. Peygamberin Kur'ân Okuma Tarzı

İslâm dini eğitime çok önem veren bir dindir. Bunu her alanda da göstermiştir. Nitekim ilk vahiy ve Kur'ân'ın ilk emri "Oku" (Alak 96/1) olmuştur. Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisi Kur'ân'ı okumakla kalmamış, ashâbından da onu

[5] Muhammed b. Ismâil b. Ibrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır (b.y.: Daru Tevki'n-Necat, 1422/2001), "Fedailu'l-Kur'ân", 6/192, (No. 5027).
[6] el-Buhârî, *Sahihi Buhârî*, 6/192, (No. 5028).
[7] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/241.
[8] Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", 8/543.
[9] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *El-İtkan fi ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y.: El-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu lilkitabi, 1974), 1: 251.

okumalarını istemiştir. Allah Resûlü (s.a.v.), Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasının, üzerinde tefekkür edilmesine bağlı olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ı okurken muhataplarının anlaması için tane tane, harflerin sıfatlarına, medlerine, gunnelerine riayet ederek (tecvit), tedebbür (tertil), güzel bir nağme (terci'), huşudan ağlama (tahzin), vakıf ve ibtidâya özen göstererek okumuştur.[10]

Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân okurken gönül alıcı bir nağme ile okuyup muhatabına tesir etmesine önem vermiştir. Azap ve korku içeren bir âyeti okuyunca Allah'a sığınma, müjdeleyici bir âyet okuyunca da Allah'tan ona kavuşmayı isteme gibi hususlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuyuş tarzının temelini teşkil etmektedir.[11]

Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) "Resûlullah (s.a.v.) kırâati nasıldır?" diye sorulunca "Kırâati medli idi." diyerek şöyle devam etmiştir: "Allah'ın nebisi Fatiha sûresinin birinci âyetini "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" okuyarak "بِسْمِ اللَّهِ" der lâm "ل" harfini med eder, "الرَّحْمَنِ" der, mîm "م" harfini med eder, "الرَّحِيمِ" der, hâ "ح" harfini med ederdi." demiştir.[12] Enes'in bu rivayetinden anlaşıldığı üzere Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân okurken tecvide ve tertile riayet ederek uygun bir şekilde okumuştur. Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette: "Resûlullah (s.a.v.) âyet âyet okurdu. Yani " بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" der, vakfederdi, "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" der vakfederdi, "الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" der, vakfederdi, "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ"der, vakfederdi."[13] diye nakletmektedir.

### 1.2.2. Hz. Peygamberin Kur'ân Tâlimi

Resûlullah'ın (s.a.v.) gönderiliş gayesi Allah'ın emir ve nehiylerini insanlara ulaştırmaktır. Bu konu hakkında Kur'ân'ı Kerim'de " يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّـغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ" "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun.*" (Mâide 5/67) diye buyrulmaktadır.

---

[10] Abdulsemet Şen, *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 62-70; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi* (İstanbul: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1990), 21-26.

[11] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 21.

[12] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/195, (No. 5046).

[13] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, 1957), 1/350.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kur'ân tilavetine büyük özen gösterdiği gibi Kur'ân tâlimine de çok özen göstermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Resûlullah'ın (s.a.v.) öğreticilik vasfının olduğu bildirilmektedir. " هُوَ الَّذي بَعَثَ فِي الْأُمِّيّنَ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه وَيُزَكّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفي ضَلَالٍ مُبينٍ" "*Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.*" (Cuma 62/2).

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken Müslüman olan bir kişinin öncelik verdiği işlerden biri de Kur'ân öğrenmesiydi. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) de buna öncelik vermiştir. Sehâvî (ö. 902/1497) "Bir kişi Müslüman olduğunda Peygamber'in (s.a.v.) her şeyden önce ona emrettiği şey Kur'ân okumaktı." şeklinde nakletmektedir.[14] Resûlullah (s.a.v.) bu ümmetin ilk muallimi olmuş, onlara Kur'ân'ı ve tilavetini öğretmiştir. Nitekim kendisi de bir hadisi şerifinde muallim olarak gönderildiğini bildirmekedir. "إنما بعثت معلّما"[15] "Ben ancak bir muallim olarak gönderildim" diye buyurmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğretim faaliyetlerindeki gayesi, kendisinin üstlendiği görev doğrultusunda Kur'ân-ı Kerim'in insanlara tebliğ, tedris, tebyin edilmesi, anlaşılması ve yaşanılır hale getirilmesini sağlamaktır. Kur'ânî bir ifade ile "*taşınması ağır bir söz*" (Müzzemmil 73/5) olan görevin amacı insanları dünya ve ahiret mutluluğuna götürmeyi hedefleyip kâmil bir insan yetiştirmektir.[16]

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân tâlimini yaparken sadece lafızları öğretmek ile yetinmemiş; onlardan Kur'ân'ın içerdiği manayı tedebbürle, içselleştirerek, özümseyerek ve hayatlarına geçirerek öğrenmelerini isteyip bu yönde teşviklerde bulunmuştur. " مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ القُرْآنَ: كَالأُتْرُجَّةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ، وَرِيحُهَا طَيِّبٌ، وَالَّذِي لاَ يَقْرَأُ القُرْآنَ: كَالتَّمْرَةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ وَلاَ رِيحَ لَهَا، وَمَثَلُ الفَاجِرِ الَّذِي يَقْرَأُ القُرْآنَ: كَمَثَلِ الرَّيْحَانَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ، وَطَعْمُهَا مُرٌّ، وَمَثَلُ الفَاجِرِ الَّذِي لاَ يَقْرَأُ القُرْآنَ: كَمَثَلِ الحَنْظَلَةِ طَعْمُهَا مُرٌّ، وَلاَ رِيحَ لَهَا" "Kur'ân okuyan Mü'min turunç gibidir. Tadı güzel kokusu güzeldir. Kur'ân okumayan mü'min hurma gibidir. Tadı güzeldir ama kokusu yoktur. Kur'ân okuyan facir (hak yoldan çıkmış fasık) reyhan

[14] Ebû Abdullah b. Ganim Kadduri, *Muhâderât fî 'ulûmi'l-Kur'ân* ('Ammân: Dâru 'Ammâr, 2003), 114.
[15] Kadduri, *Muhâderât*, 114.
[16] Şen, *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu*, 41.

gibidir. Kokusu güzeldir, tadı acıdır. Kuran okumayan facir Ebû cehil karpuzu gibidir. Tadı acıdır, kokusu yoktur."[17] diyerek Kur'ân ile amel edenleri kokusu ve tadı güzel olan bir meyveye benzetmiştir. Sahâbe de Kur'ân'ı anlama yönünde olanca gayretini sarf etmiş, kendi dilleri olduğu halde anlamadıkları yerleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sormuşlardır. Öğrendiklerini de kendi hayatlarına ve yaşantılarına geçirerek içselleştirmişlerdir.

Cebrâil (a.s), getirdiği her bir âyetin hangi sûreye ait olduğunu ve nereye yazılacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunu vahiy kâtiplerine söyleyip ait olduğu yere yazdırmıştır.[18] Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) her yıl ramazan ayında o zamana kadar kendisine indirilmiş olan Kur'ân metnini Cebrâil'e (a.s) okur, Cebrâil (a.s) de ona okurdu, böylece mukabele yaparlardı. Vefat edeceği yıl ise iki arza gerçekleşmiştir.[19] Buhârî *es-Sahih'inde,* Hz. Fatma'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Fatma: Nebi (s.a.v.) gizlice bana şöyle dedi: "Cebrail her sene Kur'ân'ı bana bir defa arz ederdi. Bu yıl bana iki defa arz etti. Bundan ecelimin geldiğini anladım."[20]

Arza yöntemi ile Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin dizilişleri ve sûrelerin tertibinin son şekli fiilen açıklanmış oluyordu. Cebrâil (a.s) ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karşılıklı okumalarına tanıklık eden vahiy kâtipleri ve ashâbının seçkinleri de son arzada hazır bulunmuşlardır. Ayrıca son arzada bulunması Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ın cem' ve istinsâh gibi faaliyetlerin başına getirilmesinin başlıca nedenlerindendir. Aynı zamanda Zeyd'in Medine'de vahiy kâtipliğini yapması, Kur'ân hıfzını tamamlaması ve tüm kırâat vecihlerini bilmesi komisyonda yer almasının sebepleri arasındadır.[21]

Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân'ı öğretmede; kolaylık, yumuşak davranma, tevazu, insanları utandırmaktan sakınma, soru sorarak muhatabın ilgisini çekme ve tedricilik metotlarına başvurmuştur.[22] Kur'ân-ı Kerim'de " فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ" "*Sen onlara sırf Allah'ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın.*

[17] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/190, (No. 5020).
[18] el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Muşidu'l-vecîz ila ulumi tete'lleku bi'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Daru Sadir, 1975), 33.
[19] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/186 (No. 4998).
[20] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/186.
[21] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 50.
[22] Şen, *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu*, 50-59.

*Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*" (Âl-i İmrân 3/159) buyrulmuştur. Âyetten de anlaşılacağı üzere kaba ve katı kimseler nefret uyandırır. Allah'tan bir rahmet olarak Resûlullah (s.a.v.) insanlara yumuşak davranmıştır.

Hz. Peygamberin hayatına baktığımızda iki eğitim metodu görmekteyiz. Bunlardan ilki tedriciliktir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân öğretiminde muhatabın seviyesine göre tedrici bir şekilde öğretmiştir. Çünkü farklı yaş düzeylerinde insanlar onun davetine icabet etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân'ın da tenzilî olarak inmesi eğitimde büyük kolaylık sağlamıştır. Bilindiği gibi Resûlullah (s.a.v.) ilk olarak ümmi bir topluma hitap etmiştir.[23] Âyetler hazmettirilerek azar azar öğretildiği için olumlu sonuçlar vermiştir.[24]

Bir diğer öğretim metodu ise sema ve arz usûlleridir. Kıyâmet sûresi 16. âyetinde geçen "*Ey Muhammed onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma!*" cümlesinden Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vahyi Cebrâil'den (a.s) sema usûlü ile aldığını söyleyebiliriz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Cebrâil (a.s) ile devam ettikleri sema usûlünü bir eğitim metodu olarak aynen ashâbına uygulamıştır. Kendisine nâzil olan âyetleri özel bir gün tahsis ederek kadın[25] ve erkeklere ayrı ayrı okumak suretiyle Kur'ân tâlimini sürdürmüştür.[26] Ashâbına okuyarak öğrettiği âyetleri onlardan dinlemesi de arz usûlunun tatbik edilmesidir. Sema ve arz usûllerinin yanı sıra eda usûlü de bir eğtim metodu olarak uygulanmıştır.[27]

Nübüvetin ilk yıllarında tâlim evlerde yapılmaktaydı. Daru'l-Erkam diye bilinen Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzumi'nin evi davetin merkezi ve sahâbeye Kur'ân tâliminin ve dinin esaslarının öğretildiği yer konumundaydı. Hz. Ömer'in kız kardeşinin evine Kur'ân tâlimi yapıldığı esnada gitmesi ve okuduğu âyetlerin etkisinde kalarak Müslüman oluşu[28] da evlerde Kur'ân tâliminin yapıldığını

[23] Bkz. Ali İmran 3/20,75; Cuma 62/20.
[24] Şen, *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu*, 59.
[25] el-Buhârî, "Fedlu'l-İlmi", 1/32, (No. 101).
[26] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 31.
[27] Eda usûlü sema ve arz usûlünün bir arada tatbik edilmesidir. Sema ve arz usûlleri birçok mütekaddimun âlim tarafından kullanılmış ve günümüzde de bu usûller halen etkin bir şekilde kullanılmaktadır.
[28] Hacı Önen, *Kur'an Tarihi* (Diyarbakır: A Grafik, 2017), 100; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî Hanbel, *Feżâilü's-saḥâbe*, thk. Muhammed Abbas (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 1/279, (No. 371).

göstermektedir. Sahâbe evlerinin yanı sıra bazen Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendi evinde de Kur'ân tedrisini icra etmiştir.[29]

Mekke döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri; sahâbîleri nâzil olan âyetlerden haberdar etme, âyetlerin yazılması, ezberlenmesi ve saklanması şeklinde sürdürülmüştür.[30] Mekke'de sistemli bir eğitim faaliyetinin oluşmamasının nedenlerinin başında müşriklerin İslâm'a girenlere yaptıkları baskı ve zulüm gelmektedir. Bu baskıya rağmen Müslümanlar gizlice buluşup kendi aralarında müzakere yapmışlardır.

Hicretten sonra İslâmiyetin yayılması ile Kur'ân tâlimi ihtiyacı artmıştır. Hatta dine girenlerin sayısında büyük artış olunca Resûlullah (s.a.v.) kendi başına Kur'ân'ı yeni Müslüman olan kişilere öğretmeye yetişemeyecek duruma gelmiştir. Özellikle de Medine dışındaki yerleşim yerlerinden İslâma girenlere Kur'ân tâlimi için Kur'ân'ın hıfzı ile temayüz etmiş seçkin sahâbileri göndermiştir. Kur'ân tâlimi için Resûlullah'ın (s.a.v.) şehir dışına gönderdiği ilk sahâbi Mus'ab b. Umeyr'dir. Hicretten önce ikinci Akabe görüşmesinden sonra Kur'ân'ı ve dini öğretmek için Mus'ab b. Umeyr'i ve Ümmü Mektum'u Medine'ye göndermiştir. Fakih ve âlim bir sahâbî olan Muâz b. Cebel'i de Mekke'nin fethinden sonra orada dini ve Kur'ân'ı öğretmek için Mekke'de bırakmıştır. Yemen halkı İslâm'a girdikten sonra da onu Yemen'e muallim olarak göndermiştir.[31]

Medine'de eğitim faaliyeti daha organizeli bir halde Mescid-i Nebi'nin yanında bulunan suffada yapılmaktaydı. Muhammed Hamidullah tarafından "İslâm'ın ilk üniversitesi"[32] tabiri kullanılan suffada pek çok kurra yetişmekteydi. Fakat bu sahâbilerin tümüne Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Kur'ân'ı tâlim etmesi imkânsızdı. Bu nedenle Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) tedrisinde yetişen bazı sahâbiler diğer sahâbilere ders veriyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) bir hadisi şerifinde "خذوا القرآن من أربعة: من عبد الله بن مسعود، وسالم مولى أبي حذيفة، ومعاذ بن جبل، وأبي بن كعب" "Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes'ud, Ebi Huzyfe'nin mevlası Salim, Muâz b. Cebel ve Ubey b. Ka'b" diye buyurmuşlardır. Buhârî'nin Amr b. As'ın oğlu

[29] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 153.
[30] Şen, *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu*, 42-44.
[31] Kadduri, *Muhâderât*, 114-115; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/241.
[32] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 41.

Abdullah'tan rivayet ettiği bir hadiste "تَعَلَّمُوا مِنْهُمْ." "Onlardan öğreniniz." ibaresi geçmektedir.[33] İsmi geçen bu sahâbîler ilk dönemde mualim olarak görev alan sahâbîlerdendirler. Belâzürî (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-eşrâf* kitabında Medine'de Mescid-i Nebi'nin yanı sıra dokuz mescidin daha bulunduğunu nakleder.[34] Nübüvvet döneminden sonra Kur'ân muallimlerinin sayısı daha da artmıştır.[35]

Resûlullah (s.a.v.) okuma ve yazmaya çok önem vermiş bunun için her fırsatı değerlendirmiştir. Bunun bir delili de Bedir Savaş'ında esir düşüp kurtuluş fidyesi vermeye gücü yetmeyen esirlerden kurtuluş fidyesi olarak okuma yazma bilmeyen on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretme karşılığında esirleri serbest bırakmasıdır. Mescide girmeleri men' olunduğu için müşrik esirler öğretme vazifelerini mescid dışında yerine getirmişlerdir.[36]

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan nesil sahâbe neslidir. Sahâbe, Kur'ân'ı ezberleme ve zapt etmede yarış halinde olmuşlardır. Ezberledikleri âyetleri kendi aralarında müdarese ve anlamaya gayret etmişlerdir. Uykunun lezzetini terk edip Kur'ân tilavetini ve namazda kıyamı tercih etmişlerdir. Sahâbe gece gündüz Kur'ân tedrisi ile meşgul olmuştur. Hatta o kadar çok okumuşlar ki Ubade b. Samit mescitte Kur'ân öğrenmek için yüksek sesle okuyan sahâbenin seslerinin yüksek olmasının yanılmaya yol açacağını Hz. Peygamber'e şikâyet etmesi üzerine Resûlullah (s.a.v.) seslerini kısmalarını emretmiştir.[37] Bu hadiseden anlaşıldığı üzere toplu tâlimler de yapılmıştır.

### 1.2.3. Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân'ın Tespiti

Aradan asırlar geçmesine rağmen Kur'ân-ı Kerim orijinalliği bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır. Nitekim Rabbimiz onun ilahi koruma altında olduğunu "اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" "*Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.*" (Hicr 15/9) ayeti ile bildirmektedir.

---

[33] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/244.
[34] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli (Beyrût: Daru'l-Fikr, 1996), 1/273.
[35] Kadduri, *Muhâderât*, 116.
[36] Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 420.
[37] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/241.

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde nâzil olan âyetler yazım suretiyle ivedilikle kayıt altına alınarak muhafaza edilmiştir. Bu muhafaza şekli hıfz/ezber ve kitabet/yazı metotlarıyla günümüze kadar gelmiştir. Bahsettiğimiz her iki yöntemle de Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'i nasıl muhafaza ettiğini inceleyelim.

### 1.2.3.1. Hıfz/Ezberleme

Hıfz lügatte; saklama, ezberleme, muhafaza altında tutma manalarına gelir. Istılahta ise Kur'ân'ı başından sonuna kadar ezberde tutma anlamına gelir.[38] Vahyin ilk muhatabı olan Arap toplumunun ekserisinin ümmî olması hasebiyle ezbere dayalı metotlar geçerli olmuştur. Bu nedenle okuma-yazma gelişmemiştir. Yazının gelişmemiş olması da ezberi ön plana çıkarmıştır. Şiir, hitabet, nesep bilgisi gibi kültürler daha çok şifahi yolla aktarılmıştır. Araplar arasında uzun bir şiiri bir kere dinleyip ezberleyecek kadar ezber zekâsı kuvvetli olan kişiler vardı. Ezberleme usûlü Kur'ân-ı Kerim'in korunmasında en etkili yol olmuştur. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *en-Neşr* kitabında bu hususta şunları söylemektedir: "Kur'ân'ın nakli konusunda sahife ve kitaplarda yazılı olandan ziyâde hafıza ve kalplere itimat edilmelidir. Bu, Allah'u Teâlâ'dan bu ümmete verilmiş en üstün özelliktir."[39] Cezerî'nin bu sözünden anlaşılan o dönemde hıfz ön planda tutulmuştur. Ayrıca Resûlullah (s.a.v.) hem ibadet hem de âyetlerin muhafazası için âyetlerin ezberlenmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur.[40] Çünkü namazın sıhhati için birkaç sûrenin ezberlenmesi gerekmektedir.

Cebrâil (a.s) getirdiği vahiyleri Resûlullah'a (s.a.v.) sesli okur, Hz. Peygamber de tekrar ederdi. Böylelikle Cebrâil (a.s) Resûlullah'a (s.a.v.) hocalık yaparak ilk Kur'ân muallimi olmuştur.[41] Bununla beraber Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Cebrâil'in (a.s) getirdiği âyetleri ezberleme telaşı yaşamıştır. Bununla ilgili olarak bir âyette şöyle buyrulmaktadır: "اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ" "(*Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir.*" (Kıyâmet 75/16-17) Başka bir âyette " وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ

[38] Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı, 2013), 62-63.
[39] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/242.
[40] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 33.
[41] Ökkeş Dağ, *Hz. Peygamber Zamanında Kur'ân'ın Ezberlenmesi ve Hafiz Sahabiler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 60.

مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهٗ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً ”“*Sana vahyi tamamlamadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve 'Rabbim İlmimi arttır!' de.*” (Tâhâ 20/114) Bu âyetlerden anlaşıldığı üzere Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Cebrâil'in (a.s) kendisine âyetleri okumasından sonra tekrar edip ezberlemeye çalışmıştır. "Rabbim! İlmimi arttır." cümlesiyle de rabbinin yardımı ile bunu başarabileceği söylenmiştir. “ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى ” *“(Ey Muhammed!) sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen hiç unutmayacaksın*.” (A'la 87/6) bu âyet ile Allah'ın (c.c.) yardımı ile ezberleyeceğini ve unutmayacağı güvencesi verilmektedir. Gerçekten de Allah (c.c.) Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbinde toplamış ve Kur'ân'ı ilk ezberleyen kişi Hz. Peygamber (s.a.v.) olmuştur.[42] Kur'ân'ı mübarek temiz kalbinde ilk o cem' etmiş ve asr-ı saadetinde hafızların seyyidi olmuştur.[43]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) her sene o zamana kadar Kur'ân'dan kendisine indirilen kısmı Cebrâil'e (a.s) arz etmiştir. Fakat vefat edeceği sene ise iki defa arz gerçekleşmiştir.[44] Hz. Peygamber (s.a.v.) de Cebrâil'in (a.s) kendisine öğrettiği şekilde sahâbeye öğretmiştir. Ashâb da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birkaç defa tekrar etmesiyle ve buna ilaveten günde beş defa namazda okuyup tekrar etmeleriyle ezberlemişlerdir.[45] Böylece Kur'ân'ı ilk ezberleyen nesil sahâbe nesli olmuştur.[46]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân tâlimi sema ve arz usûlü ile olmuştur. Hz. Peygamber, sema yoluyla Kur'ân'ı Cebrâil'den (a.s) almış; öğrendiklerini tekrar yoluyla yani arz yöntemi ile ona sunmuştur. O, Cebrâil'in uyguladığı öğretim usûlünü aynen ashâbına uygulamış, âyetleri kendine has tilavet üslubu ile kadın ve erkeklere tâlim etmiştir.[47]

Sahâbenin Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemesinde ve uygulamasında Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) teşviklerinin de etkisi büyüktür. Bazı hadislerde sahâbe Kur'ân'ı öğrenme ve öğretmeye teşvik edilmiştir: “خَيْرُكُم مَنْ تَعَلَّمَ القُرْآنَ وعَلَّمَهُ”[48] “Sizin

[42] Önen, *Kur'ân Tarihi*, 96.
[43] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/241.
[44] İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri: - mufassal tecvid* - (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 26; Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 22.
[45] Hayrettin Öztürk, *Ebedi mucize Kur'ân: yazılması ve toplanması* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 45.
[46] Önen, *Kur'ân Tarihi*, 96.
[47] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 31.
[48] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/192, (No. 5027).

en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir." Müslim'in *Sahih'*inde rivayet ettiği bir hadiste "اقْرَؤُا القُرْآنَ فإِنَّهُ يَأْتي يَوْم القيامةِ شَفِيعاً لأصْحابِهِ"[49] "Kur'ân okuyunuz, çünkü Kur'ân Kıyâmet gününde kendisini okuyanlara şefaatçi olarak gelecektir." diye okumaya teşvik ederken İmam Ahmed ve Tirmizi'nin rivayet ettiği bir hadiste de " إن الرجل الذي ليس في جوفه شيء من القرآن كالبيت الخرب" "Hafızasında Kur'ân'dan hiçbir şey bulunmayan kişi harap olmuş bir ev gibidir."[50] diyerek ondan mahrum olmanın nasıl bir felaket olduğunu bildirmiştir. Bu vaat ve terğibleri işiten sahâbe ile onlardan sonra gelen nesillerin Kur'ân'ı ezberlemede yarışmaları şaşırılacak bir durum olmasa gerek. Bunun yanı sıra namazda kırâatin farz olması da sahâbenin Kur'ân-ı ezberlemesinde teşvik edici olmuştur. Süyûtî, Ebû Ubeyd'in *Kitabu'l-kırâat* kitabında şöyle dediğini nakleder: Resûlullah ashabından kurra olanlar şunlardır: Dört halife, Talha, Sa'd, İbn Mes'ud, Huzeyfe, Ebû Huzeyfe'nin mevlası Salim, Ebû Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbas, Amr b. As ve oğlu, Muaviye, İbn Zübeyr, Abdullah İbn's-Saib, 'Abadile,[51] Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme bunların tümü muhacirlerdendir. Ubade b. Samit, künyesi Ebû Halime olan Muaz, Mücemmi' b. Cariye, Fudale b. Ubeyd, Mesleme b. Muhalled ise ensardandır. Bunlardan bazıları Resûlullah'tan (s.a.v.) sonra hıfzlarını tamamlamışlardır.[52] Hafız sahâbileri bunlarla sınırlandırmak elbette hatalı olacaktır. Ancak bunların kırâatlerinin ikmal olduğu söylenmiştir. Bazı sahâbîlerin âyetlerin inişinden geç haberdar olması vahyin Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatına yakın bir zamana kadar devam etmesi gibi sebeplerle hıfzlarını geç ikmal ettiğini söyleyebiliriz. Kurtubî, Yemame savaşında 70 hafızın şehit edildiğini ve Resûlullah (s.a.v.) hayatta iken Bir-i Maune'de de bir o kadar hafızın şehit edildiğini söylemiştir.[53] Hafız sahâbîlerin sayıca çokluğu Resûlullah'ın (s.a.v.) Kur'ân tâlimine önem verdiğinin delilidir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta olduğu dönemde Kur'ân'ı hıfzeden birçok sahâbî bulunmaktaydı. Hafızada olanı unutma endişesi ile yazılı metin olarak da muhafaza edilmiştir. Hatta bazı sahâbîlerin

[49] Zeynuddin Muhammed'ul-Med'u b. Abdurrauf b. Tac'ul-Arifin b.Ali b. Zeyne'l-Abidin el-Haddadi, *et-Teysir bişerhi Cami'is-Seğir* (Riyad: el-Mektebetu İmam Şafii, 1988), 1/193; Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 401.

[50] Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 402.

[51] Abdullahların isimleri: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. Zübeyr. Bkz. Dipnot, Tetik, Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi, 46.

[52] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/249.

[53] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/245.

kendileri için düzelemiş oldukları özel mushafları da mevcuttu. Bu mushafları yazmalarının amacı ezberlemeyi desteklemek içindir. Kanaatimize göre hıfz ve kitabet birbirini destekleyen iki unsurdur. Birini ön plana çıkarıp diğerini arka planda tutmak yerinde olmayacaktır.

### 1.2.3.2. Kitabet/Yazma

Ketebe "k-t-b" "كتب" fiili harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmak manasına gelmektedir. Kitabetun "كتابة" kelimesi ise yazı ile düzenlemek manasına gelmektedir.[54] Kitabet, her türlü yazı etkinliği için kullanılan şemsiye bir kavramdır.[55] Vahiy kâtiplerinin inen ayetleri yazmak suretiyle kayıt altına alma faaliyetine de kitabet denilmiştir.

Kur'ân'ın indiği ortamda yazı yazabilenlerin sayısı sınırlı idi. Belâzürî (ö. 279/892-93) *Fütuhu'l-büldan* kitabında "İslâmiyet, Kureyşin arasına girdiğinde yazı bilen 17 erkek vardı. Ömer b. Hattab, Ali b. Ebi Talib, Osmân b. Affân, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Talha, Yezid b. Ebi Süfyan, Ebû Huzayfe b. Utbe, Süheyl b. Amr'ın kardeşi Hatıb b. Amr, Ebû Seleme, Eban b. Said, Halid b. Said, Abdullah b. Sarh, Huveytib b. Abduluzza, Ebû Süfyan b. Harb, Muaviye b. Ebi Süfyan, Cüheym b. Salt ve Kureyşin antlaşmalısı Alâ b. Hadramî okur-yazar kişilerdi. Kadınlardan ise okur-yazar olanlar: Şifa binti Abdillah el-Adeviyye, Hafsa binti Ömer, Ümmü Gülsüm binti Ukbe, Aişe binti Sa'd, Kerime binti Mikdad, Ümmü Seleme ise yazıyı bilmemekle beraber okuyabiliyordu. Hz. Aişe de mushafı okuyabiliyordu fakat yazamıyordu."[56] diye nakletmektedir.

Yazının henüz gelişmemiş olması nedeniyle yazı malzemeleri sınırlıydı. Her ne kadar yazı malzemesi kısıtlı olsa da ilk vahyin nüzûlü ile ayetlerin yazıya geçirildiğini gösteren deliller eski kaynaklarımızda mevcuttur. İnen her âyeti Resûlullah (s.a.v.) vahiy kâtiplerini çağırtarak yazdırmış ve hangi âyetin nereye

[54] Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudi (Beyrût: Daru'l-Kalem, h. 1412), "ك،ت،ب", 699.

[55] Mesut Okumuş, "Kur'ân İmlasının gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010), 10.

[56] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûḥu'l-büldân* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilal, 1988), 453-454.

hangi sûreye yazılacağını bildirmiştir.[57] "لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ" (Nisa 4/95) âyeti nâzil olunca Nebi (s.a.v.): "Bana Zeyd'i çağırın. Kürek kemikleri (ketif) ve yazı malzemeleri ile gelsin." diye emretmiştir.[58] Zeyd b. Sâbit "Peygamber'in (s.a.v.) komşusuydum. Vahiy nâzil olunca beni çağırtırdı ve ben de vahyi yazardım."[59] diye rivayet etmektedir. Vahyin erken dönemde yazıldığını gösteren delillerden bir tanesi de hicretin beşinci yılında Hz. Ömer'in Müslüman olmasına vesile olan, yazılı halde bulunan âyetleri okumasıdır. Olay şöyle aktarılmaktadır: "Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i öldürme niyetiyle çıkar, yolda Nuaym b. Abdullah isminde bir sahâbî ile karşılaşır. Bu sahâbîden eniştesinin ve kız kardeşinin Müslüman olduğunu öğrenen Hz. Ömer yönünü kız kardeşinin evine çevirir. Kapılarına geldiğinde evlerinde okunan Kur'ân seslerini işitir. Kız kardeşi, Hz. Ömer'in geldiğini fark edince okudukları sayfaya zarar gelmesin diye saklar. Aralarında çıkan tartışmadan sonra Hz. Ömer, okudukları sayfayı ister. Hz. Ömer Tâhâ sûresini okuduktan sonra Müslüman olur.[60] Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) zamanında vahyin yazıldığının bir diğer delili de Zeyd b. Sâbit'in Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla Kur'ân'ı cem' ettiğinde ezberlerinde olan fakat yanında yazılı olmayan Tevbe sûresinin son iki âyetini yazılı olarak Huzeyme'nin yanında buldum demesi bunu doğrulamaktadır. Aynı zamanda yazılı ayeti gördükten sonra mushafa alması hafızadan çok yazıya itimat edildiğini göstermektedir.[61]

Kâğıdın İslâm dünyasına çok geç girmesi nedeniyle vahiy, üzerine yazı yazmaya elverişli olan farklı yazı malzemeleri üzerinde kayıt altına alınmıştır. O dönemde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilen ve kendisi tarafından ezbere okunan her âyet, o anda vahiy kâtipleri tarafından yanlarında bulunan yazı malzemesi üzerine yazılıyordu. Zeyd b. Sâbit'in rivayet ettiği bir hadiste "usub" (hurma dalları) ve "lihaf" (yontulmuş ince taşlar) başka bir rivayette "rika'" (deri/kâğıt parçaları) diğer bir rivayette "edim" (tabaklanmış deri) parçalarından başka rivayetlerde ise "ektaf" (deve veya koyunların kürek kemikleri) "edla'" (kaburga kemikleri) "ektab"

[57] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/232.
[58] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/184 (No. 4990).
[59] Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistani İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, thk. Muhammed b. Abduh (Mısır: el-Faruk el-Hadise, 2002), 37.
[60] Ahmed b. Hanbel, *Feżâilü's-saḥâbe*, 1/279, (No. 371).
[61] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/206.

(develerin üzerine konulan tahta) gibi yazı malzemelerinin adı geçmektedir.[62] Nispeten pahalı olan ve az bulunan bu malzemelerin dışında tahta ve seramik parçaları da vahyin yazıya geçirilmesi aşamasında kullanılmıştır.[63] Yeni âyetler nâzil oldukça kâtipler yanlarında bulundurdukları ve yazı malzemesi olarak kullanabilecekleri malzemeyi yanlarında götürmüşlerdir. Geçici malzeme üzerine parça parça yazılan vahiy, daha sonra birleştirilerek uygun malzemelerin üzerine bütün halinde yazılmıştır.[64]

Birçok kaynakta geçmekte olan bilgilere göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kur'ân'dan bir şey vahyedildiğinde Allah'u Teâlâ'nın Cebrâil'e (a.s) emri ile her âyetin nereye yazılacağını Peygamberimize (s.a.v.) bildirmesi, onun da tabi olduğu vahyi emrolunduğu yere yazdırması, âyet tertibinin tevkifi[65] olduğunun kati'liğine delil teşkil etmektedir. [66]

Hz. Peygamber (s.a.v.) her sene Ramazan ayında Cebrâil'in (a.s) tedrisinde o zamana kadar inzal olup yazılan ve ezberlenen âyetleri arza yöntemi ile teyit etmiştir. Buhârî'de geçen bir hadiste şöyle rivayet edilmektedir. Mesruk'un Hz. Aişeden yaptığı rivayete göre Hz. Fatıma, babam bana bir sır verdi ve bana: "Cebrâil (a.s) her sene gelip Kur'ân'ı bana arz ederdi. Bu sene bana iki defa arz etti, ben bundan ecelimin yaklaştığını anlıyorum." dedi. Ebû Hureyre, "Nebi (s.a.v.) Kur'ân'ı her sene bir defa arz ederdi, vefat edeceği yıl iki defa arzetti."[67] diye rivayet etmektedir.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Zeyd b. Sâbit'in "âyetleri tabaklanmış deri, papirüs, parşömen, kürek kemikleri, hurma dalları, ince taşlar vs. üzerinden topladım" demesinden Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yazıldığına, "insanların hıfzlarından" topladım demesinden de Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân-ı Kerim'in ezberlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân indiği dönemden günümüze kadar yazılı ve ezber yoluyla mütevatir olarak aktarılmıştır. Nitekim Kur'ân da kendisini birçok âyette "el-Kur'ân" ve "el-Kitâb"

[62] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 4/207.
[63] Mehmet Suat Mertoğlu, "Vahiy Katibi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/448.
[64] Muhammed Hamidullah vd., *Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 43.
[65] Vahye dayalı.
[66] Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in faziletleri ve okunma kaideleri, s. 39.
[67] el-Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'ân" 6/186; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/232.

diye isimlendirmiştir. Bu isimler onun hem okunan hem de yazılan bir vahiy olduğuna delalet etmektedir.[68]

### 1.2.4. Kur'ân'ın Hz. Peygamber Döneminde İki Kapak Arasında Toplanmamasının Nedenleri

Hiç Şüphe yok ki Kur'ân-ı Kerim diğer semavi kitapların aksine uzun bir süre içerisinde bir defada toptan olarak değil de yirmi üç sene gibi uzun bir zaman diliminde indirilmiştir. Şayet nüzûlü toplu olsaydı kâfirler parça parça indirilmesine itiraz etmezlerdi.[69] Kur'ân-ı Kerim'in toplu olarak indirilmediğine delalet eden Furkân sûresi 25/32. âyetinde (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً) "*Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi?*" diyen kâfirler Kur'ân'ın parça parça indirilmesine itiraz etimişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in zamana yayılan parçalar halinde indirilmesi, Kur'ân'ın anlaşılması, yaşantıya yansıması, bozuk olan ibadet şekillerinin düzeltilmesi ve Kur'ân ile onun indiği dönemde yaşayan insanlar arasında canlı bir iletişim ve bağ oluşmasını sağlamıştır. Okuma yazma bilenlerin az olduğu ümmî bir topluluğa gelen bir hitapta toplu olarak hükümler belirtilseydi ona uymakta güçlük çekilirdi. O halde şunu ifade etmek gerekir ki; Kur'ân-ı Kerim'in nüzül sürecinde sağlıklı, mükemmel ahlaki ilkelere sahip, akaidi düzgün bir toplumun oluşmasında Kur'ân'ın müneccemen indirilmesinin büyük katkısı vardır.

Kur'ân, bütün lafızları ve manaları ile Allah kelâmı olduğu bir hakikattır. Allah'u Teâlâ Kur'ân'ın korunmasını bizzat kendisi üstlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in koruma altında olduğu, değiştirilemediği ve tahrife uğratılamadığı (Hicr 15/9) âyetinde şöyle bildirilmektedir: "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" "*Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.*" Kur'ân hem Hz. Peygamber (s.a.v.) hem de sahâbe tarafından ezberlenerek ve vahiy kâtipleri tarafından yazılarak muhafaza edilmiştir. Kur'ân yazılı bir metin haline getirilmemiş

[68] Abdulhamit Birışık, "Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/383.
[69] el-Kattan, *Mebahis*, 1/106.

olsa da ezberleme, yazma, arza yoluyla okuma ve Kur'ân'ın sahâbeye öğretilmesi şeklinde korunmuştur.[70]

Diğer Peygamberlere kitapları tek seferde indirildiği[71] halde Kur'ân tek seferde indirilmeyip bazı hikmetlere binaen farklı zaman dilimlerinde parça parça nâzil olmuştur. Nâzil olan âyetlerin tümü Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yazıldığı halde bu dönemde iki kapak arasında toplanmamasının bazı sebeplerini şöyle açıklayabiliriz:

Sebeplerin ilki, Kur'ân âyetlerinin parça parça yani tedrici olarak indirilmiş olmasıdır. Yahudi ve müşrikler Kur'ân'ı Kerim'in toplu olarak indirilmemesinden dolayı Peygamber Efendimiz'i (s.a.v.) kınadıkları ve onun toplu olarak indirilmesini Resûlullah'tan istedikleri rivayet edilmektedir. Bunun üzerine nâzil olan İsrâ sûresi 17/106. âyetinde şöyle buyrulmaktadır. "وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلاً" "*Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.*" Furkân sûresi 25/32. âyetinde de bu konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır. " وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً ۚ كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً" "*İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.*"[72]

Kur'ân'ın getirdiği hükümler tek seferde oluşmamıştır. Risalet dönemi boyunca gelişen olayların seyrinde âyetler nâzil olmuştur. Kur'ân'ın tedrici olarak indirilmesinin bazı sebeplerini Zürkânî, *Menahilu'l-İrfan* kitabında şöyle açıklamaktadır: Yeni bir vahiy ve nüzülün tekrarı ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbine kuvvet vererek sahâbenin de vahye olan bağlılığı canlı tutulmuştur. Kur'ân'ı ezberlemeyi, anlamayı, hüküm ve ahkâmlarını öğrenmeyi kolaylaştırmak için tencimi olarak inen her vahiy yeni bir mucizedir. Çünkü inen her âyet muarızlarının benzerini getirememesine meydan okumuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve düşmanları arasında husumet artınca Kur'ân'da geniş yer tutan Peygamber kıssaları anlatılarak ona ve ashabına teselli verilmiştir. Allah'ın yetişmesini istediği toplumu hem ilim

[70] Önen, *Kur'ân Tarihi*, 95.
[71] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/53.
[72] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/52-53.

hem de amelle terbiye ederek kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmıştır. Kur'ân'ın ümmi olan Arap muhatapları tarafından ezberlenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Batıl olan akidelerini doğru bir akideye, fasit ibadetlerini sahih ibadetlere ve rezil adetlerini mükemmel adetlere dönüştürmeye ve kemale erdirmeye hazırlık imkânı vermiştir. Muhatapların sorularına cevap vererek Allah'u Teâlâ'nın meydana gelen olaylara hüküm ve açıklama getirmesi ayrıca bu hükümleri hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Müslümanların olumsuz davranışlarını düzeltmek, olumlu ve güzel davranışlarını överek iyiliğe teşvik etmiştir. Eğitim ve uygulama kolaylığı sağlamak, parça parça indiği halde âyetler ve sûreler arasındaki insicamı ile Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu göstermek,[73] Resûl-i Ekrem'e olan bağlılığın onun vefatına kadar sürdürülmesi ile İslâm toplumun vahye olan ilgisinin canlı tutulması vb. sebeplere binaen Kur'ân tedrici olarak indirilmiştir. Kur'ân bazen âyet âyet bazen de tam bir sûre[74] olarak indirilmştir.

Âyetlerin nesh edilmesi: Bazı âyetler sonradan gelen bazı âyetlerle nesh edilmiştir. Hattâbî (388/998): "Peygamber Efendimiz (s.a.v.) âyetlerin hükmünün veya tilavetinin nesh edilmesini beklediği için Kur'ân'ı cem' etmemiştir." der.[75]

Kur'ân'ın nâzil olan âyet ve sûrelerinin nüzûl sırasına göre olmaması: Peygamber Efendimiz (s.a.v.), nâzil olan âyetlerin hangi sûreye ait olduğunu söyleyerek vahiy kâtiplerine yazdırıyordu.[76] Hali hazırda elimizde bulunan mushaf tertibinin aksine âyetler nüzûl sırasına göre yazılsaydı birçok âyetin sıralamasında sıkıntı olurdu ve bir sûrenin âyetleri başka bir sûrenin âyeti ile karışırdı. Böylelikle Kur'ân'da var olan i'caz da ortadan kalkmış olurdu.[77]

Yazı malzemesinin kısıtlı olması: Âyetler nâzil olduğu gibi bir cilt halinde yazılsaydı âyetlerin ait olduğu yere yazılması için üzerine yazı yazılan malzemenin sürekli değiştirilmesi gerekirdi.[78] Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhan* kitabında şöyle nakletmektedir: "Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) zamanında bir mushaf halinde

[73] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/53-62.
[74] Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş* (Ankara: Otto, 2012), 35.
[75] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/202; Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 267.
[76] Ziya Şen, *Kur'ân'ın metinleşme süreci* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 126.
[77] Ali b. Süleyman Ubeyd, *Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerim hifzen ve kitabeten* (Medine: Mecm'e'l-Melik Fahd liteba'ti Mushafi'l-Şerif, ts.), 29.
[78] Ubeyd, *Cemu'l-Kur'âni'l-Kerim*, 29.

yazılmadı. Şayet yazılsaydı sürekli değiştirilmesi gerekirdi. Böylece yazılması Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vefatıyla vahiy tamamlanıncaya kadar gecikti."[79]

Vahyin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vefatına yakın bir zamana kadar devam etmesi: Vahyin, Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamana kadar inmeye devam etmesi[80] onları iki kapak arasında toplamaya yeterli zamanın bulunmaması bir mushaf haline getirilmesine engel teşkil etmekteydi.[81] Kur'ân'dan bir âyet indiğinde Peygamber Efendimiz vahiy kâtiplerini çağırıp bu âyetlerin nereye yazılacağını onlara söylerdi.[82] İlk inen âyetlerin Alak sûresinin ilk beş âyeti olduğu konusunda âlimler ittifak ettiği halde son inen âyetler konusunda ihtilaf etmişlerdir. Son inen vahiyle Hz. Peygamber'in vefatı arasında 9 gün sürenin olduğu rivayet edilmektedir.[83]

Kur'ân'ın toplanmasını gerektirecek sebeplerin olmaması: Hz. Ebû Bekir dönemindeki gibi mushafların cem' edilmesini gerektirecek durumun meydana gelmemesi, Hz. Peygamber'in aralarında olması, sorunları çözmesi, İslâm coğrafyasının genişlememesi, yazı malzemelerinin az olması, kurraların çok olması, yazıdan çok hıfza itimat edilmesi gibi sebeplerle cem' etme ihtiyacı duyulmamıştır.[84]

### 1.3. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ VE KUR'ÂN'IN CEM' EDİLMESİ

Cem' (جمع) kelimesi lügatte; "Bir şeyin bazısını bazısına yaklaştırarak onları birleştirmek,"[85] toplamak (Meâric sûresi 70/18; Hümeze sûresi 104/2), bir araya getirmek (Kıyâmet sûresi 9/75; Sebe' sûresi 34/26), biriktirmek (Âl-i İmrân sûresi 3/157) manalarına gelmektedir. Istılahta ise farklı malzemeler üzerinde yazılmış ve dağınık bir halde bulunan âyetlerin iki kapak arasında toplanması anlamına gelmektedir.[86]

---

[79] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/262.
[80] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/202.
[81] Ubeyd, *Cemu'l-Kur'âni'l-Kerim*, 29.
[82] Hamidullah vd., *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 41.
[83] Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitm ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 25.
[84] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 41.
[85] el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ج،م،ع", 201.
[86] Osman b. Sait b. Osman b. Ömer ed-Dani, *Camiu'l-beyan fi'l-kıraati's-seb'a* (el-İmarat: Camiatu'ş-Şarika, 2007), 1/131.

Kur'ân'ın cem'i ifadesi ile bazen hafızalarda ve gönüllerde saklananlar, bazen de mushaflarda ve sayfalarda yazılı olanlar kastedilmiştir. Bu ikinci manadaki cem' üç merhalede gerçekleşmiştir. Süyûtî *el-İtkan* kitabında, Kur'ân'ın üç merhalede toplandığını zikretmektedir. Birincisi, Resûlullah'ın (s.a.v.) sağlığında yapılan cem'dir. Vahiy rika', yassı taşlar, kemik, usub vb. malzemeler üzerinde yazılmış fakat dağınık olmakla beraber Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) emriyle nâzil olan âyetlerin ait olduğu sûrede toplanmasıdır. Zeyd b. Sâbit'in "Biz Resûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda Kur'ân'ı deri parçaları üzerinde topluyorduk." demesi bunu doğrulamaktadır. İkincisi, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde yapılan cem'dir. Muharebelerde birçok kurrânın şehid edilmesi üzerine Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e başvurarak durumun vahametini dile getirmesi sonucunda Hz. Ebû Bekir'in Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyete dağınık halde bulunan âyetleri toplama görevini vererek Kur'ân'ı cem' etmesidir. Üçüncüsü ise Hz. Osmân'ın hilafeti zamanında yapılan sûrelerin tertibi safhasıdır. Ayrıca cem' edilen mushafı istinsâh ederek farklı beldelere göndermiştir. Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerine giden Huzeyfe b. Yeman, Şamlı ve Iraklı askerler arasında kırâat farklılığı yüzünden çıkan ve işi tekfir boyutuna götüren ihtilafları görünce Hz. Osmân'a durumu haber vermiştir. Hz. Osmân'ın amacı ümmetin arasındaki ihtilafları bitirip farklı kırâatleri Kureyş lehçesi üzerine toplamaktı.[87] Bu üç aşamalı cem' faaliyetlerini ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

Kur'ân'ın nâzil olan âyetleri Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) zamanında ivedilikle vahiy kâtipleri tarafından yazılmıştır. Haris Muhasibî *Fehmü's-sünen* kitabında "Kur'ân'ın yazılışı sonradan yapılmış bir iş değildir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) dağınık halde bulunan vahiy parçalarının başka yere aktarılmasını ve bir araya getirilmesini emretmiştir." der.[88]

Resmi olarak yapılan cem' faaliyetinden önce bazı sahâbîlerin elinde kendilerine has mushaflarının bulunduğu bilinen bir gerçektir. Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) döneminde Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ubey

[87] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 4/202-210; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/262.
[88] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/206.

b. Kâ'b ve Ebû Zeyd'in[89] Kur'ân'ı cem' ettiği söylenmiştir.[90] Bazı rivayetlerde Huzeyfe'nin mevlası Salim ve Ebü'd-Derdâ'nın ismi de geçmektedir. İstinsah faaliyeti öncesinde sahâbenin kendisi için hazırlamış oldukları özel mushafların varlığından söz edilmektedir. Bu mushaflardan Übey b. Kâ'b'ın mushafının Şam, İbn Mes'ûd'un mushafının Kûfe, Mikdâd b. Esved'in mushafının Dımaşk, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin mushafının Basra bölgesinde yaygınlık kazandığı bazı kaynaklarda zikredilmektedir.[91] Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkan* kitabında, İbn Hacer'den (ö. 852/1449) rivayetle Hz. Ali'nin nüzûl tertibine göre düzenlenmiş mushafının olduğunu zikretmektedir.[92] Birkaç sahâbinin elinde kendileri için yazdıkları özel mushafları olsa da Resûlullah'ın (s.a.v.) döneminde nâzil olan âyetler ne bir kitap haline getirilmiş ne de sûre tertibi yapılmıştı. Sahâbe de o dönemde müşafehe yöntemi ve ellerinde bulunan sahifeler ile tâlim ve tedrisi sürdürmüştür.[93] Kur'ân'ın nüzûlü Resûlullah'ın (s.a.v.) bu dünyadan irtihal etmesi ile kesilince dağınık halde bulunan Kur'ân sayfalarının zayi olma endişesi doğmuş ve bu nedenle cem'edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah (s.a.v.) döneminde iki kapak arasında toplanıp bir kitap haline getirilmediği halde Kur'ân-ı Kerim'de neden kendisinden kitap diye bahsettiği sorusu akla gelebilir. Bunu şöyle izah edebiliriz: birinci nedeni levh-i mahfuzda toplu halde yazılı olmasıdır. İkincisi âyetlerin nüzûlüyla beraber yazıya geçirilmesidir.[94] Bilindiği üzere Arapçada yazma fiilinin masdarı olan "كتاب" kelimesi yazılı halde bulunan kitaba karşılık gelmektedir.[95] Diğer bir neden ise Kur'ân-ı Kerim'in daha sonra iki kapak arasında toplanarak bir kitap haline getirileceğini önceden bildirmiş olmakla Kur'ân'-ı Kerim'in bir mucizesi gerçekleşmiş olmaktadır.

Kur'ân'ın tamamı, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hayatta iken yazılmış olmakla beraber vahyin tedrici olarak inmesi nedeniyle Kur'ân, sahifelerde veya bir

[89] Ebû Zeyd künyesiyle ismi geçen sahâbî Kays b. Seken'dir. Bkz. es-Süyûtî, el-İtkan, 1/250.
[90] Ebû 'Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû 'Ubeyd, *Fedâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân Atiyye vd. (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1995), 374; Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 70; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/241.
[91] Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 31/244.
[92] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/248.
[93] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 49.
[94] Mertoğlu, "Vahiy Katibi", 42/447.
[95] İsfahânî, "ك،ت،ب" 699.

mushaf haline getirilmemiştir. Dağınık halde bulunan yazılı vahiy sayfalarının toplanıp mushaf olarak isimlendirilmesi Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan çok önemli bir faaliyettir.[96] Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmektedir: "Kur'ân'ı iki kapak arasında toplayan ilk kişi Hz. Ebû Bekir'dir."[97] Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'e mescidin kapısında beklemelerini ve kendilerine iki şahitle getirilen âyetleri yazmalarını emretmiştir. Fakat iki şahitten kastın ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) "İki şahitten kasıt hıfz ve kitabettir." derken Sehâvî "İki şahitten kastın Resûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda yazıldığına şahitlik eden iki kişidir." demiştir.[98]

Kur'ân'ın cem' edilmesinin bir zorunluluk haline geldiğini ilk fark eden ve bu yönde talepte bulunan kişi Hz. Ömer olup bu hususta ki görüşlerini Hz. Ebû Bekir'e ifade etmiştir.[99] Hicretin 12'nci senesinde meydana gelen Yemame Savaş'ında birçok kurrâ sahâbenin şehit edilmesi Kur'ân'ın bir cilt haline getirilmesinin en önemli sebebidir. Hz. Ömer (r.a.) bunun gibi birkaç hadisenin daha ortaya çıkması ile Kur'ân-ı Kerim açısından büyük zararların doğabileceğini düşünmüş ve endişesini Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) açarak, dağınık halde bulunan vahyin toplanmasının zarureti konusunda onu ikna etmiştir.

Zeyd bu olayı şöyle anlatıyor: "Yemâme savaşından sonra Hz. Ebû Bekir (r.a.) beni çağırdı. Hz. Ömer (r.a.) de onun yanındaydı. Ebû Bekir (r.a.) bana dedi ki: 'Ömer (r.a.) bana gelerek şöyle dedi: Yemâme gününün şiddetli anında birçok hafızın şehit olduğunu, başka savaş alanlarında da hafızların aynı çoklukta şehit olmaları ile Kur'ân'ın çoğunun zayi olmasından endişe ettiğini söyleyerek Kur'ân'ın cem'ini emretmemi tavsiye etti. Ben, Hz. Ömer'e (r.a.) Resulûllah'ın (s.a.v.) yapmadığı bir işi mi yapayım? dedim. Hz. Ömer (r.a.) Allah'a yemin ederek bunun iyilik olduğunu söyledi ve Cenabı Hak Hz. Ömer'in (r.a.) gönlünü açtığı bu işe benim gönlümü de açıncaya kadar. Ömer (r.a.) bana gelmeye devam etti. Nihayet ben de Hz. Ömer'in (r.a.) fikrine katıldım.' Sonra Zeyd şöyle devam ediyor: Hz. Ebû

[96] İbnu'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/7.
[97] Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Mukni'' fi ma'rifeti resmi mesahifi'l-emsar ve yelihi kitabü'n-nakt*, thk. Cemal Seyyid Rıfai (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2007), 16; İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 48.
[98] Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 270; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/252.
[99] Önen, *Kur'ân Tarihi*, 118.

Bekir (r.a.) bundan sonra bana dedi ki: ‘Sen genç ve akıllı bir adamsın, seni asla itham edemeyiz. Sen Resulûllah’a (s.a.v.) vahiy kâtipliği yapıyordun. Kur’ân’ın izini sür ve topla!’ Zeyd diyor ki: Vallahi bana bir dağı taşımayı teklif etseler bana emrettikleri şeyden daha ağır olmazdı.” Bu teklife karşı Zeyd şöyle cevap veriyor: Resûlü Ekrem'in yapmadığı bir işi nasıl yaparsınız? Hz. Ebûbekir (r.a.) de: ‘Vallahi bu bir hayırdır.’ dedi. Ebû bekir (r.a.) de bana gelmeye devam etti. Cenabı Hak, Ebû Bekir (r.a.) ile Ömer’in (r.a.) gönlünü bu işe açtığı gibi benim kalbimi de bu işe açtı. Ben de vahyin yazılı bulunduğu rika‘, hurma yapraklarından, ince beyaz taşlardan ve hafızların ezberlerinden tetabu‘ ederek topladım. Tevbe sûresinin son âyetini şahitliği ensardan iki kişinin şahitliğine denk olan birinin[100] yanında buldum. Çünkü Hz. Peygamber onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk tutmuştu. “ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ”[101] âyetini onun dışında hiç kimsede bulamadık.”[102] Mekki b. Ebi Talip bunun anlamı şudur diyor: “Zeyd ve diğer sahâbîler âyetleri ezberliyorlardı fakat onları unutuyorlardı. Âyetleri sahâbenin ezberinde duyunca hatırlıyorlardı. Ezberlemek için de yazıyorlardı.”[103]

Süyûtî (ö. 911/1505), Ebû Şâme’nin (ö. 665/1267) şöyle dediğini rivayet eder: “Kur’ân’ı cem‘ edenlerin gayesi yalnızca ezberden değil, bizzat Nebi’nin (s.a.v.) huzurunda yazılanın aynısının yazılmasıdır.[104] Nitekim Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) direktifiyle yazmaya başlayan Zeyd ezberinde olanla, yanında yazılı bulunan sayfalarla veya işitsel yolla öğrendiği âyetlerle yetinmemiştir. Zeyd âyetleri cem‘ etmede iki kaynaktan beslenmeyi esas almıştır. Birincisi Resûlullah’ın (s.a.v.) huzurunda yazılan âyetler, ikincisi ise ezberlenen âyetler. Yazılı bulunan âyetler, Resûlullah’ın huzurunda yazıldığına dair adil iki şahit getirilmediği sürece mushafa alınmamıştır.[105] Bundan dolayıdır ki Zeyd b. Sâbit, Tevbe sûresinin son âyetlerini yazılı olarak onun (Huzeyme) dışında başka hiç kimsede bulamadım, demiştir.

[100] Ebû Huzeyme b. Evs b. Yezid.
[101] Tevbe, 9/128.
[102] Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne a’n meani’l-kırâat*, thk. Abdulfettah İsmail (Mısır: Daru’n-Nehda, ts.), 58-59; Ebû Şuhbe, *el-Medhel*, 269; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/233-234; ed-Dânî, *el-Mukni‘‘*, 19.
[103] Mekki b. Ebi Talip, Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 60; es-Süyûtî, *el-İtkan*, 4/203; Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 49; el-Buhârî, *Sahihi Buhârî*, 6/183; ed-Dânî, *el-Mukni‘‘*, 19.
[104] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/206.
[105] Zürkānî, *Menâhilü’l-ʿirfân*, 1/252-254.

Çünkü Zeyd, yazılı metni olmaksızın yalnızca ezberle yetinmezdi.[106]Bu alınan tedbirlerde görüldüğü üzere son derece hassas bir metot uygulanarak Allah'ın kitabına yakışacak şekilde cem' edilen mushaf en ince ilmi araştırmalar sonucu toplanmıştır.

Kur'ân'ın cem' edilmesi ileride ortaya çıkabilecek ihtilaf ve fitnelerin önlenmesi için çok önemli bir olaydır. Fakat tek nüsha olarak hazırlanan bu mushaf, halkın elinde olmadığı için kırâat farklılıkları yüzünden ortaya çıkan tartışmalar önlenememiştir.[107] Çünkü başka nüshası olmayan bu mushaf Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde onun yanında muhafaza ediliyordu. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e ve onun vefatından sonra da Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.[108]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde yapılan cem' faaliyetinin gayesi kırâat farklılıklarını ortadan kaldırmak değil, Kur'ân'ı zayi olmaktan korumaktı.[109]

### 1.3.2. Cem' Edilen Sahifelere Mushaf Adının Verilmesi

Âyetlerin nüzûlü Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatıyla son bulunca Allah'u Teâlâ bu ümmete Kur'ân'ı bizzat koruyacağına dair vaadini gerçekleştirmek için Hulefa-i Raşidine Kur'ân'ın cem'ini ilham etmiştir. Kur'ân'ı toplama işini Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer'in (r.a.) teşvikiyle başlatmıştır.[110] Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından seçilen komisyon tarafından toplanan yazılı âyetler iki kapak arasına alınmıştır. Müslümanlar iki kapak arasına alınan nüshaya bir isim koyma arayışına girmişlerdir. Hz. Ebû Bekir (r.a.); cem' edilen Kur'ân'a bir isim bulun deyince incil, sifir gibi isimler teklif edilmiştir. Fakat bu isimler Yahudi ve Hıristiyan terimlerini çağrıştırdığı için uygun görülmemiştir. Abdullah b. Mes'ud, "Habeşistan'da bir kitap gördüm ona mushaf adını vermişlerdi." deyince ona bu ad verilmiştir. Böylelikle Kur'ân'ı ilk cem' eden ve ona mushaf ismini veren kişi Hz. Ebû Bekir (r.a.) olmuştur.[111] Cem' edilen nüshaya mushaf denilse de Zürkânî *Menahilu'l-irfân*

[106] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/206.
[107] Hacı Önen, *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 42.
[108] ed-Dânî, *el-Mukni',* 19.
[109] Önen, *Kıraat Tarihi*, 43.
[110] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 202.
[111] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 185.

kitabında, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde toplanan nüshayı suhuf diye isimlendirirken Hz. Osmân (r.a.) döneminde çoğaltılan nüshaları ise mushaf diye isimlendirmiştir.[112] Buhârî'nin "Kitabu'l-fedâil" bölümünde de aynı şekilde geçmektedir.[113]

### 1.4. HZ. OSMÂN DÖNEMİ

Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushaf Hz. Osmân'a (r.a.) teslim edilmişti. Ancak cem' edilen mushafın sûre tertibi ve hangi lehçe ile yazıldığı bir sorun teşkil etmese de İslâm coğrafyasının genişlemesi nedeniyle özellikle de eda ve lehçe farklılıkları ortaya çıkmıştır. Hz. Osmân (r.a.), h.25. senesinde[114] sahih olmayan kırâatları ortadan kaldırmak ve kırâat ihtilaflarını bertaraf etmek için Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushafın teksirini yapmıştır.

Kırâat farklılıklarının ortaya çıkmasının başında şu sebepler gelmektedir: İlk hazırlanan nüsha Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osmân'ın yanında itina ile muhafaza edilip toplum içinde yayılmamıştır. Sınırları genişleyen İslâm devletinde müşafehe yoluyla sürdürülen tâlim hizmetleri yetersiz kalmıştır. Ümmetin çoğunluğuna yetecek miktarda cem' edilen bir metin bulunmayıp[115] sahâbe fetihler nedeniyle gittiği yerlerde öğrendikleri kırâat üzere insanlara Kur'ân öğretmiştir.[116] Bu kırâat farklılıkları Müslümanların bir birbirlerini tekfir etme noktasına kadar getirmiştir.

Hz. Osmân'ın (r.a.) istinsâh faaliyetini başlatmasındaki en önemli sebebi Şamlı ve Iraklı askerler arasında ortaya çıkan kırâat farklılıkları olmuştur.[117] Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerine katılan sahâbe arasında zaman içerisinde kırâat farklılıkları oluşmuştu ve bu farklı kırâatler bu bölgelerde yayılmaktaydı. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre, askerlerin Kur'ân hakkında ihtilafa düştüklerini gören Huzeyfe b. el-Yaman, Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethinden sonra Hz. Osmân'a (r.a.) gelir ve ona şöyle der: "Ey müminlerin emiri bu ümmet Kur'ân hakkında

[112] ed-Dani, *el-Mukni'*, 19-21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/401.
[113] Bkz. el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/183 (No. 4986).
[114] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1/209.
[115] Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 51.
[116] Önen, *Kur'ân Tarihi*, 124; Tetik, *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, 51.
[117] Lokman Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020), 35.

Yahudi ve Hıristiyanlar gibi, kitaplarında ihtilafa düşmeden bu ümmetin imdadına yetiş."[118] Bu konudaki talep ve şikâyetler neticesinde Hz. Osmân (r.a.) harekete geçti ve çoğaltma işleminden sonra kendisine geri vereceğini söyleyerek Hz. Hafsa'dan yanındaki Suhuf'u göndermesini istedi. Hz. Hafsa Suhuf'u gönderdikten sonra Hz. Osmân (r.a.) Zeyd b. Sâbit, Said b. As, Abdullah b. Haris b. Hişam ve Abdullah b. Zübeyr'i çağırıp mushaf'ı istinsâh etmelerini istedi. Daha sonra komisyona şu talimatlarda bulundu: "Siz ve Zeyd ihtilafa düştüğünüz kelimelerde Kureyş lehçesiyle yazınız. Çünkü Kur'ân onların diliyle nâzil olmuştur."[119] İstinsah edilen mushaflar belli başlı bölgelere gönderildi.[120] Hz. Osmân (r.a.) istinsâh edilen bu mushafların dışındaki sayfa veya mushafların yakılmasını emretti.[121] İstinsah edilen nüshalar, resmi ve değişmez nüshalar olarak belli başlı İslâm başkentlerine gönderilmiştir.[122] Bu Kur'ân nüshaları sahâbe tarafından büyük kabul görmüş, Kur'ân öğretimi bu nüshalara göre yapılmıştır.[123]

Bir mushafın geçerlilik kazanması için temel ölçütler getirilmiştir. Bu ölçütlerden biri İbnü'l-Cezerî tarafından, "Takdiren de olsa Hz. Osmân (r.a.) mushaflarından birine uygun düşmelidir."[124] şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim resmî mushaf hattına uymayan okuyuşlar şâz kırâatler olarak nitelendirilip terkedilmiştir.[125]

Teksiri yapılan bu musfhafların hatasız olduğu konusunda ümmetin icma'ı vardır. Hz. Ali (r.a.) "Hz. Osmân'ın (r.a.) yerinde olsaydım onun yaptığını yapardım."[126] demesinden istinsâh faaliyetinin sahâbe tarafından da onaylandığını göstermektedir. Kaynaklara bakıldığında da sahabenin Kur'ân'ı cem' veya teksir etme konusunda muhalefet ettikleri görülmemiştir.

İstinsah edilen Mushaflar farklı ana kentlere gönderilmiştir. Ancak gönderilen mushafların sayısında ihtilaf edilmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Hacer (ö.

[118] İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 88.
[119] Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 50; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/7.
[120] el-Buhârî, "Fedailu'l-Kur'ân", 6/183, (No. 4987).
[121] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/236.
[122] İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 88.
[123] Birışık, "Kur'ân", 26/383-388.
[124] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbağ (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1380), 1/9.
[125] Birışık, "Kur'ân", 26/383-388.
[126] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/7-8.

852/1449), mushafların sayısının beş olduğunu söylemişlerdir. İbn Âşir (ö. 1040/1631), mushafların sayısının altı olduğunu söylemiştir. Bunlar; Mekke'ye, Şam'a, Basra'ya ve Kufe'ye gönderilmiştir. Medine'de ise iki nüsha bırakılmıştır.[127] İbn Ebi Davut (ö.h.316) *Kitabu'l-Mesahif*'de Hatim es-Sicistani'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Hz. Osmân, Kur'ân cem' edilince yedi adet mushaf istinsâh ettirdi. Bir nüsha Medine'de bırakılıp Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kufe'ye gönderilmiştir."[128] Diğer bir görüşte ise sekiz mushafın istinsâh edildiği söylenmiştir. Mushaf gönderilen beş yer olarak Kufe, Basra, Şam, Medeni 'am ve Medeni has şehirlerinde ittifak edilmiştir. Diğer üç şehir olan Mekke, Bahreyn ve Yemen isimlerinde ise ihtilaf edilmiştir. Hz. Osmân'ın Mısır'a da bir mushaf gönderdiği söylenmiştir.[129] İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* kitabında, Hz. Osmân (r.a.), mushafları istinsâh ettirince "İmâm Mushaf" diye isimlendirilen nüshayı kendisi için, bir nüshayı da Medine'de bırakarak geriye kalanları ise Basra, Kufe, Şam, Mekke Yemen ve Bahreyn'e gönderdiğini, nakletmektedir.[130] Fakat Hz. Osmân'ın (r.a.) istinsâh ettirdiği mushafların günümüze kadar ulaştığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.[131]

Hz. Osmân'ın istinsâh ettiği mushaflar arasında bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim Hz. Osmân mushafları farklı beldelere gönderirken söz konusu sahih kırâatleri ihtiva eden mushaflarla beraber onları okutmak için hafız kurrâ sahâbîler de göndermiştir.[132] Hz. Osmân, mushafları okutmak için Zeyd b. Sâbit'i (ö. 45/665) Medine'de, Âmir b. Abdulkays'ı (ö. 55/675) Basra'da, Abdullâh b. Sâib'i (ö. 70/689-90) Mekke'de, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 73/692) Kufe'de ve Muğire b. Şihâb'ı (ö. 91/710) Şam'da mushafı okutmak için görevlendirmiştir. Bu mushafları götüren sahâbîler onların ihtiva ettiği kırâatleri bilen kişilerdi.[133]

Ancak Hz. Osmân (r.a.) bu istinsâh faaliyetiyle kırâat vecihlerini sadece mushaftaki yazılı şekliyle sınırlandırmış oluyordu. Yaptığı istinsâh faaliyetiyle

[127] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/403.
[128] İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 133.
[129] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfânu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, 1/403.
[130] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/7.
[131] Maşalı, "Mushaf", 31/246.
[132] Saliha Aldemir, *Ferrâ'nın Kıraatlere yaklaşımı* (Ankara Üniversitesi, 2003), 15.
[133] Kadduri, *Muhâderât fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 118; Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/403-404.

çoğalttırmış olduğu mushafları Kur'ân'ın okunuşu ve yazılışı ile ilgili bir ölçüt haline getiriyordu.[134] Böylelikle ümmetin arasında çıkabilecek ihtilafları gidererek Müslümanların okuduğu mushaflar arasında birliği sağladı.[135] O dönemde sadece yazıya değil hıfza da itimat edilmesi ve Resûlullah'tan (s.a.v.) sahih bir senedle gelen farklı kırâatleri ihtiva etmesi için bu mushaflar nokta ve harekeden yoksun bırakılmışlardır.[136]

Hz. Osmân istansah ettirdiği mushafları söz konusu şehirlere gönderirken şu talimatlarda bulunmuştur:

Resm-i mushaf olarak hazırlanan nüshalara uygun olmayan özel ve şahsi mushaflar'ın imhasında başarısızlık olması halinde daha fazla kargaşaya yol açabilir.[137]

Hz. Osmân'ın (r.a.) emrettiği diğer bir husus ise istinsâh edilen mushafın yazısına aykırı okumamak. Bu tarihten itibaren Kur'ân öğrenen her Müslüman resm-i mushaf'ın metnine uygun öğrenmeliydi.[138] Hz. Osmân'ın (r.a.) böyle davranması tepki çekmiş olsa da kırâat birliğini sağlamada çok önemli bir faaliyettir.

Hz. Osmân (r.a.) döneminde icra edilen istinsâh ameliyesi çeşitli faydalar mülahaza edilerek nokta ve hareke kullanılmamıştır. Mushaflarda nokta ve harekenin olmaması kendi dilleri olması hasebiyle sahâbe için bir sorun teşkil etmiyordu. Fakat fetih hareketlerinden sonra Arap olmayan kabilelerin ve toplumların İslâm'a girmeleri, yeni Müslüman olan kimselerin Arapça bilmemeleri nedeniyle Kur'ân öğreniminde birtakım sorunlar ortaya çıkıyordu. Bu sorunlardan bazıları sahih kırâat olup halkın arasında görevlendirilen muallimlerin öğrendikleri farklı kırâatleri halka öğretmelerinden kaynaklanıyordu. Hz. Osmân'ı istinsâh faaliyetine götüren sebeplerin başında da bu olay gelmektedir. Diğer bir sorun ise yanlış okumalar olup Kur'ân'da hareke ve benzer harfleri birbirinden ayırt edici noktanın bulunmamasından kaynaklanıyordu. Tarihçilerin bir kısmı noktalamanın İslâmdan

[134] Aldemir, *Ferrâ'nın Kıraatlere yaklaşımı*, 15.
[135] Kadduri, *Muhâderât*, 118.
[136] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/7.
[137] Muhammad Mustafa Azami vd., *Vahyedilişinden derlenişine Kur'ân tarihi: eski ve yeni ahit ile karşılaştırmalı bir araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 138.
[138] Azami vd., *Vahyedilişinden derlenişine Kur'ân tarihi*, 139.

önce de bilindiğini fakat mümkün olan kırâat vecihlerinin okunabilmesi için "Mesahif-i Osmâni"de noktalamanın kasten terkedildiği görüşünü benimserken diğer bir kısım ise Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye kadar noktalamanın bilinmediği görüşündeler. Emevi halifesi Abdulmelik b. Mervan döneminde Nasır b. Âsım ve Yahya b. Yamer tarafından harfleri birbirinden ayırt edici noktalama işaretleri konulmuştur. Harekeler de yine Emeviler döneminde Ebü'l-Esved ed-Düeli tarafından hareke yerine birer nokta tenvin yerine de ikişer nokta bırakılarak yapılmıştır.[139] Böylelikle yanlış ve hatalı okumaların önüne de geçilmiştir. Harekeleri ve diğer noktalama işaretlerini geliştirerek günümüzde kullandığımız şekliyle düzenleyen kişi Halil b. Ahmet'dir. [140]

[139] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/407-408.
[140] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 58.

# İKİNCİ BÖLÜM

# HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA KELİMELERİN FARKLI YAZILMASI

## 2.1. İMÂM MUSHAF

Mushaf kelimesi sözlükte "Yazılı sayfaları içerecek şekilde düzenlenen kitap",[141] "bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar" anlamına gelir.[142] Yazılı metinlerin (sahifeler) derlenmesi,[143] sayfa haline getirilmiş şey, kitap, aynı zamanda iki kapağı arasında yazılı sayfaların toplandığı bir cildin adına verilen isimdir.[144] Kur'ân'da, önceki peygamberlere verilen kitaplara da suhuf denilmiştir.[145] Beyyine sûresinde Kur'ân sayfalarına da suhuf denilmiştir.[146] Özelde ise Hz. Ebû Bekir'in dağınık halde bulunan âyetleri iki kapak arasında cem' ettirdiği cilde "mushaf" adı verilmiştir. Hz. Osmân, kırâat ve yazı birliğini sağlamak için Hz. Ebû Bekir döneminde derlenen mushaf'ı çoğaltıp bazı şehirlere göndermiştir. Gönderdiği bu mushaflara "mesâhif-i Osmâniyye" denilmekte[147] ve söz konusu mushafların imla özellikleri için "mesâhifü'l-emsâr", "hatt-ı Osmânî",[148] "hicâü'l-mushaf", "resmü'l-mushaf", "er-resmü'l-Osmânî", "er-resmü'l-ıstılâhî" tabirleri daha önceleri kullanılırken en çok kullanılan kavram olan "resm-i Osmânî" ile ifade edilmektedir.[149] Mushafın nüzûl tertibinden farklı olarak Fatiha sûresi ile başlayıp

[141] İsfahânî, "ص،ح،ف", 476.
[142] Maşalı, "Mushaf", 31/242.
[143] Mustafa Öztürk, Ünsal Hediye, *Kur'ân Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 161.
[144] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 106.
[145] Bkz. A'la, 87/19.
[146] İsfahânî, "ص،ح،ف", 476.
[147] Mehmet Kara, "Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi" 12 (2018), 192.
[148] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 76.
[149] Maşalı, "Mushaf", 31/243.

Nas sûresi ile bitecek şekilde düzenlenmesine "mushaf tertibi" denilmiştir.[150] Ayrıca Hz. Osmân'ın kendisi için ayırdığı nüsha "İmâm Mushaf"[151] diye anılmış, diğerleri hakkında "Mesâhifü'l-emsâr" tabiri kullanılmıştır.[152]

Farklı kentlere gönderilen mushaflarda imla farklılığı olduğu için homojen değildir. Çoğaltılan mushaflar harf veya kelime fazlalığı veya kelime eksikliğiyle ilgili bazı farklılıklar ihtiva etmektedir. Sahih senet ile gelen kırâatleri bir mushafta toplanması mümkün olanlar bir mushafta yazılmıştır. İmlası bir mushafta toplamaya elverişli olmayan kelimeler ise Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerine gönderilen kırâate uygun mushafa yazılmıştır. Aynı özellikte olan kelimeler farklı yerlerde farklı şekillerde yazılabilmiştir. Dolayısıyla bazı kelimelerde yazı-telaffuz örtüşmesi bulunmamaktadır. Hz. Osmân kırâat farklılıklarına bir sınırlama getirerek Kur'ân imlasında birliği sağlamıştır.[153] Hz. Osmân'ın çoğaltmış olduğu mushaflardan birinin imlasına uymayan kırâatler sahih olarak kabul edilmemişlerdir.[154]

Cem' ve istinsâh edilen mushaflar, metin itibariyle Peygamber Efendimiz'in yazdırdığı ile aynı olsa da derlenip bir cilt haline getirilmemesi yönüyle dış görünüşünde farklılıklar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, günümüze kadar yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluk tarafından nesilden nesile yani tevatür yoluyla aktarılmıştır. Bugün elimizde bulunan mushaf, birbirinden farklı uzunluklarda olan 114 sûreden müteşekkildir. Fatiha sûresinden sonra genel olarak sûreler uzunluklarına göre dizilmişlerdir.[155] Zürkânî *Menahilu'l-irfan* kitabında istinsâh edilen muhafların özelliklerini şöyle açıklamıştır:

1. Mütevatirliği sabit olan âyetler Kur'ân metnine dâhil edilmiştir. Haber-i vahitlere itibar edilmemiştir.
2. Bu mushaf son arzaya göre tertip edilip tilaveti mensuh âyetler mushafa alınmamıştır.
3. Hz. Ebû Bekir'in cem' ettiği mushafın hilafına sûreler elimizde bulunduğu

[150] Maşalı, "Mushaf", 31/242.
[151] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/403.
[152] Maşalı, "Mushaf", 31/242.
[153] Maşalı, "Mushaf", 31/243.
[154] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 35.
[155] Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 35.

şekliyle tertip edilmiştir.

4. Mushaflar, mümkün olduğu kadar Kur'ân-ı Kerim'in indiği harfleri ihtiva etmiştir.
5. Bu mushafların farklı kırâatleri cem' etmesi ve tek bir resmi ihtiva etmemesi için noktalama yapılmamıştır.
6. Sahâbenin nasih ile mensuhu ve bir manayı şerh mahiyetinde yazdığı açıklamalar mushaflara yazılmamıştır.
7. İstinsah edilecek mushaflar Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushaf'a uygun yapılmıştır.
8. Komisyon üyeleri arasında ortaya çıkacak bir ihtilafta Kureyş lehçesi esas alınmıştır.[156]

İstinsâh heyeti Kur'ân âyetlerinin yazılışına büyük ehemmiyet vermiştir. Heyet, kelimelerin okuyuşa en uygun şekilde yazılması için gayret sarf etmiştir. Bir kelime hakkında ihtilaf edildiğinde ise heyet tarafından o kelime hakkında görüş alışverişinde bulunulur ve en doğru şekilde yazılmasına çalışılırdı. Buna en güzel örnek, "التابوت" kelimesi hakkında ortaya çıkan ihtilaflar karşısında sergilenen tavırdır. İstinsah heyetinin "التابوت" kelimesinde ihtilafa düştüğü birçok kaynakta zikredilmektedir. Zeyd b. Sâbit bu kelimenin kapalı tâ "ة" ile "التابوه", Kureyş'ten olanlar ise açık tâ "ت" ile "التابوت" şeklinde yazılmasını istemişlerdir. Durum Hz. Osmân'a intikal edince: "Hz. Osmân; 'التَّابُوتَ' şeklinde yazın çünkü Kur'ân, Kureyş lisanıyla nazil olmuştur." Nihâyetinde bu kelime de Kureyş lehçesinde yazıldığı şekliyle "التابوت" yani açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.[157]

Zeyd b. Sabit başkanlığındaki komisyonun istinsâh ettiği mushaflar muhtelif kentlere gönderilmiştir. Bu mushaflara uyan nüshalar muhafaza edilmiştir. Onlara uymayan nüshaların tashihi mümkünse tashih edilmiştir. Tashih edilmesi mümkün olmayan nüshalar ise imha edilmiştir. Hz. Osmân'ın sahâbenin elindeki birbirinden farklı olan özel mushafları imha etmesinin iki nedeni vardır. Birincisi çekişme ve tartışmalara son vermek, ikincisi ise herkesin özel bir şekilde hazırlanan mushaftan

[156] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/260-261.
[157] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/376; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 22.

edinmesidir.[158] Böylece çekişmelerin önü kesilecek ve ümmet arasında birlik sağlanacaktır.

### 2.1.1. Resmu'l-Mushaf İmlasına İttiba Etmenin Hükmü

İslâm dünyasında "resmu'l-mushaf" konusu üzerinde birçok eser kaleme alınmış ve araştırmalar yapılmıştır. Hz. Osman'ın yazdırdığı mushaflara birebir uyma konusunda âlimler farklı görüşler bildirmişlerdir. Mushaf imlasında bazı özel isim ve harflerde hat kuralları dışına çıkılmış olsa da çoğu âlim bu mushaf hattına uymaktan çekinmemişlerdir. Kâriler, vakıf ve ibtidâ konularında imâm mushafın hattına itimat etmişlerdir. Mushafların imlası hususunda oluşan icmaya uyarak onun dışında bir okuyuş serdetmemişlerdir. Dânî (444/1053) "Bu konuda ümmetin âlimleri arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır." der.[159]

Âlimler, Hz. Osmân'ın teksir ettirdiği imâm mushaf'ın imlasına bağlılığın ve ona uymanın hükmü üzerinde durmuşlardır. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144), "Mushaf hattı muhalefet edilemeyecek bir sünettir." der. İbn Dürüsteveyh de (ö. 347/958) "Mushaf hattında kural olmaz, buna ittiba etmek sünnettir." der.[160] Zerkeşî, "عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ" (Alak 96/3, 4) ile "ن والقلم وما يسطرون" (Kalem 68/1) âyetlerini delil getirerek Hz. Osmân'ın istinsâh ettiği mushaf hattının tevkîfî olduğunu zikreder.[161] İmâm Mâlik, (ö.179/795) "İnsanların ihdas ettiği hecelerle mushaf hattı yazılır mı?" sorusuna "Hayır ilk yazıldığı şekliyle yazılabilir." diye cevap vermiştir.[162] Başka bir yerde ise İmâm Mâlik'e mushafta geçen vâv "و" ve elif "ا" harflerinin değiştirilebileceği konusu hakkında görüşü sorulduğunda "Hayır, değiştirilemez." demiştir. Dânî "vâv "و" ve elif "ا" harfleri için "أولو الألباب", "وأولات" vb. kelimelerdeki vâv "و" harfi ile "الربوا" vb. kelimelerdeki elif "ا" harfleri yazıda bir anlam ifade etmek için mezid olarak yazılmış olsalar da telaffuzda ma'dumdurlar." der. Daha katı bir tutum takınan Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ise "ي", "و", "ا" harflerinin yazımında ve diğer meselelerde Hz. Osmân mushafının hattına muhalefet etmenin haram olduğunu söylemiştir. Zerkeşî, Beyhakî'nin (ö.458/1066) *Şu'abü'l-*

[158] Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿirfân*, 1/260.
[159] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 29.
[160] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/376; Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakaiki gavamidi't-Tenzil* (Beyrût: Daru'l-Kitabi'lArabi, 1986), 2/27.
[161] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/377.
[162] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 29.

*İmân* adlı eserinde şöyle dediğini nakletmektedir: "Mushaf yazacak olan kişi ilk mushafların imlâsına aynen uymalı ve onda herhangi bir değişiklik yapmamalıdır. Çünkü istinsâhı gerçekleştiren sahabîler bizden daha bilgili, daha sadık, daha doğru sözlü ve daha çok emanete sahip çıkan şahıslardır."[163] der. İbnü'l-Cezerî Hz. Osmân'ın istinsâh ettirdiği mushafların hattı üzerinde ashâbın ittifak ettiğini rivayet etmektedir.[164]

### 2.1.2. Resmü'l-Mushafın İmla Özellikleri

Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde vahiy kâtipleri, dağınık haldeki âyet ve sûreleri içeren yazılı sayfaları iki kapak arasında bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Dânî, "Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı iki kapak arasında cem' etmesinde tüm sahâbenin icma ettiğini ve doğru bir karar olduğunu bildirirken Hz. Osmân'ın ise Hz. Ebû Bekir'in kast ettiği gibi insanları Kur'ân'ı iki kapak arasına toplamayı gaye edinmediğini, onun amacının insanları Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) işitilen sahih ve sabit bir kırâat etrafında toplamayı hedeflediğini bildirmiştir."[165] Mushaflar arası farklılıkların, istinsâh faaliyetinde sahih olduğu ve Peygamber Efendimiz'den işitildiği kesin olan okuyuşlardan tek bir resim ile belirtilmesi mümkün olan kırâatler bir mushafta yazılmıştır.[166] Bir mushafta toplanması imkânsız olan sahih kırâatlerin ise istinsâhı gerçekleştirilen mushaflara dağıtıldığını söyleyebiliriz.

Hz. Osmân döneminde nüzûl sırasına göre tertip edilmeyen sûreler Fâtiha ile başlayıp Nâs ile bitecek şekilde yazılmış, sûrelerin nüzûl tertibinden farklı olan bu düzenlemeye "mushaf tertibi" denilmiştir.[167] Nüzûl sırasına göre tertip edilmeyen ve farklı beldelere gönderilen bu mushaflarda kırâat açısından küçük farklılıklar olsa da sûre dizilimi açısından herhangi bir farklılık arz etmemiştir.

Hz. Osmân'ın istinsâh ettiği mushaflar hem o dönemin imlâ özelliğini hem de kendine has bir imla ile yazıldığını söyleyebiliriz.[168] Mushaflar arasındaki farklılıklar

[163] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/379.
[164] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/128.
[165] Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Ahrufu's-Seb'a* (Mekke: Mektebetu'l-Menar, 1408), 63.
[166] Hareke değişikliği bu kapsamda değerlendirilebilir.
[167] Maşalı, "Mushaf", 31/242.
[168] Maşalı, "Mushaf", 31/243.

şu şekilde ayrıma tabi tutulabilir. Birincisi, kelimenin imlasından kaynaklanmakta olup lafız ve mana yönünden bir değişiklik meydana gelmez. İkincisi harfin zaid yazılması veya hazfedilmesi ile bir harfin yerine başka bir harfin bedel olarak yazılması gibi lafzi yapıda meydana gelen değişikliklerdir. Mushaflar arası farklılıklar ile kastedilen de budur.[169] Dânî, mushafların birbirinden farklı olma nedeni Resûlullah'tan (s.a.v.) işitilen sahih kırâatleri muhafaza etmek ve bu harfleri Allah katından geldiği şekliyle muhafaza etmek için bazı mushaflarda bazı harfler yazılmışken bazılarında ise bu harfler hazfedilmişlerdir, der.[170] Bundan yola çıkarak bazı İslâm âlimleri, istinsâh edilen mushaflar arasındaki farklılıkların varoluş nedeninin kırâat farklılıkları olduğunu söylemişlerdir.[171]

## 2.2. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HAZFEDİLEN HARFLER

Hazf lügatte atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyin bir tarafını kesip atmak,[172] iskat etmek, izale etmek,[173] kaldırmak bir şeyden bir parça koparmak manasındadır. Istılahta ise bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması anlamına gelmektedir.[174] İbn Vesîk, hazf konusunun başında Kur'ân-ı Kerim'de en çok hazfedilen harfler arasında med harfleri olan "ا، و، ي" harflerinin bulunduğu bilinmelidir, diye zikreder.[175] Bunlarla beraber "ن ve ل" harfleri de bazen hazfe uğramıştır. Hazfler açısından harfler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu harfler arasında "ا، و، ي" harfleri uzun hareke yerine kullanılmıştır. Ancak mushaflar istinsâh edilirken kural dışına çıkılarak uzun hareke yerine kullanılan bu mezkûr harfler hazfedilmiştir. Bu harfler arasında istimalinin çokluğu nedeniyle en fazla hazfedilen harf ise "ا" harfidir.[176]

İbn Vesîk, bu konunun çok karmaşık ve sıkıntılı bir konu olduğunu, bunda kıyasa yer olmadığını zikreder.[177] Biz de bu başlık altında mushaf hattında ilk

[169] Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto, 2015), 253.
[170] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 132.
[171] Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 255.
[172] İsmail Durmuş, "Hazif", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 17/122.
[173] Rihab Muhammed Müfid Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı (İstanbul: Guraba Yayınları, 2014), 256.
[174] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 60.
[175] Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdirrahmân el-İşbîlî İbn Vesîk, *Risale fî Resmi'l-Mushaf*, thk. Ebû Abdullah Ahmet b. İsmail b. Ahmet (Mısır: Mektebetu İbn Abbas, 2011), 29.
[176] Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 172.
[177] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 29.

yazıldığı şekliyle kelimenin nasıl resmedilip hangi harflerin hazfedildiğini ve bu hazflerin hangi kelimelerde olduğunu örneklendirerek ele almaya çalışacağız.

### 2.2.1. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Yâ "ي" Harfi

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde yâ "ي" harfi ispat ile yazılmışken bazı kelimelerde ise hazfedilerek yazılmıştır. Hazflerin ekserisi önceki kesra harekesine iktifa etmesi nedeniyle yapılmıştır.[178] Bazen hiçbir sebebe dayanmadan da yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. Hazfedilen yerler şunlardır: a-Mütekellim yâ 'ي'sının hazfedilmesi, b-nâkıs fiilerde lâmu'l-fiil olan yâ "ي" harfinin hazfedilmesi, c-Hemzenin yâ "ي" harfi şeklinde yazılması ve iki yâ "ي" harfinin yan yana geldiği yerlerde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. İbn Vesîk hazfedilen yâ "ي" harfi için genel bir kaide bildirmiştir: "Hazfedilen iki yâ 'ي' harfinden biri ister kelime ortasında ister kelime sonunda olsun hazfedilmiştir. İstisnaları olmakla beraber kelime ortasında bulunan ikinci yâ 'ي' harfi, kelimenin sonunda bulunuyor ise birinci yâ 'ي' harfi hazfedilir."[179] Dânî ise "Yan yana gelen iki yâ 'ي' harfinin kerahetinden kurtulmak için hazf yapılmıştır" der.[180] Ayrıca Dânî, kelimede lâmu'l-fiil olan yâ "ي" harfi ile izâfe için yazılan yâ "ي" harfinin kırk yerde ispat ile yazıldığını söyleyip geçtikleri yerleri zikretmiştir.[181] Bunların dışında kalan yâ "ي" harfleri ise çeşitli sebeplerden dolayı hazfedilmiştir. Hazfedilme nedenlerini ise geçtikleri yerlerde zikretmeye çalışacağız. Biz burada fiil ve isimlerde hazfedilen yâ "ي" harflerini ele alacağız. Çünkü hazfedilen kelimelerin dışında kalan harfler yazıda sabittir.

Âsım el-Cahderî, Bakara sûresinde geçen bütün "اِبْرٰهمُ" kelimelerinin yâ "ي" harfi olmadan yazıldığını ve İmâm Mushaf'ta da böyle gördüğünü rivayet etmektedir. Bunun dışında bütün Kur'ân'da geçen "اِبْرٰهِيمُ" kelimelerinde yâ "ي" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[182] İbn Vesîk kitabında; Irak, Şam ve İmâm Mushaf'ında sadece Bakara sûresindeki "اِبْرٰهِيمُ" kelimesinde yâ "ي" harfinin hazfedilerek "اِبْرٰهمُ" şeklinde yazıldığını diğer mushaflarda ise yâ "ي" harfinin hazfedilmeden yazıldığını

[178] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 53.
[179] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 50.
[180] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 75.
[181] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 70-71.
[182] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 57.

nakletmektedir.[183] Şam kurrâsından İbn Âmir'in ravisi Hişam sadece Bakara sûresindeki "اِبْرٰهِيمُ" kelimesini hâ "ه" harfinden sonra elif "ا" harfini getirerek "İbraham" şeklinde okur. İbn Âmir'in diğer ravisi İbn Zekvân ise hulf ile aynı şekilde okur.[184]

Kureyş sûresi 2. âyetinde geçen "إيلافِهِم" kelimesi Hz. Osmân mushaflarında yâ "ي" ve elif "ا" harfleri hazfedilerek "إلـفِهِمْ" şeklinde yazılmıştır.[185] Ebû Ca'fer "إلافهم" şeklinde yâ "ي" harfini hazfederek okurken diğer kırâat imamları "إيلافِهِم" şeklinde okurlar.[186]

Rahmân sûresi 24. âyetinde geçen "الْمُنْشَاٰتُ" kelimesi, Irak mushaflarında şîn "ش" harfi ile tâ "ت" harfi arasında elif "ا" harfi yazılmadan yâ "ي" harfi ile yazılmıştır. Gâzî b. Kays da kendi kitabında böyle yazmıştır. Dânî, Irak mushaflarında elif "ا" harfi hazfedilerek yâ "ي" harfi ile yazıldığını nakleder.[187] Kırâat imamlarından Hamza ve Şu'be bu kelimeyi şîn "ش" harfinin kesrası ile okur.[188]

Kesralı zamirden sonra gelen yâ "ي" harfi hazfedilmiştir: "بِهِ، رَبِّهِ، مِثْلِهِ" vb. kelimelerde görüldüğü üzere yâ "ي" harfi geçtiği her yerde sadece yazıda hazfedilmiştir. Vasıl halinde ise lafızda yâ "ي" harfi okunur. Fakat yâ "ي" harfinin hazfedilmesi için iki şart vardır. Birincisi, kesralı zamirden önce kesralı bir harf; ikincisi, zamirden sonra harekeli bir harf bulunmalıdır.[189] Kısacası zamir iki harekeli harf arasında bulunmalıdır.

#### 2.2.1.1. Hemze İçin Tasvir Edilen Yâ "ي" Harfinin Hazfi

Hz. Osmân mushaflarında hemzeler bazen yâ "ي" harfi şeklinde yazıldığı için birçok yerde hazfedilmiştir. *Şerhu'l-Akile*'nin müellifi şöyle nakletmektedir: "Hemzenin yâ 'ي' harfi suretinde yazılmasından dolayı Meryem sûresi 74. âyetinde

[183] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 109; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 57.
[184] Abdülfettah b. Abdülgani b. Muhammed el-Kadi, *el-Büduru'z-zahire fi'l-kıraati'l-mütevatire min tariki'ş-Şatibiyyeti ved'Dürreti* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, ts.), 39.
[185] Ebi'l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed İbn Kasih, *Şerhu Akile etrabu'l-kasaid fi ilmi resmi'l-Kur'âni lilimam Şatibi*, thk. Muhammed ed-Dusuki Emin (Kahire: Daru's-Selâm, 2011), 121.
[186] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/403.
[187] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 124.
[188] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/381; el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire*, 310.
[189] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 51.

geçen ‘اَثَاثاً وَرِءْياً’ kelimesinde şekli aynı olan iki harfin yazıda bir araya gelmemesi için bir araya gelen yâ ‘ي’ harflerinden biri hazfedilmiştir.” Bunlar iki kısma ayrılır:

İlki hemzenin yâ “ي” harfi sûretinde yazılmasıdır. Hemze yâ “ي” harfi sûretinde yazılmış olup öncesinde veya sonrasında başka bir yâ “ي” harfi olursa, bu yâ “ي” harflerinden biri hazfedilir. “مُتَّكِئِينَ, مُسْتَهْزِءِينَ, وَرِءْيَا, سَيِّئَاتُ” vb.[190]

İkincisi, iki yâ “ي” harfinin yan yana gelmesidir. İki yâ “ي” harfinin bir araya gelmesine yol açan tüm tasvirlerde yâ “ي” harflerinden biri hazfedilmiştir. Bakara sûresi “فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ” 65. âyetinde geçen “خَاسِئِينَ” kelimesi, Cuma sûresi “ هُوَ الَّذي بَعَثَ فِي الْأُمِّيّنَ رَسُولاً” 2. âyetinde geçen “الْأُمِّيّنَ” kelimesi, Tûr sûresi “ مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ” 20. âyetinde geçen “مُتَّكِئِينَ” kelimesi ve Hicr sûresi “اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِءِينَ” 95. âyetinde geçen “الْمُسْتَهْزِءِينَ” kelimesinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir. Bu ve benzeri yerlerde tek yâ “ي” harfi ile yazımlarda hemze için yazılan birinci yâ “ي” harfi hazfedilmiştir. Çünkü ikinci yâ “ي” harfi hem irab hem de cem‘ alâmetidir.[191] İbn Vesîk *Resmu’l-mushaf* kitabında şöyle rivayet etmektedir: “Hemze için yazılmamış iki yâ “ي” harfi yan yana gelirse ister her iki harf de harekeli olsun ister kelimenin ortasında ister kelimenin sonunda olsun, iki yâ “ي” harfinden biri hazfedilir. Fakat yâ “ي” harfi kelimenin ortasında olursa ikinci yâ “ي” harfi hazfedilir. “الأُمِّيِّنَ، النَّبِيِّنَ” gibi. Ancak her iki yâ “ي” harfi de kelimenin sonunda gelmişse birinci yâ “ي” harfi hazfedilir: “يُحْيِ، ويَسْتَحْيِ” vb.”[192]

Tek yâ “ي” harfi ile yazılan kelimelerden bazıları şunlardır: Enfâl sûresi “ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ” 42. âyetinde geçen “حَيَّ” fiili, Kıyâmet sûresi “ اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى” 40. âyetinde geçen “اَنْ يُحْيِيَ” fiili, Bakara sûresi “لَا يَسْتَحْيِۦ” 26. âyetinde geçen fiilde yâ “ي” harflerinden biri hazfedilmiştir. Fakat bu kelimeler zamire muzaf olduklarında iki yâ “ي” harfi ile yazılırlar. Bakara sûresi 28. âyetinde geçen “يُحْيِيكُمْ”, Nisâ sûresi 86. âyetinde geçen “وَاِذَا حُيِّيتُمْ”, Şu‘arâ sûresi 81. yetinde geçen “يُحْيِينِ”, Yâsîn sûresi 79. âyetinde geçen “يُحْيِيهَا” ve Şûrâ sûresi 48. âyetinde geçen “سَيِّئَةٌ” kelimelerinde yâ “ي” harfi hazfedilmemiştir.[193]

[190] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 50.
[191] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 121.
[192] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 50.
[193] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 122.

Dânî, "Genel kaideye göre hazfedilen yâ "ي" harfinin sakin yâ "ي" harfi olduğunu fakat bunlardan istisna olarak Kehf sûresi "وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَداً" 10. âyetinde geçen "وَهَيِّئْ" kelimesi, yine Kehf sûresi "وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقاً" 16.âyetinde geçen "وَيُهَيِّئْ" kelimesi ile Mutaffifin sûresi "كَلَّا اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ" 18. âyetinde geçen "عِلِّيِّينٌ" kelimeleri asılları gereği iki yâ "ي" harfi ile yazılmışlardır." der. Ayrıca Dânî, "Irak ve diğer mushaflarda müfret olan 'سَيِّئَة' kelimesinin iki yâ 'ي' harfi ile cem' olan 'سَيِّئَات' kelimesinin de tek yâ 'ي' harfi ile yazılı olduğunu, hazfedilen yâ 'ي' harfinin hemze için tasvir edilen yâ 'ي' harfi olduğunu" nakletmektedir.[194]

### 2.2.1.2. Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin Hazfi

Mu'tel fiilerde lâmü'l-fiil bazen nakıs-ı vâvî bazen de nakıs-ı yâ-i olabilir. Kelimenin aslından olup hazfedilen yâ "ي" harfleri de bu kapsamdadır. Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde lâmü'l-fiil konumunda olan yâ "ي" harflerinin hazfedilme nedeni zikredilmişse de birçok kelimede hazfedilme nedeni açıklanmamıştır. Kelimenin aslından olan bu yâ "ي" harfi sadece isim ve fiillere has olup harflere bitişmez. Konumuzun daha anlaşılır olması ve karışıklığa mahal vermemesi için isim ve fiilde hazfedilen yâ "ي" harflerini iki ayrı başlıkta incelemeye çalışacağız.

#### 2.2.1.2.1. Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin İsimlerde Hazfi

Arap dili kaidelerine göre ister âyet sonu ister başka bir yer olsun ref' ve cer konumunda olup nekre olan bütün mankus[195] isimlerde yâ "ي" harfi hazfedilir.[196] Dânî, sonu yâ "ي" harfi olup tenvin bitişen her mecrur ve merfu isimde yâ "ي" harfinin hazfedileceği konusunda mushaflar arasında ihtilaf olmadığını söylemiştir.[197] Gramer kurallarına göre "بِهَادٍ", "وَاقٍ" ve "غَوَاشٍ" gibi nekre olan kelimeler ile "وَادِ النَّمْلِ", "الْمُهْتَدِ", "كَالْجَوَابِ" ve "اَلْجَوَارِ" gibi aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere marife olduğu halde bazı mankus isimlerde de yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. Tablo halinde de vereceğimiz yâ "ي" harfinin hazfedildiği fiiller şunlardır:

---

[194] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 122.
[195] Son harfi ( ي ) olup, bir önceki harfinin harekesi kesra olan isimdir. Ref' ve cer hali takdiri, nasb hali ise zahiridir.
[196] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 51.
[197] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 58.

Bakara sûresi 186. âyet, Kamer sûresi 6. ve 8. âyette geçen "الدَّاعِۖ" kelimesinde "ي" harfinin hazfedilme sebebi nekre halinin gözetilmesi olarak açıklanmıştır.[198] Bakara sûresi 173. âyetinde geçen "بَاغٍ" ve "عَادٍ" kelimeleri, Hac sûresi 54. âyetinde geçen "لَهَادِ" kelimesi,[199] Rûm sûresi 53. âyetinde geçen "بِهَادِ" kelimesi, Zümer sûresi 23. ve 36. âyetler, Ra'd sûresi 33. ve 7. âyetler, Mü'min sûresi 33. âyetlerinde geçen "هَادٍ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[200] Kırâat imamlarından Hamza, Rûm sûresi 53. âyet ile Neml sûresi 81. âyetinde geçen "بِهَادِ الْعُمْيِ" kelimesini "tâ" harfinin fethası ve "hâ" harfinin sükûnu ile "تهدى" şeklinde "الْعُمْيِ" kelimesini de mansup olarak okur. Aynı şekilde Hamza, vakıf halinde "تهدى" kelimesinde yâ "ي" harfini ispat ile okur. Diğer kırâat imamları ise resme tabi kalarak kesralı bâ "ب" harfi ve fethalı hâ "ه" harfinden sonra elif "ا" harfi ile "بِهَادِ" şeklinde okumuşlardır. "العمي" kelimesini de mecrur okumuşlardır. Hamza dışındaki bütün kırâat imamları Neml sûresinde geçen "بِهَادِي" kelimesini vakıf halinde "ي" harfini ispat ederken[201] Rûm sûresindeki "بِهَادِ" kelimesindeki yâ "ي" harfini Hamza, Kisâî ve Ya'kûb ispat ederek diğer kırâat imamları ise yâ "ي" harfini hazfederek okumuşlardır.[202] Hac ve Rûm sûresinde geçen kelimeler iltika-i sakineyn sebebi ile hazfedilmiştir.[203]

Ra'd sûresi 11. âyetinde geçen "وَالٍ" kelimesi,[204] Ra'd sûresi 34. âyetinde geçen "وَاقٍ" kelimesi, Nahl sûresi 96. âyetinde geçen "بَاقٍ" kelimesi, A'râf sûresi 41. âyetinde geçen "غَوَاشٍ" kelimesi,[205] Rahmân sûresi 54. âyetinde geçen "دَانٍ" kelimesi,[206] Nûr sûresi 3. âyetinde geçen "زَانٍ" kelimesi[207] ile Ra'd sûresi 9. âyetinde geçen "الْمُتَعَالِ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[208]

Neml sûresi 18. âyet, "Hâkka sûresi 7. âyet, Fecr sûresi 2. âyetinde geçen "لَيَالٍ" kelimeleri ile Hâkka sûresi 20. âyetinde geçen "مُلَٰقٍ" kelimesi, En'âm sûresi 134. âyet ile Ankebût sûresi 5. âyetinde geçen "لَأٰتٍ" kelimeleri, Kıyâmet sûresi 27.

[198] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 52.
[199] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 116.
[200] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 51.
[201] ed-Dânî, *Camiu'l-Beyan*, 2/807; el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 238.
[202] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 249.
[203] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 53.
[204] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 58.
[205] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.
[206] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 58.
[207] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.
[208] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 55.

âyetinde geçen "رَاقٍۜ" kelimesi ve Ra'd sûresi 10. âyetinde geçen "مُسْتَخْفٍ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[209]

İsrâ sûresi 97. âyet ile Kehf sûresi 17. âyetinde geçen "الْمُهْتَدِ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. Ayet sonu olmayan ve kendisinden sonra sakin bir harf bulunmayan bu kelimelerde hazfin yapılma nedeni nekre halinin gözetilmesi olarak açıklanmıştır.[210] Nâfi', Ebû Amr ve Ebû Ca'fer vasıl halinde yâ "ي" harfini ispat ile okurken Ya'kûb hem vasıl hem de vakıf halinde yâ "ي" harfini ispat ederek okur. Geriye kalan kırâat imamları ise yâ "ي" harfini hazfederek okurlar.[211]

Sebe'sûresi 13. âyetinde geçen "كَالْجَوَابِ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[212] Verş ve Ebû Amr vasıl halinde, İbn Kesîr ve Ya'kûb hem vasıl hem de vakıf halinde yâ "ي" harfini ispat ederken diğer kırâat imamları vakıf ve vasıl durumunda yâ "ي" harfini hazfederler.[213] Hac sûresi 25. âyette geçen "وَالْبَادِّۚ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[214] Bu kelimeler nekre halleri gözetilerek yazıldığı için yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[215]

Şûrâ sûresi 32. âyet, Rahmân sûresi 24. âyet ile Tekvîr sûresi 16. âyette geçen "اَلْجَوَارِ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[216] Bu kelimenin aslı "الجواري" dir.[217] Şûrâ sûresinde geçen kelime nekre hali gözetilerek yazıldığı için yâ "ي" harfi hazfedilirken Rahmân ve Tekvîr sûrelerindeki kelimelerde ise iltika-i sakineynenden dolayı yâ "ي" harfi hazfedilerek yazılmamıştır.[218] Şûrâ sûresinde geçen "الْجَوَارِ" kelimesini Nâfi' Ebû Amr ve Ebû Ca'fer vasıl halinde, İbn Kesîr ve Ya'kûb hem vasıl hem de vakıf halinde yâ "ي" harfini ispat ederek okurken diğer kırâat imamları her iki durumda da yâ "ي" harfini hazfederler.[219] Tekvîr sûresinde geçen "الْجَوَارِ"

[209] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 58.
[210] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 52.
[211] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire*, 188.
[212] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 55.
[213] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire*, 259.
[214] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 55.
[215] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 51-52.
[216] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 51-52.
[217] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî Ebû Ca'fer et-Taberi, *Camiu'l-beyan*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessetu'r-Risale, 2000), 21/540.
[218] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 52-54.
[219] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 287.

kelimesini Ya‘kûb vakıf halinde yâ “ي” harfini ispat ederek okurken diğer kırâat imamları hazfederek okurlar.[220]

Kâf sûresi 41. âyetinde geçen “الْمُنَادِ” kelimesinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[221] Nâfi‘, Ebû Ca‘fer ve Ebû Amr sadece vasıl halinde; İbn Kesîr ve Ya‘kub hem vasıl hem de vakıf halinde yâ “ي” harfini ispat ederler. Diğer kırâat imamları ise her iki durumda yâ “ي” harfini hazfederler.[222] Bu kelimenin nekre hali gözetildiği için yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[223]

Mü’min sûresi 15. âyetinde geçen “التَّلَاقِ” kelimesi[224] ve aynı sûrenin 32. âyetinde geçen “التَّنَادِ” kelimesi[225] ile Tâhâ sûresi 12. âyet, Naziât sûresi 16. âyet ve Fecr sûresi 9. âyetlerinde geçen “بِالْوَادِ” kelimesi, İbrâhîm sûresi 37. âyetinde geçen “بِوَاد” kelimesi, Kasas sûresi 30. âyetinde geçen “الْوَادِ” kelimesi ile Şu‘arâ sûresi 225. âyet ve Neml sûresi 18. âyetinde geçen “وَاد” kelimesinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir. Tâhâ, Neml, Kasas ve Naziât sûrelerinde geçen kelimeler iltika-i sakineyn sebebi ile hazfedilmiştir. [226]

**Tablo 1: Kelimenin Aslından Olan Yâ “ي” Harfinin İsimlerde Hazfi**

| Sûre | Âyet | Kelime |
|---|---|---|
| Bakara 2/186<br>Kamer 54/6<br>Kamer 54/8 | اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ<br>يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ<br>مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِّ | الدَّاعِ |
| Bakara 2/173 | غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ | عَادٍ ve بَاغٍ |
| En‘âm 6/134 | ”اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍ | لَاٰتٍ“ |

[220] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 338.
[221] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 56.
[222] el-Kadi, el-Büduru’z-Zahire, 303.
[223] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 51-52.
[224] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 56.
[225] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 119.
[226] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 53-54.

| | | |
|---|---|---|
| Ankebût 29/5 | ''فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ'' | |
| A'râf 7/41. | وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ | غَوَاشٍ |
| Ra'd 13/9 | عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ | الْمُتَعَالِ |
| Ra'd 13/10 | وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ | مُسْتَخْفٍ |
| Ra'd 13/11 | وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِه مِنْ وَالٍ | وَالٍ |
| Ra'd 13/34 | وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ | وَاقٍ |
| Nahl 16/96 | وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ | بَاقٍ |
| İsrâ 17/97<br>Kehf 18/17 | فَهُوَ الْمُهْتَدِ<br>فَهُوَ الْمُهْتَدِ | ''الْمُهْتَدِ |
| Tâhâ 20/12<br>Naziât 79/16<br>Fecr 89/9<br>İbrâhîm 14/37<br>Kasas 28/30<br>Şu'arâ 26/225<br>Neml 27/18 | ''اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى<br>اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ<br>جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ<br>بِوَادٍ غَيْرِ ذي زَرْعٍ<br>نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ<br>فِي كُلِّ وَادٍ<br>حَتّٰى اِذَا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ | بِالْوَاد<br><br><br>بِوَادٍ<br>الْوَاد<br><br>وَاد |
| Hac 22/25 | الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ | الْبَادِ |
| Hac 22/54<br>Rûm 30/53<br>Zümer 39/36, 23 | وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذِينَ اٰمَنُو<br>وَمَا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ<br>وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ | لَهَادِ<br>بِهَادِ<br>هَادٍ |

| | | |
|---|---|---|
| Ra‘d 13/7<br><br>Ra‘d 13/33<br><br>Mü'min 40/33 | وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ<br><br>وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ<br><br>وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ | |
| Nûr 24/32 | وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ | زَانٍ |
| Neml 27/18<br><br>Hâkka 69/7<br><br>Fecr 89/2. | اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا<br><br>سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ<br><br>وَلَيَالٍ عَشْرٍ | لَيَالٍ |
| Sebe’ 34/13 | وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ | كَالْجَوَابِ |
| Mü’min 40/15 | لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ | التَّلَاقِ |
| Mü’min 40/32 | وَيَا قَوْمِ اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ | التَّنَادِ |
| Şûrâ 42/32<br><br>Rahmân 55/24<br><br>Tekvîr 81/16 | وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ<br><br>وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَام<br><br>اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِ | اَلْجَوَار |
| Kâf 50/41 | يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ | الْمُنَاد |
| Rahmân 55/54 | وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ | دَانٍ |
| Hâkka 69/20 | حِسَابِيَه اِنِّي ظَنَنْتُ اَنِّ مُلَقٍ | مُلَقٍ |
| Kıyâmet 75/27 | وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ | رَاقٍ |

### 2.2.1.2.2. Kelimenin Aslından Olan Yâ “ي” Harfinin Fiillerde Hazfi

Hz. Osman mushaflarında, bazı fiilerde lâmu’l-fiil konumunda olan yâ “ي” harfi hazfedilmiştir. Dânî, el-Enbârî’nin bu konu hakkında şöyle dediğini nakleder.

“Allah azze ve cellenin kitabında mahzuf olan yâ “ي” harfleri kesraya iktifa etmesi nedeniyle hazfedilmiştir.”[227] Hazfedilen bu yâ “ي” harfleri kelimenin aslından olup nida anlamı taşımayan ve meful olmayan yâ “ي” harfleridir. Tablo halinde de vereceğimiz yâ “ي” harfinin hazfedildiği fiiller şunlardır:

Nisâ sûresi 146. âyet ile Hûd sûresi 105. âyette geçen “يُؤْتِ” fiilinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[228] Nisâ sûresinde geçen kelimede iltika-i sakineynden dolayı hazf yapılmıştır.[229]

Yûnus sûresi 103. âyette geçen “نُنْجِ” fiilinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[230] Aynı ayette geçen birinci “ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا” fiilinde yâ “ي” harfi hazfedilmemiştir. Kuteybe, Kisâî’den gelen bir rivayette şöyle rivayet etmektedir: “Resimde (yazıda) “ي” harfi varsa ispat ile resimde “ي” harfi yoksa hazfederek vakfederim.”[231] Yûnus sûresinde geçen ikinci kelimede iltika-i sakineynden dolayı hazif yapılmıştır.[232]

İbnü’l-Cezerî, En‘âm sûresi 57. âyetinde “يَقُصُّ الْحَقَّ” geçen “يَقُصُّ” fiilinde ihtilaf olduğunu söylemiştir. Kırâat imamlarından Nâfi‘, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr ve Âsım bu fiilin “القَصَص” kelimesinden geldiğini söyleyerek sâd “ص” harfinin şeddesi ile okumuşlardır. Ebû Amr, Hamza ve Kisâî “القَضَاء” kelimesinden geldiğini söylerek “ق” harfinin sükûnu, “ض” harfinin kesrası ile okumuşlardır. “القَضَاء” kökünden geldiğini kabul edenlere göre yâ “ي” harfi hazfedilmiştir. Ya‘kûb da aslı üzere vakıf halinde yâ “ي” harfinİ ispat ile okur.[233] “القَضَاء” kelimesinden geldiğini söyleyenlere göre iltika-i sakineynden dolayı yâ “ي” harfi hazedilmiştir.[234]

Kehf sûresi 64. âyette geçen “نَبْغِ” fiili,[235] Kamer sûresi 5. âyette geçen “تُغْنِ” fiili[236] ile Fecr sûresi 4. âyette geçen “يَسْرِ” fiilinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[237]

[227] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 53.
[228] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 54; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.
[229] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 52.
[230] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 54; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 116.
[231] ed-Dânî, *Camiu’l-beyan*, 2/810.
[232] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 53.
[233] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/258; ed-Dânî, *Camiu’l-beyan*, 2/810.
[234] İbn Vesîk, *Resmu’l-mushaf*, 53.
[235] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 55; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[236] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 56; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 117.
[237] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 56; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.

Kamer sûresinde geçen kelimede iltika-i sakineynden dolayı yâ "ي" harfi hazedilmiştir.[238]

Kâf sûresi 41. âyette geçen "يُنَادِ" fiilinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[239] On kırâat imamı "يُنَادِ" kelimesindeki yâ "ي" harfinin vasıl halinde hazfedilerek okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak vakıf halinde İbn Kesîr ve Ya'kûb hulf ile yâ "ي" harfini ispat ederek okurken diğer kırâat imamları yâ "ي" harfini hazfederek okumuşlardır.[240] Bu sûrede geçen kelimede iltika-i sakineynden dolayı yâ "ي" harfi hazedilmiştir.[241] İsrâ sûresi 97. âyet ile Kehf sûresi 17. âyette geçen "يَهْدِ" fiillerinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[242]

Dânî *el-Mukni'* kitabında şöyle nakletmektedir: "يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ" Bakara sûresi 269, "وَمَا تُغْنِي الْاٰيَات" Yûnus sûresi 101, "اَنِّي اُوْفِي الْكَيْلَ" Yûsuf sûresi 59. âyet ile "اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ" ile Enbiyâ sûresi 44. âyet vb. yerlerde geçen yâ "ي" harfleri iltka-i sakineynden dolayı lafzen hazfedilmiştir. Ancak lafızdan düşürülen bu yâ "ي" harfleri yazıda gösterilir."[243]

**Tablo 2: Kelimenin Aslından Olan Yâ "ي" Harfinin Fiillerde Hazfi**

| Sûre | Âyet | Kelime |
|---|---|---|
| Nisâ 4/146<br><br>Hûd 11/105 | وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ<br><br>يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ | يُؤْتِ |
| Yûnus 10/103 | حَقّاً عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ | نُنْجِ |
| İsrâ 17/97<br><br>Kehf 18/17 | وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ<br><br>مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ | يَهْدِ |
| Kehf 18/64 | قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ | نَبْغِ |

[238] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 54.
[239] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.
[240] el-Kadi, el-Büduru'z-Zahire, 303.
[241] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 53.
[242] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[243] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 117.

| | | |
|---|---|---|
| Kâf 50/41 | يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ | يُنَاد |
| Kamer 54/5 | فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ | تُغْنِ |
| Fecr 89/4 | وَالْلَيْلِ اِذَا يَسْرِ | يَسْرِ |

#### 2.2.1.1. İzâfe Yâ "ي"sının Hazfi

Kur'ân'daki bazı kelimelerde izâfe için gelen yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. İzâfe yâ "ي" harfinden kasıt muttasıl mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfidir. Kendinden önceki kesraya iktifa etmesi nedeniyle yâ "ي" harfi bazı fiil ve isimlerde hazfedilmiştir.[244]

Mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfi isim, fiil ve harfe bitişebilir.[245] Mütekellim zamiri, isme izâfe olursa muzafun ileyh konumunda olup mecrur, fiile bitişirse meful konumunda olup mansup, harfe bitişirse harfin amel etmesine göre mansup veya mecrur olabilir.[246] Söz konusu olan yâ "ي" harfini fiil ve isim başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

##### 2.2.1.1.1. İzâfe Yâ "ي"sının Fiilde Hazfi

İzâfe yâ "ي"sı bitiştiği kelimenin sonunu kesralı yapar. Fiillerin sonu sadece damme, fetha ve cezim alır. İzâfe yâ "ي"sının fiili kesralı yapmasını engellemek için araya nûn-i vikaye (kaynaştırma nûn'u) getirilir. Bazı fiillerin sonundaki bu yâ "ي" zamiri önceki kesre harekeye iktifa etmesi nedeniyle hazfedilmiştir. Hazifler cümle ortasında yapılmakla beraber ekserisi cümle sonunda yapılmıştır.

İbnü'l-Cezerî, kırâat imamlarından Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Ebû Ca'fer'in vasıl halinde zikri geçen yâ "ي" harflerini ispat ettiklerini, İbn Kesîr ve Ya'kûb'un bu fiillerde geçen yâ "ي" harflerini vasıl ve vakıf halinde yani her iki durumda da ispat ettiklerini, İbn Âmir, Âsım ve Halef'in vasıl ve vakıf durumunda

[244] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54.
[245] Abdül Fettah Bin Abdül Gani el-Kadi, *el-Vafi fi şerhi'ş-Şatıbiyye fi'l-kiraati's-seb'a* (Kahire: Mektebetu's-Sevadi li't-Tevzi', 1992), 159.
[246] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/161.

da yâ "ي" harflerini hazfederek okuduklarını söyleyerek istisnaları olmakla beraber buna genel bir kaide getirmiştir.[247]

Yâ-i izâfenin hazfedildiği ve aşağıda tabloda vereceğimiz kelimeler şunlardır: "فَارْهَبُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Bakara 2/40; Nahl 16/51). "وَلَا تَكْفُرُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Bakara 2/152).[248] "دَعَانِۖ" kelimesi bir yerde geçer; (Bakara 2/186).[249] "اتَّقُون" kelimesi beş yerde geçer; (Bakara 2/41, 197; Nahl 16/2; Mü'minûn 23/52; Zümer 39/16). "وَاَطيعُونِۜ" kelimesi on bir yerde geçer; (Âl-i İmrân 3/50; Şu'arâ 26/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; Zuhruf 43/63; Nûh 71/3).[250] "وَخَافُون" kelimesi bir yerde geçer; (Âl-i İmrân 3/175). "وَاخْشَوْنِ" kelimesi iki yerde geçer; (Mâide 5/3, 44) Fakat Bakara sûresi 150. âyetinde geçen "فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي" fiilinde yâ "ي" harfi hem okunuşta hem de yazıda hazfedilmemiştir.[251] "اتَّـبَعَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Âl-i İmrân3/20). "اتَّبِعُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Mü'min 40/38; Zuhruf 43/61). Fakat Âl-i İmrân sûresi 31. âyet ile Tâhâ sûresi 90. âyette geçen ve başında "ف" harfi bulunan "فَاتَّبِعُونِى" fiili ile Yûsuf sûresi 108. âyetinde geçen "اتَّبَعَنِيۖ" fiilinde de yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir.[252]

"وَقَدْ هَدٰينِۖ" kelimesi bir yerde geçer; (En'âm 6/80). Fakat Zümer sûresi 57. âyetinde geçen "هَدٰيٰنِي" fiilinde yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir.[253] "كِيدُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (A'râf 7/195[254]; Mürselât /39).[255] "تُنْظِرُونِ" kelimesi üç yerde geçer; (A'râf 7/195; Yûnus 10/71; Hûd sûresi 11/55).[256] "وَلَا تُخْزُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Hûd 11/78; Hicr 15/69).[257] "تَسْـَٔلْنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Hûd 11/146). Ancak Kehf sûresi "فَلَا تَسْـَٔلْنِي عَنْ شَيْءٍ" 70. âyetinde yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir.[258] "وَلَا تَقْرَبُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/60).[259] "فَاَرْسِلُونِ" kelimesi bir yerde

[247] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182.
[248] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 111.
[249] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54.
[250] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 112.
[251] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 113.
[252] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 119.
[253] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 114.
[254] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 119.
[255] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 56.
[256] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 119.
[257] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54-55.
[258] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 114.
[259] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54.

geçer; (Yûsuf 12/45).[260] "تُؤْتُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/66). "اَنْ تُفَنِّدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/94).[261] "اَشْرَكْتُمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (İbrâhîm 14/22).[262] "تَفْضَحُونِۜ" kelimesi bir yerde geçer; (Hicr 15/68).[263] "اَخَّرْتَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (İsrâ 17/62). Münâfikûn sûresi 10. âyetinde geçen "اَخَّرْتَـنـي" fiilinde ise yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir.[264] "اَنْ يُؤْتِيَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/40).[265] "اَنْ تُعَلِّمَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/66).[266] "اِنْ تَرَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/39).[267] "يَهْدِيَنِ" kelimesi iki yerde geçer; (Kehf 18/24; Şu'arâ 26/78). Başında sîn harfi bulunan "سَيَهْدِينِ" kelimesi üç yerde geçer; (Şu'arâ 26/62; Sâffât 37/99; Zuhruf 43/27). Fakat Kasas sûresi 22. âyetinde geçen "اَنْ يَهْدِيَنِي" fiilinde yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir.[268] "اَلَّا تَتَّبِعَنِّۜ" kelimesi bir yerde geçer; (Tâhâ 20/93).[269] "فَاعْبُدُونِ" kelimesi üç yerde geçer; (Enbiyâ 21/25, 92; Ankebût 29/92). Ancak Yâsîn sûresinde geçen "وَاَنِ اعْبُدُونِيۜ" kelimesinde yâ "ي" harfi ispat ile yazılmıştır.[270] " فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Enbiyâ 21/37; Zâriyât 51/59).[271]

"وَلَا تُكَلِّمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/108).[272] "كَذَّبُونِ" kelimesi üç yerde geçer; (Mü'minûn 23/26, 39; Şu'arâ 26/117).[273] "يُكَذِّبُونِۜ" kelimesi iki yerde geçer; (Şu'arâ 26/12; Kasas 28/34). "يَقْتُلُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Şu'arâ 26/14; Kasas 28/33).[274] "اَنْ يَحْضُرُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/98).[275] "ارْجِعُونِۜ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/99) "وَيَسْقِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şu'arâ 26/79).[276] "يَشْفِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şu'arâ 26/80). "يَشْفِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şu'arâ 26/80).[277] "يُحْيِينِۜ" kelimesi bir yerde geçer; (Şu'arâ

[260] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[261] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54.
[262] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 117.
[263] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 55.
[264] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[265] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 116.
[266] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[267] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[268] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[269] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.
[270] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 112.
[271] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 116.
[272] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 113.
[273] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 117.
[274] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[275] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.
[276] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[277] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 116.

26/81).[278] "تَشْهَدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/32). Neml sûresi "اَتُمِدُّونَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/36). Neml sûresi "ءَاتَـنِ اللَّهُ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/36).[279] Meryem sûresi 30. âyette geçen "اٰتَانِيَ الْكِتَابَ" aynı fiilde yâ "ي" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[280] "وَلَا يُنْقِذُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yâsîn 36/23).[281] "فَاسْمَعُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yâsîn 36/25).[282] "لَتُرْدِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Sâffât 37/56).[283] "اَنْ تَرْجُمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Duhân 43/20).[284] "فَاعْتَزِلُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Duhân 21).[285] "اِلَّا لِيَعْبُدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Zâriyât 51/56).[286] Zâriyât sûresi "وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ" 57. âyetinde geçen "يُطْعِمُون" fiilinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[287] Şu'arâ sûresi 69. âyetinde geçen "يُطْعِمُون" fiilinde ise yâ "ي" harfi hazfedilmemiştir. "اَكْرَمَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Fecr 89/15). "اَهَانَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Fecr 89/16).[288]

**Tablo 3: İzâfe Yâ "ي" Harfinin Fiilde Hazfi**

| Sûre | Âyet | Kelime |
|---|---|---|
| Bakara 2/40 | وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ | فَارْهَبُونِ |
| Bakara 2/41<br>Bakara 2/197<br>Nahl 16/2<br>Mü'minûn 23/52<br>Zümer 39/16 | وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ<br>وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ<br>لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاتَّقُونِ<br>وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ<br>يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ | فَاتَّقُونِ |
| Bakara 2/152 | وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ | تَكْفُرُونِ |

[278] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 55.
[279] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.
[280] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 54.
[281] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[282] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 55.
[283] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[284] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.
[285] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182.
[286] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 56.
[287] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/181.
[288] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/182.

| | | |
|---|---|---|
| Bakara 2/186 | اَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ | دَعَانِ |
| Âl-i İmrân 3/20<br>Mü'min 40/38<br>Zuhruf 43/61 | فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ<br>يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ<br>وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ | وَاتَّبِعُونِ |
| Âl-i İmrân 3/50<br>Şu'arâ 26/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179<br>Zuhruf 43/63<br>Nûh 71/3 | فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ<br>فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ<br>فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاَطِيعُونِ<br>وَاتَّقُوهُ وَاَطِيعُونِ | وَاَطِيعُونِ |
| Âl-i İmrân 3/175 | فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ | وَخَافُونِ |
| Mâide 5/3<br>Mâide 5/44 | فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ<br>فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ | وَاخْشَوْنِ |
| En'âm 6/80 | قَالَ اَتُحَاجُّونِّي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ | هَدٰينِ |
| A'râf 7/195<br>Yûnus 10/71<br>Hûd 11/55 | ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ<br>ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ<br>"ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ | تُنْظِرُونِ |
| A'râf 7/195<br>Mürselât 77/39 | ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ<br>"فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ | كِيدُونِ |
| Enbiyâ 21/25 | لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدُونِ | فَاعْبُدُونِ |

| | | |
|---|---|---|
| Enbiyâ 21/92<br><br>Ankebût 29/56 | وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ<br><br>فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ | |
| Enbiyâ 21/37<br><br>Zâriyât 51/59 | سَاُرِيكُمْ اٰيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ<br><br>فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ | يَسْتَعْجِلُونِ |
| Hûd 11/146 | فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِه عِلْمٌ | تَسْـَٔلْنِ |
| Hûd 11/78<br><br>Hicr 15/69 | وَلَا تُخْزُونِ في ضَيْفِيّ<br><br>وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ | تُخْزُونِ |
| Yûsuf 12/45 | اَنَا اُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِه فَاَرْسِلُونِ | فَاَرْسِلُون |
| Yûsuf 12/60 | فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدي وَلَا تَقْرَبُونِ | تَقْرَبُون |
| Yûsuf 12/66 | حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً | تُؤْتُونِ |
| Yûsuf 12/94 | ولَا اَنْ تُفَنِّدُونِ | تُفَنِّدُون |
| İbrâhîm 14/22 | اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ | تُفَنِّدُون |
| Hicr 15/68 | اِنَّ هٰؤُلَاءِ ضَيْفي فَلَا تَفْضَحُونِ | تَفْضَحُونِ |
| İsrâ 17/62 | لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗ اِلَّا قَلِيلاً | اَخَّرْتَنِ |
| Kehf 18/24<br><br>Şu‘arâ 26/78<br><br>Şu‘arâ 26/62<br><br>Sâffât 37/99 | وَقُلْ عَسٰى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدا<br><br>اَلَّذِي خَلَقَني فَهُوَ يَهْدِينِ<br><br>اِنَّ مَعِيَ رَبّي سَيَهْدِينِ<br><br>وَقَالَ اِنّي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّي سَيَهْدِينِ | يَهْدِين<br><br>سَيَهْدِين |

| | | |
|---|---|---|
| Zuhruf 43/27 | اِلّا الّذي فَطَرَني فَاِنّهُ سَيَهْدينِ | |
| Kehf 18/39 | إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا | تَرَنِ |
| Kehf 18/40 | فَعَسٰى رَبّي اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا | يُؤْتِيَنِ |
| Kehf 18/66 | هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ | تُعَلِّمَنِ |
| Tâhâ 20/93 | اَلّا تَتَّبِعَنِّ اَفَعَصَيْتَ اَمْري | تَتَّبِعَنِ |
| Mü’minûn 23/26<br>Mü’minûn 23/39<br>Şu‘arâ 26117 | قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ<br>قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ<br>قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمي كَذَّبُونِ | كَذَّبُون |
| Mü’minûn 23/98 | وَاَعُوذَ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ | يَحْضُرُون |
| Mü’minûn 23/99 | قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ | ارْجِعُونِ |
| Mü’minûn 108 | قَالَ اخْسَؤُا فيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ | تُكَلِّمُون |
| Şu‘arâ 26/12 | قَالَ رَبِّ اِنّي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ | يُكَذِّبُونِ |
| Şu‘arâ 2614<br>Kasas 28/33 | فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ<br>فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ | يَقْتُلُونِ |
| Şu‘arâ 26/79 | وَالّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ | وَيَسْقِين |
| Şu‘arâ 26/80 | وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ | يَشْفِينِ |
| Şu‘arâ 26/81 | وَالّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ | يُحْيِينِ |
| Kasas 28/34 | اِنّي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ | يُكَذِّبُون |
| Neml 27/32 | مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْراً حَتّى تَشْهَدُونِ | تَشْهَدُونِ |
| Neml 27/36 | قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ | اَتُمِدُّونَنِ |

| | | |
|---|---|---|
| Neml 27/36 | فَمَا اٰتٰنِ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا اٰتٰيكُمْ | اٰتٰنِ |
| Yâsîn 36/23 | لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ | يُنْقِذُونِ |
| Yâsîn 36/25 | اِنِّي اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ | فَاسْمَعُونِ |
| Sâffât 37/56 | قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ | لَتُرْدِينِ |
| Duhân 44/20 | وَاِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ” | تَرْجُمُونِ |
| Duhân 44/21 | وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لي فَاعْتَزِلُونِ | فَاعْتَزِلُون |
| Zâriyât 51/56 | وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ | لِيَعْبُدُونِ |
| Zâriyât 51/57 | وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ | يُطْعِمُون |
| Fecr 89/15 | فَيَقُولُ رَبِّي اَكْرَمَنِ | اَكْرَمَن |
| Fecr 89/16 | فَيَقُولُ رَبِّي اَهَانَنِ | اَهَانَنِ |

Bu yazdığımız fiillerde yapılan hazfler konusunda mushaflarda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat Hicr sûresi 54. âyetinde geçen “فَبِمَ تُبَشِّرُونَ” ve Nahl sûresi 27. âyetinde geçen “تُشَٰٓاقُّونَ فِيهِمۡۖ” fiillerindeki nûn “ن” harfini kesra hareke ile okuyanlar benzerleri gibi yâ “ي” harfini hazfederler; fakat nûn “ن” harfini fetha hareke ile okuyanlar ise hazfedilen yâ “ي” harfleri kısmından onları çıkarmaktadırlar.[289]

#### 2.2.1.1.2. İzâfe “*ي*”sının İsimlerde Hazfi

İsmin sonuna bitişen yâ “ي” zamiri muzafun ileyh konumunda olup mahallen mecrur olur. Arap dili kaidelerine göre izâfe yâ “ي”sı birleştiği ismin sonunu da

[289] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 57.

meksur yapar. Dolayısıyla bu kelimenin raf‘, nasb ve cer hali takdiren irap edilir. Haziflerin ekserisi önceki harekeye iktifa etmesi nedeniyle yapılmıştır.

Yâ “ي” harfi bazen münada isimlerin sonunda bulunurken bazen de gayrı münada isimlerin sonunda bulunmaktadır. Bu nedenle yâ “ي” harfinin hazfini münada ve gayrı münada olmak üzere iki ayrı başlık altında incelemeyi uygun gördük.

#### 2.2.1.1.3. İzâfe “ي”sının Münada Olmayan İsimlerde Hazfi

Münada olmayan bazı isimlerin sonundaki mütekellim “ي”sı hazfedilmiştir. Haziflerin ekserisi önceki kesra harekesine iktifa etmesi nedeniyle yapılmıştır. Aşağıda tablo halinde de vereceğimiz kelimelerde muzafun ileyh konumunda olan “ي” harfi hazfedilmiştir.

“مَتَابِ” kelimesi bir yerde geçer; (Ra‘d 13/30). “مَاٰبِ” kelimesi bir yerde geçer; (Ra‘d 13/36).[290] “عِقَابِ” kelimesi üç yerde geçer; (Ra‘d 13/32; Mü’min 40/5; Sâd 38/14).[291] “وَعيدِ” kelimesi üç yerde geçer; (İbrâhîm 14/14;Kâf sûresi 14. âyet “ فَحَقَّ وَعِيدِ” ile Kâf sûresi “مَنْ يَخَافُ وَعيدِ” 45. âyetlerinde geçen “وَعيد” kelimesinde yâ “ي” harfi hazfedilmiştir.[292] “دُعَّاءِ” (İbrâhîm 14/40).[293] “نَكيرِ” kelimesi dört yerde geçer; (Hac 22/44. Sebe’ 34/45; 35/26; Mülk 67/18).[294] “عَذَابِ” kelimesi bir yerde geçer; (Sâd 38/14).[295] “عِبَادِ” kelimesi bir yerde geçer; (Zümer 39/17). “وَنُذُرِ” kelimesi altı yerde geçer; (Kamer 54/16, 18, 21, 30, 37, 39).[296] “نَذيرِ” kelimesi bir yerde geçer; Mülk 67/17).[297] “دينِ” kelimesi bir yerde geçer; (Kâfirûn 109/6).[298]

[290] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 54.
[291] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 115.
[292] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 113.
[293] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 113.
[294] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 114.
[295] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 56.
[296] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 114.
[297] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 114.
[298] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 118.

**Tablo 4: İzâfe "ي"sının Münada Olmayan İsimlerde Hazfi**

| Sûre | Âyet | Kelime |
|---|---|---|
| Ra'd 13/30 | عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ | مَتَابِ |
| Ra'd 13/32<br>Mü'min 23/5<br>Sâd 37/14 | فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ<br>فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ<br>اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ | عِقَابِ |
| Ra'd 13/36 | اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَابِ | مَابِ |
| İbrâhîm 14/14<br>Kâf 50/14<br>Kâf 50/14 | ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ<br>كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ<br>فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ | وَعِيد |
| İbrâhîm14/40 | رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَّاءِ | دُعَّاءِ |
| Hac 22/44<br>Sebe' 34/45<br>Fâtır 35/26<br>Mülk 67/18 | فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ<br>فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ<br>فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ<br>فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ | نَكِير |
| Sâd 38/8 | بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ | عَذَابِ |
| Zümer 39/17 | فَبَشِّرْ عِبَادِْ | عِبَادِ |
| Kamer 54/16, 18, 21, 30, 37, 39 | فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ | نَذِيرِ |
| Mülk 67/17 | فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ | نَذِيرِ |
| Kâfirûn 109/6 | لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ | دِينِ |

### 2.2.1.1.4. İzâfe "ي"sının Münada Olan İsimlerde Hazfi

Münada; nidâ edatlarından biri ile seslenilen, çağırılan isme denir. Münadanın farklı geliş şekilleri vardır. Bunlardan biri de muzaf olarak gelmesidir. Mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfi Kur'ân'da birçok yerde muzaf olan münada isimlerin sonunda hazfedilmiştir.[299] İbnü'l-Enbârî'den (ö. 328/940) şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Zümer sûresi 53. âyetinde geçen "يَا عِبَادِيَ الَّذينَ اَسْرَفُوا." kelimesi ile Ankebût sûresi 56. âyetinde geçen "يَا عِبَادِيَ الَّذينَ اٰمَنُوا" kelimeleri hariç Münada isimlere bitişen mütekellim yâ "ي" harflerinin hepsi "يَـاقَوْمِ، يُـعِبَاد، يَـأَرَبِّ" vb.

[299] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.

örneklerde olduğu gbi hazfedilmiştir."[300] Aşağıda zikredeceğimiz âyetlerde münada isimlerde izâfe için kullanılan yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.

Bazen nida edatı olan "يَا" harfi yazılıp mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfi hazfedilmiştir. Zümer sûresi 10. İle 16. âyetlerinde geçen "عِبَادِ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilirken, mushaflarda Zuhruf sûresinin 68. âyetinde "يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ" geçen "عِبَادِي" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Medine mushaflarında yâ "ي" harfi ispat edilirken, Irak mushaflarında yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[301] Kırâat imamlarından Nâfi''in ravileri Kālûn ve Verş'in kırâatine göre yazılan mushaflarda yâ "ي" harfi ispat ile yazılmışken Hafs rivayetiyle yazılan mushaflarda, Medine mushafı ve Şu'be kırâatine göre yazılan mushafta yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[302] Dânî, Medine ve Hicaz ehlinin mushaflarında yâ "ي" harfinin yazıldığını bildirmektedir. Yezîdî, kendi mushaflarında yâ "ي" harfi olmadan yazıldığını söylemiştir.[303] Kur'ân-ı Kerim'de münada isimlerin dışındaki "عبادي" kelimelerinde yâ "ي" harfi ispat ile yazılmıştır.[304]

Furkân sûresi 30. âyet ile Zuhruf sûresi 88. âyetinde geçen "يَـأَرَبِّ" kelimesinde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.

"يَـاقَوْمِ" kelimesinde yâ "ي" harfinin hazfedildiği yerler şunlardır: Bakara sûresi 54. âyet, Mâide sûresi 20 ve 21. âyetler, En'âm sûresi 78. âyet, A'raf sûresi 61, 67, 73, 79 ve 93. âyetler, Yûnus sûresi 71. ve 84. âyetler, Hûd sûresi 28, 29, 30, 51, 52, 63, 64, 78, 85, 88 ve 89. âyetler, Tâhâ sûresi 86. ve 90. âyetler, Neml sûresi 46. âyet, Yâsîn sûresi 20. âyet, Mü'min sûresi 29, 30, 32, 39 ve 41. âyetler, Zuhruf sûresi 51. âyet, Saf sûresi 5. âyet ve Nûh sûresi 2. âyetinde geçen "يَـاقَوْمِ" kelimesinde mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi bazen nida edatı olan "يَا" harfi yazılıp mütekellim zamiri olan yâ "ي" harfi hazfedilerek yazılmıştır. Bazen de nida edatı ve mütekellim zamiri beraber hazfedilerek yazılmamıştır. Kur'ân'da geçen "رَبّ" kelimesinde pek

[300] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 57.
[301] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 57; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.
[302] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 120.
[303] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 57.
[304] Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân* (Beyrut: Daru'l-Beşair, 1987), 1/373.

çok yerde tenzih ve tazim için yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[305] Nida edatı yazılsa da yazılmasa da aşağıda geçen âyetlerde "رَبّ" kelimesinde mütekellim zamiri hazfedilmiştir.

**Tablo 5: "رَبّ" Kelimesinde Hazfedilen Mütekellim Yâ "ي"sı**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/126 | رَبّ | وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّ اجْعَلْ |
| Bakara 2/260 | | وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّ اَرِنِي |
| Âli İmrân 3/35 | | رَبِّ اِنّي نَذَرْتُ لَكَ |
| Âli İmrân 3/36 | | قَالَتْ رَبِّ اِنّي وَضَعْتُهَا اُنْثٰى |
| Âli İmrân 3/38 | | قَالَ رَبِّ هَبْ لي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً |
| Âli İmrân 3/40 | | قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لي غُلَامٌ |
| Âli İmrân 3/41 | | قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لي اٰيَةً |
| Âli İmrân 3/47 | | قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لي وَلَدٌ |
| Mâide 5/25 | | قَالَ رَبِّ اِنّي لَا اَمْلِكُ اِلّا نَفْسي |
| A'râf 7/143 | | قَالَ رَبِّ اَرِنّي اَنْظُرْ اِلَيْكَ |
| A'râf 7/155 | | قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ |
| Hûd 11/47 | | قَالَ رَبِّ اِنّي اَعُوذُ بِكَ |
| Yûsuf 12/33 | | قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ |
| Yûsuf 12/101 | | رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَني مِنَ الْمُلْكِ |

[305] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 3/212.

| | | |
|---|---|---|
| İbrâhîm 14/35 | رَبّ | وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّ اجْعَلْ |
| İbrâhîm 14/36 | | رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْن |
| İbrâhîm 14/40 | | رَبِّ اجْعَلْني مُقيمَ الصَّلٰوة |
| Hicr 15/36 | | قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْني |
| Hicr 15/39 | | قَالَ رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِي |
| İsrâ 17/24 | | وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا |
| İsrâ 17/80 | | وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْني مُدْخَلَ صِدْقٍ |
| Meryem 19/4 | | قَالَ رَبِّ اِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِياً |
| Meryem 19/6 | | وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِياً |
| Meryem 19/8 | | قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لي غُلَامٌ |
| Meryem 19/10 | | قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لّي اٰيَةً |
| Tâhâ 20/25 | | قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لي صَدْرِي |
| Tâhâ 20/84 | | وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى |
| Tâhâ 20/114 | | قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَني اَعْمٰى |
| Enbiyâ 21/89 | | رَبِّ لَا تَذَرْني فَرْداً |
| Mü’minûn 23/26 | | قَالَ رَبِّ انْصُرْني بِمَا كَذَّبُونِ |
| Mü’minûn 23/29 | | وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْني مُنْزَلاً مُبَارَكاً |
| Mü’minûn 23/39 | | قَالَ رَبِّ انْصُرْني بِمَا كَذَّبُونِ |

| | | |
|---|---|---|
| Mü’minûn 23/93 | | قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ |
| Mü’minûn 23/94 | | ”رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِ |
| Mü’minûn 23/97 | | وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ |
| Mü’minûn 23/98 | | وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ |
| Mü’minûn 23/99 | | قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ |
| Şu‘arâ 26/12 | | قَالَ رَبِّ اِنِّي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ |
| Şu‘arâ 26/83 | | رَبِّ هَبْ لي حُكْماً |
| Şu‘arâ 26/117 | | ”قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمي كَذَّبُونِ |
| Şu‘arâ 26/169 | | رَبِّ نَجِّني وَاَهْلَ |
| Neml 27/19 | | وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِي |
| Kasas 28/17 | | لَ رَبِّ بِمَا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ |
| Kasas 28/21 | | قَالَ رَبِّ نَجِّني |
| Kasas 28/24 | رَبّ | قَالَ رَبِّ اِنِّي لِمَا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ |
| Kasas 28/33 | | قَالَ رَبِّ اِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا |
| Ankebût 29/30 | | قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي |
| Sâffât 37/100 | | رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ |
| Sâd 38/79 | | قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِي |
| Ahkâf 46/15 | | قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِي |

| | | |
|---|---|---|
| Münâfikûn 63/10 | رَبّ | فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا اَخَّرْتَنِي |
| Tahrîm 66/11 | | اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لي عِنْدَكَ بَيْتاً |
| Nûh 71/5 | | قَالَ رَبِّ اِنّي دَعَوْتُ قَوْمي |
| Nûh 71/21 | | قَالَ نُوحٌ رَبِّ اِنّهُمْ عَصَوْني |
| Nûh 71/26 | | وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ |
| Nûh 71/28 | | رَبِّ اغْفِرْ لي |

Yukarıda verdiğimiz kelimelerde hazfedilen yâ "ي" harflerinin tümünde bir ittifak söz konusu değildir. Çünkü bazı kırâatlerda resme tabi kalınarak hazfedilen harf okunmazken bazı kırâatlerde ise aslına itibar edilerek yazıda hazfedilen harf telaffuz edilmektedir.

### 2.2.2. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Vâv "و" Harfi

Hz. Osmân'ın istinsâh ettirdiği mushaflarda bazı isim ve fiillerde vâv "و" harfi yazılması gerekirken hazfedilmiştir. Bu hazfler bazen "ولا يَئُودُهُ" fiilinde olduğu gibi yazım ve nahiv kurallarından kaynaklanırken bazen de bir kurala dayanmadan "وَيَدْعُ" fiilinde olduğu gibi tahfif kastıyla damme harekesine iktifa ederek başında cezmeden bir edat bulunmadığı halde vâv "و" harfi hazfedilmiştir. Bazen de şekilleri aynı olan iki harfin yanyana gelmesinin kerahetinden kurtulmak için vâv "و" harflerinden biri hazfedilmiştir.

Nakıs fiillerin ef'ali erba'a kısmında raf' alâmeti illet harfinin sübutu, nasb alâmeti illet harfinin fetha ile harekelenmesi, cezm alâmeti ise illet harfinin hazfidir. Fakat aşağıda vereceğimiz dört merfu' fiil dammeye iktifa etmesinden dolayı lafızda ve hatta vâv "و" harfi hazfedilmiş olsa da mana yönü ile vâv "و" harfi hazfedilmemiş olup takdiren merfudur.[306] Aşağıdaki kelimelerde vâv "و" harfi hazfedilerek yazılmıştır.

İsrâ sûresi "وَيَدْعُ الْإِنْسانُ" 11. âyette geçen "وَيَدْعُ" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir.

Şûrâ sûresi "وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ" 24. âyetinde geçen "يَمْحُ" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir. Fakat ispatın asıl olması hasebiyle Râd sûresi "يمحوا الله ما يشاء ويثبت" 39. âyetinde geçen "يمحوا" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmemiştir.

Kamer sûresi "يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ" 6. âyette geçen "يَدْعُ" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir.

Alak sûresi "سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ" 18. âyetinde geçen "سَنَدْعُ" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir.

Mushaflarda bu fiillerdeki vâv "و" harfinin hazfedildiği konusunda ihtilaf edilmemiştir. Bu kelimelerde hazfedilen vâv "و" harfi kelimenin aslından olup lâm'u-l fiil konumundadır.[307] Zeccac*, Meani'l Kur'ân* kitabında İltika-i sakineynden dolayı bu vâv "و" harflerinin hazfedildiğini söylerken[308] Zerkeşî, *el-Burhân* kitabında eylemin kolay ve hızlı bir şekilde vuku bulması nedeniyle vâv "و" harflerinin hazfedildiğini zikretmektedir.[309] Bu kelimelerin dışında da hazif yapılan yerler vardır.

Münâfikûn sûresi "وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ" 10. âyetinde geçen "اَكُنْ" fiilinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir. Ebû Ubeyd, Hz. Osmân mushafında bu kelimede vâv harfi

[306] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vahidi, *et-Tefsirü'l-basit*, thk. İmam Muhammed b. Suud (Suudi Arabistan: İmadet'l-Behsi'l-İlmiyyi, 1430), 12/270; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali en-Neccar, Abdulfettah İsmail eş-Şelbi (Mısır: Daru'l-Mısriyye, ts.), 2/117.

[307] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 59.

[308] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meani'l-Kur'ân ve i'rabuhu*, thk. Abdul Celil Abduh Şelebi (Beyrut: Alemu'l-Kutubi, 1988), 3/86.

[309] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/397.

hazfedilmiş olarak yazıldığını ve mushaflarda ihtilaf bulunmadığını nakleder.[310] Ebû Amr ve İbn Muhaysin "وأكونَ" şeklinde mansup okumuşlardır.[311]

Tahrîm sûresi "وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ" 4. âyetinde cem' olan "وَصَالِحُوا" kelimesinde vâv "و" harfinin hazfedilmesinde ittifak edilmiştir.[312] İbnü'l-Cezerî bu kelimenin aslının ve lafzının birbiri ile uyumlu olduğunu hazf yapılmadığını nakleder.[313]

Hemze vâv "و" sûretinde olup sonrasında da başka bir vâv "و" harfi varsa vâv "و" harfi hazfedilir, iki vâv "و" harfi ile damme bir araya gelirse bu harflerden bir tanesi hazfedilir. "مَسْؤُلاً، ويَؤُدُهُ، تُئْوِهِ" vb.[314] kelimelerde görüldüğü üzere eski yazıda bazı harfler birbirine benzer şekillerde yazılmıştır. Dolayısıyla resmü'l-mushafta hemze yerine bazen vâv "و" bazen de yâ "ي" harfi yazılmıştır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için Halil b. Ahmet tarafından mahreç yakınlığı sebebiyle "ع" harfinin başı (ء) hemze işareti olarak icat edilmiştir.[315]

Ra "ر" harfinin, vâv "و" harfine şeklen benzemesinden dolayı hemze harfi vâv "و" harfi sûretinde resmedildiğinde vâv "و" harfi hazfedilerek yazılmıştır. "الرُّءْيَا", "وَرُءْيا",[316] "رءيى رؤياك" vb. kelimeler geçtikleri her yerde vâv "و" harfi hazfedilerek yazılmıştır.[317]

Hemze için yazılmamış olup, -öncesinde veya sonrasında- yan yana gelen iki vâv "و" harfinden biri hazfedilip tek vâv "و" harfi ile yazılmıştır. " دَاوُودَ، وَوُورِيَ، وَتَلُوُونَ"[318] vb.

Hemze, iki vâv "و" harfi arasında olup ve hemze vâv "و" harfi suretinde yazılmışsa bu iki vâv "و" harfinden biri hazfedilir. "لِيَسُوءُوا، وَالْمَوْءُودَةُ" kelimelerinde vâv "و" harfi hazfedilmiştir. "تَبَوَّءُو الدَّارَ" burada vâv "و" harfi hazfedilmemiştir.[319]

---

[310] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 59.
[311] ez-Zeccâc, *Meani'l-Kur'ân*, 3/160.
[312] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 59.
[313] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/141.
[314] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 47.
[315] İsmail Durmuş, "Hemze", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 17/190; Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, 76.
[316] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 47.
[317] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 60.
[318] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 48.
[319] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 48.

Hz. Osmân mushaflarında iki vâv "و" harfi bulunması gereken cem' sıygalarının hepsinde bir vâv "و" harfi hazfedilip tek vâv "و" harfi ile yazılmıştır. Âl-i İmrân sûresi 153. âyetinde geçen "وَلَا تَلْوُنَ", Âl-i İmrân sûresi 168. âyetinde geçen "فَادْرَءُوا", Tevbe sûresi 19. âyetinde geçen "لَا يَسْتَوُنَ", Kehf sûresi 16. âyetinde geçen "فَأْوُا", Şu'arâ sûresi 94 ve 224.âyetlerinde geçen "الْغَاوُونَ" vb. kelimeler[320] tek vâv "و" harfi ile yazıldıkları halde iki vâv "و" harfi ile okunurlar.

Ferrâ', Haşr sûresi 19. âyetinde geçen "نَسُوا اللَّهَ" fiilinde vâv "و" harfinin hazfedildiğini söylemektedir. Fakat Dânî, mushaflarda böyle bir şey bilmediklerini ve Ferrâ'nın bu konuda hatalı olduğunu bildirmektedir.[321]

Merfu' müfret gaip zamirden önce fetha ve zamme olup sonrasında sakin bir harf olmayan vâv "و" harfi hazfedilmiştir. "لَهُ مُلْكُ السَّمَوٰتِ", "ولا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا" vb. kelimelerde vâv "و" harfi hazfedilmiştir.[322]

Zammeli cem' mîm'inden sonra hemze "ء" harfi gelirse vâv "و" harfi yazıda hazfedilir. Bakara sûresi 6. âyet "سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ" vb. zamirler geçtikleri her yerde vâv "و" harfi hazfedilmiştir.[323] Cem' zamirlerinden sonra sakin harf varsa vâv "و" harfi hem yazıda hem de okunuşta hazfedilir. Bakara sûresi 61. âyet "عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ" Âl-i İmrân sûresi 139. âyet "وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ" vb. Cem' mîm'ine muttasıl mansup bir zamir bitişirse vâv "و" harfi okunuşta olduğu gibi yazıda da ispat edilir. Hûd sûresi 28. âyeti "أَنُلْزِمُكُمُوهَا" ve A'râf sûresi 43. âyetinde geçen "أُورِثْتُمُوهَا" vb. kelimelerde vâv "و" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[324]

İki vâv "و" harfinin bir araya geldiği her lafız, yani iki vâv "و" harfinden biri ister bina ister zaid olup kendisi dışında başka bir harfin sûreti için yazılmış olsun veya bu iki vâv "و" harfinden biri ister fiil ister ismin cem'ine delalet için yazılmış olsun tek vâv "و" harfi ile yazılmıştır.[325]

[320] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 60.
[321] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 128; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 59.
[322] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 48.
[323] Kıraat imâmlarından Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer bu zamirlerdeki vav "و" harfini ispat ile okurlar.
[324] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 48-49.
[325] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 129.

### 2.2.3. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Nûn "ن" Harfi

Hz. Osmân mushaflarında aşağıda zikredeceğimiz kelimelerde nûn "ن" harfi hazfedilerek yazılmıştır: Yûsuf sûresi 110. âyetinde geçen "فَنُجِّيَ" fiilinde iki nûn "ن" harfi olduğu halde tek nûn "ن" harfi ile yazılmıştır. İki nûn "ن" harfi ile okunduğunda geleceğe, tek nûn "ن" harfi ile okunduğunda ise mazi meçhul fiile delalet eder. Misleyn olan iki harfin bir araya gelmesinin kerahetinden kurtulmak için tek nûn "ن" harfi ile yazılmıştır. İdğam edilen harf açıkça görünmediği gibi ihfa da idğama benzediği için açıkça görünmez.[326] İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb bu fiili "فَنُجِّيَ" şeklinde cîm "ج" harfinin şeddesi ve yâ "ي" harfinin fethası ile okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise iki "ن" harfi, cîm "ج" harfinin kesrası ve yâ "ي" harfini de iskân ile "فَنُنْجِي" şeklinde okumuşlardır.[327] Beyzavî, İmâm Mushafta Enbiyâ sûresi 88. âyetinde geçen "نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ" fiilinde iki nûn "ن" harfinden birinin "تَظاهَرُونَ" fiilindeki iki ta "ت" harfinden birinin hazfedildiği gibi burada da bir nûn "ن" harfi hazfedilmiştir, der. İbn Âmir ve Şu'be hariç bütün kurralar tek nûn "ن" harfi ile yazıldığı halde "تنجي" şeklinde iki nûn "ن" harfi ile okurlar. İki nûn "ن" harfi ile okuyanlar yazıya muhalefet etmişlerdir. Birinci nûn "ن" harfi harekeli ikinci nûn "ن" harfi sakindir, sakin olan harf lisanda görünmez. Cîm "ج" harfinin yanında ihfa edilince telaffuzda olup yazıda hazfedilmiştir. İbn Âmir ve Şu'be madmum olan tek nûn "ن" harfi ile cîm "ج" harfinin şeddesi ile okurlar.[328]

Yûsuf sûresi on birinci âyetinde geçen "لَا تَأْمَنَّا" fiilinde bulunan iki nûn "ن" harfi idğam edilerek tek nûn "ن" harfi ile yazılmıştır. Bu kelimenin iki nûn "ن" harfinin izharı, idğamla beraber işmam ve işmam olmadan idğamlı bir şekilde okunma vecihleri vardır.[329] Çoğunluk bu kelimede nûn "ن" harfinin idğamdan öneceki haline delalet etmek için işmam ile okumuştur. Talha b. Musarrif bunu

[326] el-Vahidi, *et-Tefsirü'l-basit*, 12/272.
[327] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire*, 168.
[328] el-Kadi, *el-Büduru'z-zahire*, 212; Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullāh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed b. Abdurrahman (Beyrût: Daru'l İhyau't-Türasi'l-Arabi, ts.), 4/59; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/210; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn ed-Deyneveri İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddin (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 40.
[329] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakaiki ğavamidi't-tenzil*, 2/448.

idğamsız bir şekilde iki nûn "ن" harfini izhar ederek "لَا تَأْمَنُنَا" şeklinde okumuştur.[330] Tâ "ت" harfinin kesrası ile "تيمنا" şeklinde okuyanlar da vardır.[331]

### 2.2.4. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen "ا" Elif Harfi

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmıştır. Elif "ا" harfi cevf bölgesinden çıkan harflerden biridir. Asli bir mahreci bulunmayıp takdiri mahrece dayanmaktadır. Ya "ي" ve vâv "و" harfleri şeklinde yazılan elif harfleri de mevcuttur. Yeri geldiğinde bu harflere örnekler verilecektir. Yaygın hatalardan biri elif "ا" harfinin hemze ile karıştırılmasıdır. Hareke ve noktalamanın kullanılmadığı dönemde mushaflarda hemze harfi için elif "ا" harfi resmedilmiştir. Ama ikisi aynı harftir demek büyük bir hata olur. Arap alfabesinin ilk harfi elif harfi değil, hemzedir.[332]

Elif "ا" harfinin hazfinde ittifak olunan kelimeler olduğu gibi farklı beldelere gönderilen mushaflarda ihtilaf olunan kelimeler de mevcuttur. Elif "ا" harfi isim, fiil ve harflerde hazfedilmiştir. Bu nedenle konuyu üç başlıkta inceleyeceğiz.

#### 2.2.4.1. Elif "ا" Harfinin İsimlerde Hazfi

Lâm "ل" harfinden sonra gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "الهه، اِلٰهُكُمْ، اِلٰهَ الهنا، اللّٰهُمَّ، اللهُ، اللّٰتَ" bu kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmıştır.[333] "الخلّق، وَالسّلٰسِلُ، ءالف، الْبَلٰغُ، بلغا، غلمين، بِغُلٰمٍ، غلما، الْمَلٰئِكَةُ، مَلٰئِكَةُ، وَسَلَمٌ" vb. kelimelerde de elif "ا" harfi hazfedilmiştir."

İki lâm "ل" harfi arasına giren elif "ا" harfi hazfedilmiştir: " ظللها، الضَّلٰلُ، وخِلَالُ، حلل، اغلا، ظللهم، من سللة وخِلَالِهِ، والْكَلَالَةُ، " vb. kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[334]

Elif "ا" harfi, cem'-i müzekker-i sâlimde hazfedilmiştir: "الْعٰلَمِينَ، الصَّالِحِينَ، الْكٰفِرِينَ، الْقٰنِتِينَ" vb. kelimeler ister marife ister nekre olsun elif "ا" harfi hazfedilmiştir.

---

[330] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim. Etfiş (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 9/138.
[331] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/38; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/157.
[332] Durmuş, "Hemze", 17/190.
[333] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 30.
[334] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 32.

Fakat elif "ا" harfinden sonra hemze veya şedde olursa elif "ا" harfi ispat edilerek yazılır: "وَلَا الضَّآلِّينَ، الْقَائِمِينَ" vb.[335]

"أَفْعَال" vezninden gelen cem'-i teksirde elif "ا" harfi hazfedilmiştir: " أَصْحَٰبُ، أَنْهَٰرُ" vb. kelimeler -ister marife ister nekre- geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Bazıları "الأَلْبَٰبُ، وَالأَبْصَٰرُ" kelimelerini de bu vezne hamletmişler. "أَعْمَٰلَهُمْ" kelimesi de zamire muzaf olursa elif "ا" harfi hazfedilir. Fakat bu yaygın bir görüş değildir.[336]

"فَعَالَى" veznindeki cem'-i teksirlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "يَتَٰمَىٰ، وَنَصَٰرَىٰ" kelimeleri ister marife olsun ister nekre Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[337] "ايمى، الحوايا، وَالأَيْمَىَ" kelimeleri de bu vezne hamledilip hazfedilmştir. "وخَطَٰيَٰكَمْ، خَطَيَٰنَا" kelimeleri de bu vezne hamledilerek kelimede geçen iki elif "ا" harfi de hazfedilmiştir.[338]

Müntehe'l-cümu'[339] vezninden gelen kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "ومَسَٰكِينَ، سَلَٰسِلا، والشَّيَٰطِينَ، مَسَٰجِدَ، والْمَلَٰئِكَةَ" kelimeleri ister marife olsun ister nekre olsun geçtikleri bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Bundan istisna olarak Cin sûresi 18. âyetinde geçen "وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ" kelimesinde elif "ا" harfi hazfedilmemiştir. [340]

"فِعَال" vezninden gelen kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir: Bakara süresi 164. âyetinde geçen "الرِّيَٰحَ" kelimesi, İbrâhîm sûresi 18. âyetinde geçen " اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيٰحُ" kelimesi, Furkân sûresi 48. âyetinde geçen "الرِّيَٰحَ" kelimesi ve Şûrâ sûresi 33. âyetinde geçen "يُسْكِنِ الرِّيحَ" kelimesinde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Hicr sûresi 22 ile Kehf sûresi 45. âyetlerinde geçen "الرِّيَٰحَ" kelimesi bazı mushaflarda elif "ا" harfi hazfedilerek bazılarında ise elif "ا" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[341]

Merfu' tesniye isim ile tesniye fiillerin elifleri kelimenin ortasında geldiği zaman elif "ا" harfi hazfedilir: "جَاءَنَا، رَجُلَٰنِ، وَالْأَوْلَيَٰنِ، الْجَنَّتَنِ، أَضَلَّنَا، يَلْتَقِيَانِ" vb.

[335] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 36; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/392.
[336] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 40.
[337] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 40.
[338] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 41.
[339] Son iki veya son üç harften önce elif "ا" harfi bulunan kelimeler Müntehe'l-cümu' olarak kabul edilirler.
[340] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 41.
[341] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 41-42.

kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Rahmân sûresinde geçen "تُكَذِّبَانِ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda elif "ا" harfi hazfedilerek bazı mushaflarda ise elif "ا" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[342] İsrâ sûresi 23. âyetinde geçen "اَوْ كِلَاهُمَا" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda elif "ا" harfi hazfedilerek bazı mushaflarda ise elif "ا" harfi ispat ile yazılmıştır.[343]

Elif harfi, cem'-i müennes-i sâlimde hazfedilmiştir. Cem'-i müennes-i sâlim ister akil ister ğayri akil olsun ister marife ister nekre olsun elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "وَالصَّٰلِحٰتِ، وَالصَّٰفٰتِ، خَطِيئٰتِكُمْ، أَمَٰنَٰتِهِمْ، وءَايَٰتِنَا، بَيِّنَٰتٍ وَالْمُسلِمَٰتِ،" vb. Ancak "سَيِّئَاتِكُمْ، السَّيِّئَاتِ" kelimelerinde elif "ا" harfi resmedilmiştir. "صَلَوٰتٌ" kelimesinde ise ihtilaf edilmiştir. İsme veya zamire muzaf olan bu kelimedeki elif "ا" harfi bazı mushaflarda hazfedilirken bazı mushaflarda ise ispat ile yazılmıştır.[344] İhtilaf edilen diğer bir kelime ise Yûsuf sûresi 7. âyetinde geçen "ءَايَٰتٌ لِلسَّائِلِنَ" kelimesi ve Mürselât sûresi 33. âyetinde geçen "جِمَٰلَتٌ صُفْرٌ" kelimesinde mîm "م" harfinden sonra gelen elif "ا" harfinin hazfidir. Ancak bu kelimede meşhur olan görüş elif "ا" harfinin hazfedilerek yazılmasıdır. Fâtır sûresi 40. âyetinde geçen "عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ" kelimesinde de ihtilaf edilmiştir.[345] İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamza ve Halef "بَيِّنَتٍ" kelimesini tekil olarak, geriye kalan kırâat imamları ise elif "ا" harfini resmederek cem' olarak okumuşlardır. Tekil okuyanlardan İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine; Hafs, Halef ve Hamza ise ta "ت" harfi üzerine vakfederler.[346] Yûsuf sûresinin 10. ve 15. âyetlerinde geçen "غَيٰبَتِ الْجُبِّ" kelimesi geçtiği iki yerde de elif "ا" harfi hazfedilmiştir. [347]

Cem'-i müennes-i sâlimde iki elif "ا" harfi bir araya gelirse elif "ا" harfinden sonra ister şedde ister hemze olsun fark etmez elif "ا" harfi hazfedilir: " الصَّٰلِحٰتُ، والْحٰفِظٰتُ، والنّٰزِعٰتِ، والصَّٰٓفّٰتِ، النَّفّٰثٰتِ، والْمُنْفِقٰتُ" vb. kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[348]

[342] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 35.
[343] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 36.
[344] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 37-38.
[345] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 39.
[346] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 39.
[347] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 39-40.
[348] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 45.

"فَعَّال" vezninden gelen "الخَلّٰقُ" kelimesi geçtiği her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Bazıları "علٰم الغيوب" ve "بظلّٰم للعبيد" kelimelerini de bu vezne hamletmişlerdir.[349]

"فَاعِل" veznindeki kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "عَـٰلم" kelimesi geçtiği her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "سَـٰحرٍ" kelimesi Zâriyât sûresi 52. âyet hariç "قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ" geçtiği her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Fakat "السَّاحِرُ" kelimesi elif lâm "ال" takısıyla beraber gelirse elif "ا" harfi ispat edilir. Mâide sûresi 110. âyetinde geçen "سِحْرٌ مُبِينٌ", Yûnus sûresi 2. âyetinde geçen "لَسَاحِرٌ مُبِينٌ", Hûd sûresi 7. âyetinde geçen "سِحْرٌ مُبِينٌ" kelimelerinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda sîn "س" harfinden sonra elif "ا" harfi yazılmıştır.[350] Hamza, Kisâî ve Halef Tâhâ sûresi 69. âyetinde geçen "كَيْدُ سَاحِرٍ" kelimesini "سِحْرٌ" şeklinde sîn "س" harfinin kesrası ile geriye kalanlar ise "سَاحِرٍ" şeklinde okumuşlardır.[351] İhtilaf edilen diğer bir kelime ise A'râf sûresi 112. ve Yûnus sûresi 79. âyetinde geçen "سٰحِرٍ عَلِيمٍ" kelimesidir. Bazı mushaflarda "ح" harfinden sonra elif "ا" harfi yazılmıştır.[352] Hamza, Kisâî ve Halef imale yaptıkları için "فَعَّالٍ" vezni üzere "سَحَّارٍ" şeklinde okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise her iki âyette de "سَاحِرٍ" kelimesini "فَاعِل" vezninde okumuşlardır. Şu'arâ sûresi 37. âyetinde geçen "سَحَّارٍ عَلِيمٍ" kelimesinin mübalağa siğası ile okunacağı hususunda ittifak edilmiştir.[353] Muzaf olsun veya olmasın "طٰـئِرًا طٰـئِرٍ" kelimeleri geçtikleri bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. A'râf sûresi 139. ile Hûd sûresi 16. âyetlerinde geçen "وَبَـٰطِلٌ" kelimesi ile Yâsîn sûresi 81, Ahkâf sûresi 33. âyetinde geçen "بِقٰـدِرٍ" kelimesinde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Kıyâmet sûresi 40. âyetinde geçen "بِقٰـدِرٍ" kelimesi ile "قَـٰسِيَةً الصّٰـعِقَةُ" "وَالْقَاسِيَةِ" kelimeleri de bu vezne hamledilmiştir. Bakara sûresi 282. ile 283. âyetlerinde geçen "وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ", "وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ", "وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ", "وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً" "kâtip" kelimesi fail vezninde geldiği halde bu dört yerde ihtilaf edilmiştir. Fakat en meşhur olan görüş elif "ا" harfinin ispat edilerek yazılmasıdır. İhtilaf edilen diğer bir kelime Neml sûresi 81 ve Rûm sûresi 53. âyetlerinde geçen "بِهَدِي الْعُمْيِ" kelimesidir.[354]

[349] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 35.
[350] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 32.
[351] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/321.
[352] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 33.
[353] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/270-271.
[354] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 33-34.

" فَعال، فِعال، فُعال" vezinlerinden gelen kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "فَعَال" vezninden gelen kelimeler: "سلما سلم السلم" vb. kelimeler, "بلغا البلغ" kelimeleri de geçtikleri bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Bazıları "خَلْقٍ" kelimesini de geçtiği her yerde bu vezne hamletmişlerdir. فُعَال vezninden gelenler; "غلمين غلما" kelimeleri geçtikleri her yerde,[355] Ra'd sûresi 5. âyet "أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا", Neml sûresi 67.âyet "أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا" ve Nebe sûresi 40. âyette geçen "يَالَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا" kelimesinde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Dânî, bu üç yerde râ "ر" harfinden sonra elif "ا" harfinin hazfedildiğini ve bunların dışında bu kalıpta başka kelimenin olmadığını söyler.[356] "فِعَال" vezninden gelen kelimeler: Ra'd sûresi 37. âyet "لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ", Hicr sûresi 4. âyet "إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ", Kehf sûresi 27. âyet "مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ" Neml sûresi 1. âyet "وَكِتَابٍ مُبِينٍ" bu dört yer hariç "كِتَابِ" kelimesi geçtiği bütün yerlerde "الكِتٰبَ, كِتٰب, كِتٰبه" vb. kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "مهٰدا" kelimesi nekre ve mansup geldiği bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "القِيٰمة" kelimesi geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[357] Bakara sûresi 251. âyet ile Hac sûresi 40. âyetlerinde geçen "دَفْعُ اللّٰهِ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Nâfi, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "دِفَاعُ اللّٰهِ" şeklinde okurken geriye kalanlar "دَفْعُ اللّٰهِ" şeklinde okumuşlardır.[358] "خِلف" kelimesinin geçtiği her yerde ve "صِرَاطَ" kelimesi de ister nekre ister marife olsun bu vezne hamledilmişlerdir.[359]

Muttasıl ref' zamiri olan mütekellim meal ğayr "نا" zamirine mansup muttasıl bir zamir bitişirse "نا" harfindeki elif "ا" harfi hazfedilir: " عَلَّمْنٰـهُ، زِدْنٰـهُمْ، أَنْجَيْنٰـكُمْ، أَرْسَلْنٰـكَ، فَفَهَّمْنٰـها، أَنْشَأْنٰـهنَّ" vb. kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[360]

Hazif yapılan diğer bir kelime de "اٰلْـٰٔنَ" zarfıdır. Bakara sûresi 71. âyette geçen "قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ" kelimesi, Bakara sûresi187. âyette geçen "فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ" kelimesi ile Enfâl sûresi 66. âyette geçen "اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ" kelimesi elif "ا" harfi

[355] İbn Vesik, *Resmu'lm-ushaf*, 34.
[356] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 41.
[357] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 34.
[358] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/230.
[359] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 35.
[360] ed-Dani, *el-Mukni'*, 39; Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, 257; İbn Vesik, *Resmu'l Mushaf*, 35.

hazfedilmiştir. Ancak Cin sûresi 9. âyetinde geçen "يَسْتَمِعِ الْاٰنَ" kelimesinde elif "ا" harfi hazfedilmemiştir.[361]

Enfâl sûresi 42. âyette geçen "في المِيعٰدِ" kelimesi elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmıştır. Geçtiği diğer yerlerde elif "ا" harfi ispat edilerek yazılmıştır.[362]

Dânî, mushaflarda geçen ve Arapça olmayan bazı özel isimlerde elif "ا" harfinin hazfedildiğini, söyler. Daha sonra şu isimleri zikreder: " عمرن، ولقمن، ابرهيم، اسمعيل، واسحق، وهرون، vb. kelimeler yabancı isim olmadığı halde çok kullanılmasından dolayı "سليمن، صلح، وملك، وخلد" isimlerde de elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "طالوت، وجالوت، وياجوج، ومأجوج" gibi kelimeler yabancı isim olup isti'malinin azlığından dolayı elif "ا" harfi hazfedilmemiştir. Bu isimlerden " هارروت، وماروت، وهامان، وقارون" kelimelerinde bazı mushaflarda hazif yapılmış olsa da meşhur olan görüş elif "ا" harfinin ispat edilerek yazılmasıdır. Mushaflarda "داود" kelimesinde elif "ا" harfinin ispat edilerek yazılmasında ihtilaf edilmemiştir. Çünkü bu isimde daha önce bir harf[363] hazfedilmiştir. "إسرائيل" kelimesinde ise hemze sureti için yazılan yâ "ي" harfi hazfedildiği için bazı mushaflarda elif "ا" harfi yazılmışken bazılarında ise elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Dânî, Medine ve eski Irak mushaflarında elif "ا" harfinin hazfedilerek yazıldığını nakletmektedir. [364]

Elif "ا" harfi, sayılarda hazfedilmiştir: " الثَّلٰثَةُ، والثَّمٰنِيَةُ، وثُلٰثَ، وَرُبٰعَ، وَثُلٰثِينَ، وَثَمٰنِينَ" vb. [365]

Uzak için kullanılan ism-i işaretlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir: " أُولٰٓئِك، ذٰلِكُمْ، ذٰلِك، ذلكن هذن" vb. kelimeler geçtikleri her yerde elif harfi hazfedilmiştir.[366]

Elif "ا" harfi ism-i mevsullerde hazfedilmiştir: "الَّتِي والَّـئَ"[367]

Dânî, hemzeden önce elif "ا" harfi olması halinde, hemzeden sonra nasb için gelecek elif "ا" harfinin (iki elif bir araya gelmesin diye) hazfedilmesinde

[361] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 35; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 40.
[362] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 41.
[363] Hazfedilen harf vav "و" harfidir.
[364] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 43-44; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/391-392.
[365] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 32.
[366] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 38.
[367] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 31; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 91.

mushafların ittifak ettiğini söylemiştir: "مَّاء، سَوَّاءً، جُفَاءً" bu ve benzeri kelimelerde hemzeden sonra nasb için gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Ancak hemzeden önce elif "ا" harfi yoksa hemzeden sonra elif "ا" harfi yazılır. "خَطَئًا، مَلْجَئًا، مُتَّكَئًا" vb. kelimeler.[368]

Bütün mushaflarda Şu'arâ sûresi 176. âyet ile Sâd sûresi 13. âyetinde geçen "أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ" kelimesindeki elif "ا" harfi hazfedilerek "اصحب ليكة" şeklinde yazılmıştır. Fakat Hicr sûresi 76. âyet ile Kâf sûresi 14. âyetlerinde geçen " أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ" kelimesinde elif "ا" hazfedilmemiştir.[369] İbnü'l-Cezerî, Şu'arâ ve Sâd sûresinde geçen kelimelerde elif "ا" harfinin hazfedilmesinin nedenini iki farklı kırâate de imkân sağlaması olarak açıklamaktadır. Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer "أَصْحَابُ لَيْكَةِ" şeklinde okurlar.[370]

Yukarıda yazdığımız durumların dışında da birçok yerde bir kurala dayanmaksızın elif "ا" harfi hazfedilmiştir: İsrâ sûresi 93. âyet "قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي" hariç "سُبْحَـنَ، سُبْحَـنَهُ، سُبْحَـنَكَ" bu kelimeler geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmamıştır.[371] "قُرْءٰنًا" kelimesinde de hemzeden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Yûsuf sûresi 2. âyet "إِنَّا أَنْزَلْنَـٰهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا" ile Zuhruf sûresi 3. âyette "إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عرَبِيًّا" geçen "قُرْءٰنًا" kelimelerinde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. [372] "اَلرَّحْمٰنِ" kelimesindeki elif "ا" harfi ittifakla geçtiği bütün yerlerde hazfedilmiştir.

### 2.2.4.2. Elif "ا" Harfinin Fiillerde Hazfi

"ع" harfinden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "تَعَـلَى اللَّهُ، فَتَعَـلَى اللَّهُ" bu kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmıştır.[373]

"تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ، الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ، الَّتِي بَارَكْنا فِيهَا مُبَارَكة" vb. fiiller ile bu fiillerden müştak olan kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[374] Fakat Fussilet sûresi 10. âyetinde geçen "وَبَارَكَ فِيهَا" kelimesinde elif "ا" harfi ispat ile yazılmıştır.[375]

---

[368] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 48; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 103.
[369] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 43.
[370] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/457.
[371] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 38.
[372] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 40-41.
[373] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 39; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[374] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 39.

"يُلْقُوا" fiili ve müştakları olan "مُلْقُوا، مُلْقٍ، ومُلْقِيَةٍ" kelimeleri geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[376]

Şu fiillerde cemaat vâv 'ından sonra gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir:

Kural gereği cem' fiillerden sonra elif "ا" harfi yazılması gerekirken bazı fiillerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "جَاءو, بَاءُو،" fiileri geçtikleri her yerde vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi yazılmamıştır. Bakara sûresi 226. âyetinde geçen "فَاءُو" kelimesi, Furkân sûresi 21. âyetinde geçen "وعَتَوْ" kelimesi, Sebe' sûresi 5. âyetinde geçen "سَعَوْ" kelimesi, Haşr sûresi 9. âyetinde geçen "تَبَوَّءُو" kelimesinde vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi yazılmamıştır.[377]

Ef'al-i erba'a olduğu halde bazı nakıs-ı vâvi olan fiilerden sonra da elif "ا" harfi yazılmıştır. Fakat bundan istisna olarak Nisâ sûresi 99. âyetinde geçen "عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ" kelimenin aslından olan vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Bunların dışında kelimede lâmu'l-fiil olan vâv "و" harfi nasb ve ref' konumunda olursa kelimenin sonundaki vâv "و" harfinden sonra olsun elif "ا" harfi yazılır. Örnek: Tevbe sûresi 67. âyet "نَسُوا اللَّهَ" Furkân sûresi 14.âyet "لَا تَدْعُوا" Rûm sûresi 39. âyet "لِيَرْبُوَا" ve "فَلَا يَرْبُوا" Yûsuf sûresi 86. âyet "اَشْكُوا" Kehf sûresi 14. âyet "لَنْ نَدْعُوَا" vb. [378]

Mushafta "يُضـٰعَفْ، ويُضـٰعِفْهُ" vb. kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilerek yazılmamıştır. Fakat "مُضـٰعَفَةً" kelimesinde ihtilaf vardır.[379]

"وٰعدْنَا، وَوٰعَدْنٰـكُمْ" kelimeleri geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[380]

Bakara sûresi 100. âyetinde geçen "عٰهَدُوا عَهْدًا" ile Fetih sûresi 10. âyetinde geçen "عٰهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ" kelimelerinde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[381] Bazıları Nisâ sûresi 43. âyet ve Mâide sûresi 6. âyetlerinde geçen "لٰمَسْتُمُ" fiilinde elif "ا" harfinin hazfedildiğini söylemişlerdir. Hamza ve Kisâî elif "ا" harfini hazfederek okurken

[375] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[376] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[377] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 49.
[378] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 49.
[379] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[380] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[381] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.

geriye kalan kırâat imamları elif "ا" harfini ispat ederek okurlar. "يُخٰدِعُونَ" fiili geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[382]

Bakara sûresi 191. âyetinde geçen "فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ, حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ, وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ" fiilleri, Bakara sûresi 193. âyetinde geçen "وَقَاتِلُوهُمْ" fiili, Âl-i İmrân sûresi 195. âyetinde geçen "وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا" fiili, Nisâ sûresi 90. âyetinde geçen "فَلَقَاتَلُوكُمْ" fiili, Hac sûresi 39. âyetinde geçen "يُقَاتَلُونَ" fiili ve Kital[383] sûresi 4. âyetinde geçen "وَالَّذِينَ قُتِلُوا" fiilinde "ق" harfinden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Âl-i İmrân sûresi 21. âyetinde geçen "وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ" fiilinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda elif "ا" harfi yazılmışken bazı mushaflarda ise elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[384] Hamza "يُقَاتِلُونَ" şeklinde elif "ا" harfini ispat ile okur.[385]

Bakara sûresi 85. âyet "تَظٰهَرُونَ عَلَيْهِمْ", Tahrîm sûresi 4. âyet "تَظٰهَرَا عَلَيْهِ" Ahzâb sûresi 4. âyet "تُظٰهِرُونَ", Mücâdele sûresi 2. ve 3. âyetlerinde geçen "يُظٰهِرُونَ" fiillerinin hepsinde zâ "ظ" harfinden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[386] Bakara ve Tahrîm sûresinde geçen "تَظٰاهَرُون" ve "تَظَاهَرَا" fiilerini Âsım, Hamza ve Kisâî tahfif ile geriye kalan kırâat imamları'' teşdit ile okurlar. Ahzâb sûresinde geçen "تُظَاهِرُونَ" fiilini Âsım şeddesiz olarak "تُظَاهِرُونَ" şeklinde okur. Hamza, Kisâî ve Halef "تَظَاهَرُونَ" İbn Âmir ise aynı şekilde fakat zâ "ظ" harfinin şeddesi ile geriye kalanlar "تَظَهَّرُون" şeklinde okurlar.[387]

En'âm sûresi 159. ve Rûm sûresi 32. âyetlerinde geçen "فَرَّقُوا دِينَهُم" fiilinde "ا" harfi yazıda resmedilmemiştir. İbnü'l-Cezerî, Hamza ve Kisâî'nin elif "ا" harfini ispat ederek "فَارَقُوا" şeklinde okuduklarını, nakleder.[388]

"أَرَءَيتَ, أَرَءَيتُمْ" fiillerinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda elif "ا" harfi ispat edilmişken bazılarında ise hazfedilmiştir.[389]

[382] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 43.
[383] Kital sûresi=Muhammed sûresi
[384] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 44.
[385] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/238.
[386] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 44.
[387] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/347.
[388] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/266.
[389] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 45.

### 2.2.4.3. Elif "ا" Harfinin Harflerde Hazfi

İsm-i işaretlerin başında bulunan ha-i tembihten "ها" sonra gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir. "هكذا", "هتين", "هذن", "هذه", "هذه", "هؤلاء", "هانتم"[390] vb. Çünkü "ها" ayrı bir kelime "ؤلاء" ayrı bir kelimedir. Bütün tembih edatlarından sonra gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir.

Musakkal ve muhaffef olan "لٰكِنَّكُمْ لٰكِنّي لٰكِنَّهُ لٰكِنْ لٰكِنَّ" kelimeleri geçtikleri bütün yerlerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[391]

Nida edatı olan "يا" harfinden sonra elif "ا" harfi hazfedilmiştir: "يَـٰرَبِّ", "يَـٰدَمُ", "يشعيب", "يهود", "يلوط", "ياخت هرون", "ياولي الالبب", [392] "يَـسَمَاء", "يَـمَرْيَمُ", "يَـنُوحُ", "يَـأَيُّها", "يصلح", "يفرعون", "يهمن", "يملك", "ياسفى", "يويلتي", "يحسرتي", "يبنّي", "يقوم" vb. kelimeler geçtikleri her yerde elif "ا" harfi hazfedilmiştir.[393]

Kur'ân'da geçen bütün "ايُّها" kelimeleri elif "ا" harfi ile yazılmışken Hz. Osmân mushaflarında üç yerde "ها" harfinden sonra gelen elif "ا" harfi hazfedilmiştir. Hazif yapılan yerler şunlardır: Nûr sûresi 31. âyet "اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ", Zuhruf sûresi 49. âyet "يَا اَيُّهَ السَّاحِرُ" ve Rahmân sûresi 31. âyet "اَيُّهَ الثَّقَلَانِّ" Ebû Amr, Kisâî ve Ya'kûb resimde olmadığı halde aslına hamlederek "ايُّه" kelimesini "ايُّها" şeklinde elif "ا" harfini ispat ederek vakfederler. Diğer imamlar ise resme tabi kalarak kelimenin sonunu cezimleyerek vakfederler.[394]

"ما" el-İstafhamiyenin başına harf-i cerlerden biri geldiğinde elif "ا" harfi hem lafızda hem de hatta hazfedilir: "عَمَّ، فِيمَ، مِمَّ، بِمَ" vb. kelimelerde görüldüğü üzere soru için kullanılan "ما" harfinin başına harf-i cer gelirse elif "ا" harfi hem yazıda hem de telaffuzda hazfedilir.[395]

Arap dünyasında basılan mushaflarda elif "ا" harfinin hazfedildiği yerlerde elif "ا" harfine bedel olarak harfin üzerine "الألف الخنجري" dediğimiz "asar" konur.

[390] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 38; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 46.
[391] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 38.
[392] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 91.
[393] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 38.
[394] ed-Dânî, *Camiu'l-beyan*, 2/813; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142.
[395] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 47.

Hâlihazırda elimizde bulunan ve Türkiye'de basılan mushaflarda ise bazı kelimelerde elif "ا" harfi hazfedilmeden yazılmıştır.

### 2.2.5. Hz. Osmân Mushaflarında Hazfedilen Lâm "ل" Harfi

Mushaflarda ism-i mevsul "الّذي" ve "الَّيْلِ" kelimelerinin çokça kullanılması ve şekilleri aynı olan iki harfin yan yana gelmesinin[396] kerahetinden kurtulmak için iki lâm "ل" harfinden birinin hazfi üzerine icma edilmiştir.[397] Dânî, iki lâm "ل" harfinden birinin ihtisar olarak hazfedildiğini nakleder.[398] İsm-i mevsullerde bir lâm "ل" harfi hazfedilmiştir: "الَّـتِي، الّتان، التي، الّتينِ الذين، الَّـئ، الّذانِ، الّذيْنِ، الّذي" vb. kelimeler geçtikleri her yerde lâm "ل" harfi hazfedilmiştir. "الَّيْلِ" kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği bütün yerlerde tek lâm "ل" harfi ile yazılmıştır. Aslı (اللَّيْلِ) şeklindedir. Dânî, hazfedilen lâm "ل" harfinin asli lâm "ل" harfi olabileceğini fakat lamu't-tarifin de hazfedilmesinin mümkün olabileceğini söyler.[399]

Genel olarak İki lâm "ل" harfi bir araya geldiği zaman bu harflerden biri hazfedilir. Fakat istisnai olarak iki lâm "ل" harfi bir araya geldiği halde lâm "ل" harflerinden birinin hazfedilmediği yerler de mevcuttur. Bu yerlerden bazıları şunlardır: Bakara sûresi 109. âyet "اللعنون", Ra'd sûresi 25. âyet "اللعنة", Cuma sûresi 11. âyet "اللهو", Rahmân sûresi 22. âyet "اللؤلؤ", Kasas sûresi 55. âyet "اللغو", Necm sûresi 19. âyet "اللت والعزي", Necm sûresi 32. âyet "اللمم", Kıyâmet sûresi 2. âyet "اللوّامة", Mürselât sûresi 31. âyet "اللهبِ", ve En'âm sûresi 103. âyette geçen "اللطيف" vb. "ٱللهمّ" ve "ٱللَّهُ" kelimeleri geçtikleri her yerde iki lam "ل" harfi ile yazılmıştır.[400]

## 2.3. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA ZİYADE YAZILAN HARFLER

Ziyâde kelimesi; bir şeyin üstüne başka bir şeyin eklenmesi,[401]çoğalma, artma, daha fazla, eklemek (Bakara 2/10, 2/247; Yûsuf 12/65; Yûnus 10/26; Meryem 19/76; Fâtır 35/42) manasındadır. Ziyâde olayı sadece üç med harfi olan "ا، و، ي" harfleri için söz konusudur. Bu harfler, harekelerin kullanılmadığı dönemlerde

[396] Burada yan yana gelen iki lâm'dan kasıt kelimenin aslından olan lâm harfi ile lâm-ı tariftir.
[397] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 91.
[398] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 150.
[399] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 91.
[400] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 150; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 91.
[401] İsfahânî, "ز،ي،د",386.

harfleri sesli okutmaya yardımcı olmuştur. Mütekaddimun nahivciler fethayı küçük elif, kesrayı küçük yâ, dammeyi de küçük vâv harfi olarak isimlendirirler. Nitekim med harfleri Nabat yazısından tevarüs ederek resm-i mushaf imlasından önce de uzun harekelerin yerine kullanılmıştır.[402] Hz. Osmân mushaflarında da bazı kelimelerde bu harfler ziyâde olarak yazılmıştır.

### 2.3.1. Hz. Osmân Mushaflarında Elif "ا" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması

Arapçada bazı kelimelerin sonunda bulunan elif "ا" harfi iki farklı şekilde yazılmaktadır. Elif-i memdûde dediğimiz uzun elif "ا" ile elif-i maksûre dediğimiz kısa elif "ى" şeklinde yazılmaktadır. Elif-i maksure bazen yâ "ي" harfinden dönüşmüş bir harf olabilirken bazen de aslı bilinmeyen bir harf konumunda olabilmektedir. Elif-i memdûde ise bazen yâ "ي" harfinden dönüşmüş bir harf konumunda olabilir.

Hz. Osmân mushaflarında bazı isim ve fiillerde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Dânî, ziyâde edilen elif harfinin bazen bir manaya delalet ettiğini zikretmektedir.[403] Aynı kelime mükerrer geçtiği halde benzerlerinden farklı olarak bazen elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Örneğin birçok yerde geçen "شَيْءٍ" kelimesi sadece bir yerde "لِشَايْءٍ" şeklinde şîn "ش" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Bazen de "مِائَةٍ" kelimesi gibi elif "ا" harfi ziyâde edilen kelime geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Bu tür ziyâdeleri aşağıda detaylı bir şekilde vermeye çalışacağız.

Zerkeşî, ziyâde edilen elif "ا" harfinin üç farklı anlama geldiğini nakleder. Birincisi; elif "ا" harfi ziyâde edilen "أَوْلَاأَذْبَحَنَّهُ" vb. kelimelerde olduğu gibi makablindeki kelimeden daha güçlü bir anlam taşıması, ikincisi; "ءَامَنُوا، كَفَرُوا" vb. fiillerde olduğu gibi vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edildiğinde kelimeye harici bir anlam katması, üçüncüsü ise; "جِايءَ" gibi kelimenin kendisinde

[402] Ganim Kadduri el-Hamed, *Resmü'l-mushaf* (Bağdat: Dirase Lugaviyye Tarihiyye, 1982), 279-280.
[403] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 62.

var olan anlamı zahir etmesi.[404] Elif "ا" harfinin hem isim hem de fiilde hazfi konularını iki başlıkta incelenecektir.

### 2.3.1.1. Elif "ا" Harfinin Fiillerde Ziyâde Edilmesi

a. Elif "ا" harfinin cem' fiillerinde ziyâde edilmesi

Hz. Osmân mushaflarında cem' için kullanılan vâv "و" harfinden sonra fiile, meful durumundaki bir zamir bitişmediği sürece elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmıştır. "ءَامَنُوا، كَفَرُوا، وءَاوَوْا، ونَصَرُوا" vb. mazi fiillerde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Emir fiiller "فَلْيَضْحَكُوا", "واعلموا" vb. ile müzari fiillerde nûn "ن" harfinin hazfinden sonra "أَنْ يَكْتُبُوا", "لَمْ يَكْتُبُوا" vb. fiillerde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Fakat "جَاءُو، وبَاءُو" fiilleri mazi ve cem' oldukları halde mushafta geçtikleri her yerde bu kaideden istisna edilerek elif "ا" harfi yazılmamıştır. Bu iki fiilin dışında "فَإِنْ فَاؤُ" Bakara sûresi 226. âyet, "وَعَتَوْ" Furkân sûresi 21. âyet, " وَالَّذِينَ سَعَوْ" Sebe' sûresi 5. ve Haşr sûresi 9. âyetlerinde geçen "وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ" fiiller de cem' oldukları halde vâv "و" harfinden sonra sonra elif "ا" harfi yazılmamıştır. [405] Dânî, bir mana ifade etmek için yazılışta ziyâde edilen elif "ا" harfinin lafızda ma'dum olduğunu nakletmektedir.[406] Zerkeşî, vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfinin ziyâde edilişini fiil ve ismi birbirinden ayırt etmek için yazıldığını aynı şekilde cem' olduğu halde vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfinin yazılmayışının o fiilin batıl bir eylem olduğunu ve yok olacağına dikkat çekmek için yazılmadığını zikretmektedir.[407]

b. Elif "ا" harfinin mu'telu'l-lâm olan fiillerde ziyâde edilmesi

Nakıs fiilerin efal-i erbaa siygalarında "lâmu'l-fiil" konumunda olan ve kelimenin aslî harflerinden olan vâv "و" harfinden sonra gelen elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmıştır. Yûsuf sûresi 86. âyetinde geçen "اَشْكُوا" fiili, Kehf sûresi 14. âyetinde geçen "لَنْ نَدْعُوَا" fiili ile "يَدعُوا، وَيَرْبُوا، وَنَبْلُوَا" vb. fiilerde elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[408] Bunlardan istisna olarak "عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ" Nisâ sûresi 99. âyette

[404] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/381-384.
[405] İbn Vesik, *Resmu'l-ushaf*, 59; ed-Dani, *el-Mukni'*, 49.
[406] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 50.
[407] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/382.
[408] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 59.

geçen "اَنْ يَعْفُوَ" fiilinde elif "ا" harfi yazılmayıp hazfedilmiştir. Medine mushaflarında Rûm sûresi "لِيَرْبُوَا" 39. âyet, Muhammed sûresi "لِيَبْلُوَا" 4. âyet ile Ahzâb sûresi "ءاٰذَوْا" 69. âyette geçen fiillerde vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfinin yazılmadığı zikredilmiştir. Fakat buna itibar edilmemiştir.[409]

c. Elif "ا" harfi, vâv "و" harfi üzerine yazılmış hemzeden sonra ziyâde olarak yazılmıştır.

Hz. Osmân mushaflarında hemze "ء" harfi kelime sonlarında vâv "و" ve elif "ا" ile "وا" şeklinde resmedilmiştir.[410] Bu şekilde yazılan kelimelerden bazıları şunlardır: "يَبْدَؤُا" kelimesi geçtiği her yerde, Yûsuf sûresi 85. âyette geçen "تَفْتَؤُا" kelimesi, Nahl sûresi 48. âyetinde geçen "يَتَفَيَّؤُا" kelimesi, Tâhâ sûresi 18. "أَتَوَكَّؤُا" ile 119. âyetlerinde geçen "لَا تَظْمَؤُا" kelimesi, Nûr sûresi 8. âyetinde geçen "وَيَدْرَؤُا" kelimesi, Furkân sûresi 77. âyetinde geçen "مَا يَعْبَؤُا" kelimesi, Zuhruf sûresi 18. âyetinde geçen "يُنَشَّؤُا" kelimesi ve Kıyâmet sûresi 13. âyetinde geçen "يُنَبَّـؤُا" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[411] Furkân sûresi 77. âyetinde geçen " مَا يَعْبَؤُا" kelimesi, Hûd sûresi 87. âyetinde geçen "مَا نَشَٰٓؤُاْ" kelimesinde de elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[412] Detaylı bilgi için hemzenin yazılışı ile ilgili konuya bakabilirsiniz.

d. Lâm "ل" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.

Âsım el-Cahderî, İmâm Mushafta Tevbe sûresi 47. âyetinde geçen "وَلَأَوْضَعُوا" fiili ile Neml sûresi 21. âyetinde geçen "أَوْ لَاَاْذْبَحَنَّهُ" fiillerinde lâm "ل" harfinden sonra elif "ا" harfinin ziyâde olarak yazıldığını nakletmiştir. Aynı şekilde Kâsım b. Esbâğ da Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'den rivayetle Tevbe sûresi 47. âyetinde geçen "وَلَأَوْضَعُوا" ve Neml sûresi 21. âyetlerinde geçen "أَوْ لَاَاْذْبَحَنَّهُ" fiilerinde elif "ا" harfinin ziyâde olarak yazıldığını, söylemiştir.[413] Zerkeşî, bu kelimelerde ziyâde edilen elif "ا" harfinin kendinden önce geçen kelimeye oranla daha güçlü bir anlam ifade ettiğini rivayet etmektedir. Örneğin "أَوْ لَاَاْذْبَحَنَّهُ" "boğazlarım" fiilinin, "لَأُعَذِّبَنَّهُ"

[409] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 60; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 49.
[410] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 166.
[411] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 60.
[412] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 83.
[413] ed-Dani, *el-Mukni'*, 50, 69.

“cezalandırırım” fiilinden daha ağır bir ceza olduğuna dikkat çekmektedir.[414] Ebû Ubeyd, bütün mushafların Meryem sûresinde geçen “لِأَهَبَ لَكِ” fiilinde lâm “ل” harfinden sonra elif “ا” harfinin yazıldığı hususunda icma ettiğini nakletmektedir.[415]

e. Cîm “ج” harfinden sonra elif “ا” harfi ziyâde edilmiştir.

Zümer sûresi 69. âyet ile Fecr sûresi 23. âyetlerinde geçen “جِايءَ” fiilinde cîm “ج” harfinden sonra elif “ا” harfi ziyâde edilmiştir.[416]

Bu saydığımız kelimelerin dışında şu iki fiilde de elif “ا” harfi ziyâde edilmiştir:

Yûsuf sûresi 87. âyetinde geçen “وَلَا تَايْئَسُوا ve لَا يَايْئَسُ” kelimeleri ile Ra‘d sûresi 31. âyetlerinde geçen “اَفَلَمْ يَايْئَسِ” kelimesinde yâ “ي” harfinden önce elif “ا” harfi ziyâde edilmiştir. Yûsuf sûresi 80. âyetinde geçen “فَلَمَّا اسْتَايْئَسُوا” kelimesi ile 110. âyetinde geçen “فَلَمَّا اسْتَايْئَس” kelimesinde elif “ا” harfinin ziyâde edilip edilmediğine dair ihtilaf edilmiştir.[417] Günümüz mushaflarında elif “ا” harfi ziyâde edilmeden yazılmıştır. Zerkeşî, bu kelimelerin anlamını güçlendirmek ve işin zorluğunu göstermek için elif “ا” harfinin ziyâde olarak yazıldığını zikreder.[418]

### 2.3.1.2. Elif “ا” Harfinin İsimlerde Ziyâde Edilmesi

Hz. Osmân mushaflarında bazı isimlerde elif “ا” harfi ziyâde olarak yazılmıştır. Ziyâde edilen elif “ا” harfleri, vakıf ve vasıl konularını ilgilendirmektedir.

a. Vakfen sabit vaslen sakıt olan yedi elif “ا” harfi

**1.** Mushafta geçen bütün “أنا” kelimeleri vasıl halinde kasır ile “أن” şeklinde vakıf halinde ise “أنا” şeklinde elif “ا” harfi ziyâde edilerek med ile okunur.

**2.** Elif elif “ا” harfi ziyâde edilerek yazılan “لَٰكِنَّا” kelimesi Kehf sûresi 38. âyetinde geçmektedir. İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ruveys vasıl halinde “لكنَّا هو الله” şeklinde elif “ا” harfini ispat ederek okurken geriye kalan kırâat imamları ise elif “ا”

[414] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/382.
[415] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 67.
[416] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 61.
[417] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 61.
[418] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/382.

harfini hazfederler. Vakıf halinde ise elif "ا" harfinin ispat ile okunacağı hususnda ihtilaf bulunmamaktadır.[419] Bunun dışında Kur'ân'da geçen bütün "لَٰكِنَّا" kelimeleri vakıf ve vasıl durumunda med ile okunur.

**3.** Ahzâb sûresi 10. âyetinde geçen "الظُّنُونَا" kelimesi vasıl halinde kasır ile "الظنونَ هُنالك" şeklinde vakıf durumunda ise "الظنونَا هنالك" şeklinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek med ile okunur. Nafi', Ebû Ca'fer, İbn Âmir ve Şu'be hem vasıl hem de vakıf durumunda "الظُّنُونَا" şeklinde elif "ا" harfini ispat ederek okurken Hamza, Ebû Amr ve Yakûb her iki durumda da "الظُّنُونَ" şeklinde elif "ا" harfini hazfederler. İbn Kesîr, Kisâi ve Hafs vasıl halinde elif "ا" harfini hazfederek vakıf halinde ise elif "ا" harfini ispat ederler. Hamza'nın ravisi Halef hulf ile aynı şekilde okur.[420]

**4.** Ahzâb sûresi 66. âyetinde geçen "الرَّسُولَا" kelimesi vasıl halinde kasır ile "الرسولَ وقالوا" şeklinde vakıf halinde ise "الرسولا وقالوا" şeklinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek med ile okunur. Hükmü "الظُّنُونَا" kelimesi gibidir.

**5.** Ahzâb sûresi 67. âyetinde geçen "السَّبِيلَا" kelimesi vasıl halinde kasır ile "السبيلَ" şeklinde vakıf halinde ise "السبيلا" şeklinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek med ile okunur. Hükmü "الظُّنُونَا" kelimesi gibidir.

**6.** İnsân sûresi 4. âyetinde geçen "سَلَاسِلَا" kelimesi vasıl halinde kasır ile "سَلَاسِلَ" şeklinde okunurken, vakıf halinde ise bu kelimede iki vecih söz konusudur. Birinci vecih; elif "ا" harfinin ziyâdesi ile med edilerek "سلاسلا", ikinci vecih ise "سلاسلْ" kelimesi lâm "ل" harfinin sükûnu ile okunur. Nafi', Ebû Ca'fer, Hişâm, Şu'be ve Kisâi vasıl halinde tenvin ile vakıf halinde ise tenvini elif "ا" harfine ibdâl ederler. Geriye kalan kırâat imamları ise vasıl halinde tenvini hazfederler.[421]

**7.** İnsân sûresi 15. âyetinde geçen birinci "قَوَارِيرَاْ" kelimesi vasıl halinde kasır ile "قواريرَ" şeklinde vakıf halinde ise "قواريرَا" şeklinde elif "ا" harfinin ziyâdesi ile medli okunur. Nafi', Ebû Ca'fer, Şu'be ve Kisâi vasıl halinde tenvin ile vakıf halinde ise tenvini elif "ا" harfine ibdâl ederler. İbn Kesîr ve Halef hulf ile vasıl halinde birinci kelimeyi tenvin ile ikinci kelimeyi tenvinsiz olarak okurken vakıf halinde ise

[419] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire,* 192.
[420] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire,* 254.
[421] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire,* 332.

birinci kelimeyi tenvini elif harfine ibdâl ederek ikinc, kelimeyi ise cezimli olarak okurlar. Ebû Amr, İbn Âmir, Ravh ve Hafs ise tenvinsiz olarak okurlar.[422]

Ebû Amr, "Ana kentlere gönderilen mushaflarda geçen "الظُّنُونَا", "الرَّسُولَا", "السَّبِيلَا", "سَلَاسِلَا" kelimelerinde elif "ا" harfinin ziyâde edilerek yazılmasında ihtilaf edilmediğini, fakat "قَوَارِيرَاْ" kelimesinde ihtilaf olduğunu," bildirmektedir.[423]

Ebû Ubeyd, İnsân sûresinde geçen "سلاسلا" ve yine aynı sûrenin 15-16. âyetlerinde geçen "قَوَارِيرَا* قَوَارِيرَ" kelimelerinin Hicaz ve Kufe mushaflarında elif "ا" harfinin ziyâde edilerek yazıldığını, Basra mushaflarında ise birinci "قَوَارِيرَا" kelimesinin elif "ا" harfi ile ikinci "قَوَارِيرَ" kelimesinin ise elif "ا" harfi olmaksızın yazıldığını rivayet etmektedir.[424]

b. Yazıda sabit, vaslen ve vakfen sakıt olan elif "ا" harfleri

Hûd sûresi 68. âyetinde geçen "اَلَآ اِنَّ ثَمُودَاْ كَفَرُوا رَبَّهُمْ" birinci "ثَمُودَاْ" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmış, aynı âyette geçen ikinci "لِثَمُودْ" kelimesinde elif "ا" harfi yazılmamıştır.

Furkân sûresi 38. âyetinde "وَعَـاداً وَثَمُودَاْ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ" geçen "وَثَمُودَا" kelimesi, Ankebût sûresi 38. âyette "وَعَاداً وَثَمُودَاْ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ" geçen "وَثَمُودَا" kelimesi ile Necm sûresi 51. âyette "وَثَمُودَاْ فَمَا اَبْقٰىۙ" geçen "وَثَمُودَا" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmıştır.

Dânî, bu kelimelerin elif "ا" harfi ile yazıldığını ve bunlarda mushaflar arasında ihtilaf bulunmadığını söylerken kırâat imamlarından Nâfi' bu dört kelimenin elif "ا" ile yazıldığını nakletmektedir.[425] Bu dört sûrede geçen "ثَمُودَ" kelimesinde elif "ا" harfi yazılmasının nedeni vasıl halinde tenvinle okuyanların vakıf halinde tenvini elif "ا" harfine ibdâl etme ihtimaline dayanmaktadır.

c. Elif "ا" harfinin cem'-i müzekker-i sâlimde ziyâde edilmesi

[422] el-Kādî, *el-Büduru'z-zahire,* 332.
[423] ed-Dânî, *el-Mukni',* 63.
[424] ed-Dânî, *el-Mukni',* 62.
[425] ed-Dânî, *el-Mukni',* 67.

Muzaf durumundaki ismi failde nûn "ن" harfi hazfedildiğinde ref' alâmeti olan vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılır. Duhân sûresi 15. âyetinde geçen "إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ", Kamer sûresi 27. âyetinde geçen "إِنَّا مُرْسِلُوا ٱلنَّاقَةِ", Sâd sûresi 59. âyetinde geçen "اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ"[426] kelimeleri ile ismi fail olmayıp cem'i müzekkeri sâlim gibi irab edilen ve ref' alameti olan vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir. Yûnus sûresi 90. âyetinde geçen "بَنُوا اِسْرَٰٓاۦيلَ" kelimesi, Bakara sûresi 269. âyet ile Âl-i İmrân sûresi 7. âyetinde geçen "أُولُوا الْأَلْبَابِ" kelimesi, Ahkâf sûresi 35. âyetinde geçen "أُولُوا الْعَزْمِ" kelimesi ve Hûd sûresi 116. âyetinde geçen "أُولُوا بَقِيَّةٍ" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır.[427]

d. Elif "ا" harfi, vâv "و" harfi olarak resmedilmiş hemzeden sonra ziyâde olarak yazılmıştır.

Hz. Osmân mushaflarında yazılı olan "نَبَؤُا, امْرُؤٌا" kelimeleri geçtikleri her yerde elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmıştır. Tevbe sûresi 70. âyetinde geçen "نَبَأُ" kelimesinde hemze vâv "و" harfi ile yazılmadığı için elif "ا" harfi ziyâde edilmemiştir. Mü'minûn sûresi 24. âyet, Neml sûresi 29, 32, 38. âyetlerinde geçen "الْمَلَؤُا" kelimesinde hemzeden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[428] "نَبَؤُا" ve "الْمَلَؤُا" kelimeleri merfu' olarak geçtikleri yerlerde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Âsım el-Cehderi'den gelen bir rivayette Hac ve Melâike (Fâtır) sûrelerinde geçen "وَلُؤْلُؤًا" kelimesinin Osmân b. Affân'ın imâm mushafında elif "ا" harfinin ziyâde edildiğini, "وَلُؤْلُؤٍ" gibi mecrur olan kelimelerin ise elif "ا" harfi olmaksızın yazıldığı bildirilmektedir. Dânî, "كَانُوا" ve "قَالُوا" fiillerinde elif "ا" harfi ziyâde edildiği gibi "وَلُؤْلُؤًا" kelimesinde de elif "ا" harfi ziyâde edildi, demiştir. Kisâî de elif "ا" harfi hemze "ء" için ziyâde edildi, demiştir. [429] İsfahânî (ö. 253/867 [?]) Basra mushaflarında Hac ve İnsân sureleri hariç bu kelimenin elif "ا" harfinin ziyâde edilmeden yazıldığını nakletmiştir. Âsım el-Cahderî ise Hz. Osmân mushafında Melâike suresi hariç bu kelimenin geçtiği diğer yerlerde elif "ا" harfinin ziyâde edilmeden yazıldığını nakletmiştir.[430]

[426] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 69.
[427] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 49.
[428] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 60.
[429] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 64.
[430] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/384.

Hz. Osmân mushaflarında Şu'arâ sûresi 197 ile Fâtır sûresi 28. âyetinde geçen "الْعُلَمَٰٓؤُا" kelimesi, Rûm sûresi 13. âyetinde geçen "شُفَعَٰٓؤُا" kelimesi, Ğafir (Mü'min) sûresi 47. âyetinde geçen "الضُّعَفَٰٓؤُا" kelimesi ile aynı sûrenin 50. âyetinde geçen "دُعَٰٓؤُا" kelimesi, Mâide sûresi 29. ve 33. âyetleri, Zümer sûresi 34. âyeti, Şûrâ sûresi 40. âyeti, Haşr sûresi 17. âyeti, Tâhâ sûresi 76. âyetlerinde geçen "جَزَٰٓؤُا" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. Dânî, Irak mushafında "الْعُلَمَٰٓؤُا" kelimesinin elif "ا" ve vâv "و" harfi ile yazıldığını nakleder. Sâffât sûresi 106 ile Duhân sûresi 33. âyetinde geçen "الْبَلَٰٓؤُا" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır.[431] Dânî *el-Mukni'* kitabında "بُرَءَٰٓؤُا" ve yukarıda zikrettiğimiz benzer kelimelerde madmum hemze için yazılan vâv "و" harfi, cem' fiillere benzetilmiştir, diye, zikretmektedir.[432] "الرِّبٰوا" kelimesi geçtiği bütün yerlerde vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir. Buradaki elif "ا" harfi vâv "و" harfi şeklinde yazılmıştır.

Aşağıdaki muhtelif kelimelerde de elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.

Mushafta geçtikleri bütün yerlerde "مِائَةٍ ve مِائَتَيْنِۚ" kelimeleri mîm "م" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilerek yazılmış. Bunun nedeni *en-Neşr*'de şöyle açıklanmaktadır: "مِنْهُ" kelimesi ile "مِائَةٍ" kelimesinin arasını ayırmak ve bu kelimelerin iki kırâaate şamil olabilmesi için elif "ا" harfinin ziyâde edildiği söylenmiştir.[433] Zerkeşî ise "مِائَةٍ" kelimesinin kesreti ifade ettiğini ve geçtiği bütün yerlerde elif "ا" harfinin ziyâde edilerek yazıldığı hususunda ihtilaf olmadığını nakleder.[434]

Âl-i İmrân sûresi 157. âyetinde geçen "لَإِالَى اللَّهِ" kelimesi ile Sâffât sûresi 68. âyetinde geçen "لَإِالَى الْجَحِيمِ" kelimesinde lâm "ل" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde olarak yazılmıştır.[435]

"مِصْراً" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir. Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm, Bakara sûresi 61. âyette geçen "مِصْراً" kelimesinde elif "ا" harfi, Yûsuf sûresi

[431] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 82-83.
[432] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 67.
[433] Cezerî, *En-Neşr*, 1: 449.
[434] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/385.
[435] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 61.

7. âyetinde geçen "ءَايَـتٌ" kelimesinin ise elif "ا" ve tâ "ت" harfleri ile yazıldığını rivayet etmektedir.[436]

Kehf sûresi 23. âyetinde geçen "ولا تقولن لشايء" fiilinde şîn "ش" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[437] Kehf sûresi dışında Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde "شَيْءٍ" kelimesinde elif "ا" harfi ziyâde edilmeden yazılmıştır.[438]

Ebû Ubeyd, Fâtır sûresi 40. âyetinde geçen "عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ" kelimesinin bazı mushaflarda elif "ا" ve tâ "ت" harfleri ile yazılmış olduğunu gördüm, diye nakletmektedir.[439]

### 2.3.2. Hz. Osmân Mushaflarında Vâv "و" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması

Hz. Osmân mushaflarında ziyâde olarak yazılan harflerden bir tanesi de vâv "و" harfidir. Bu ziyâde en yüksek mertebede gözle görülecek şekilde kelimenin anlamının zuhur etmesine delalet etmektedir. "أُوْلَاءِ، وَأُوْلَاتُ، أُوْلِي، أُوْلُوا، أُوْلَٰئِكُمْ، أُوْلَٰئِكَ" kelimeleri geçtikleri her yerde vâv "و" harfi ziyâde olarak yazılmıştır. A'râf sûresi 145. âyet "سَأُورِيكُمْ" kelimesinde vâv "و" harfinin ziyâde edilmesinin nedeni tehdit içermesi olarak açıklanmıştır.[440] Tâhâ sûresi 71. âyet ile Şu'arâ sûresi 49. âyette geçen "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ" kelimesinde vâv "و" harfinin yazılıp yazılmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir, ancak meşhur olan görüş ziyâde edilerek yazılmasıdır. A'râf sûresi 124. âyette geçen "ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ" fiilinde vâv "و" harfi ziyâde edilmemiştir.[441] Ebû Amr, mushaflarda "وَأُوْلَاتُ ، أُوْلَٰئِكهُم، وَأُوْلَٰئِكُمْ ، أُوْلَٰئِكَ، أُوْلَاءِ" kelimeleri geçtikleri her yerde elif "ا" harfinden sonra vâv "و" harfi ziyâde edilerek yazıldığına dair mushaflarda ihtilaf bulunmadığını nakletmiştir. Zerkeşî, "أولئك" ve "أولائكم" kelimelerinin mübhem isim olmalarından dolayı Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde vâv "و" harfinin ziyâde edilerek yazıldığını zikretmektedir.[442] Bazı âlimler ise "أُوْلَٰئِكَ" ve "أولائكم" kelimelerinin vâv "و" harfinin ziyâde edilerek yazılmasının nedenini "اِلَيْكَ ve اِلَيْكُمْ"

[436] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 62.
[437] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 61.
[438] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 67.
[439] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 64.
[440] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/386.
[441] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 62.
[442] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/386.

kelimelerinden ayırt etmek içindir, diye açıklamışlardır. Aynı şekilde "أُولِي" kelimesinin de "اِلَى" harf-i cerinden ayırt etmek için vâv "و" harfinin ziyâde edildiğini söylemişlerdir. Bütün Kur'ân'da bu resim yaygın hale gelmiştir.[443] "أولوا" ve "أولات" kelimeleri Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde anlamı güçlendirmek için vâv "و" harfinin ziyâde edildiği söylenmiştir.

### 2.3.3. Hz. Osmân Mushaflarında Yâ "ي" Harfinin Ziyâde Edilerek Yazılması

Hz. Osmân mushaflarında yâ "ي" harfi bazı kelimelerde ziyâde edilerek yazılmıştır. Aşağıdaki kelimelerde yâ "ي" harfi ziyâde olarak yazılmıştır. Dânî, dokuz yerde yâ "ي" harfinin zaid olduğunu bildirerek şu kelimeleri zikretmektedir: "افاين مات", "من نبإي المرسلين", "من تلقاءى نفسي", "وايتاءى ذي القربى", "ومن ءاناءي اليل", "افإين مَاتَ", "أفَإين مِتَّ", "او من وراءى حجاب", "والسماء بنيناها بِأييد", "بابيكم المفتون"[444] Bu kelimeleri aşağıda detaylı olarak ele alacağız.

Mushaflarda Âl-i İmrân sûresi 144. âyetinde geçen "أفَإين مَاتَ" kelimesi ile Enbiyâ sûresi 34. âyetinde geçen "أفَإين مِتَّ" kelimesinde elif "ا" harfi ile nûn "ن" harfi arasında yâ "ي" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır.[445]

Hz. Osmân mushaflarında En'âm sûresi 34.âyetinde geçen "مِنْ نَبَإى الْمُرْسَلِينَ", Yûnus sûresi 15. âyetinde geçen "مِنْ تِلْقَاىٕ نَفْسِيٓ", Nahl sûresi 90. âyetinde geçen "وَإِيتَاىٕ", Tâhâ sûresi 130. âyetinde geçen "وَمِنْ اٰنَاىٕ الَّيْلِ" ve Şûrâ sûresi 51. âyetinde geçen "اَوْ مِنْ وَرَاىٕ حِجَابٍ" kelimelerinde yâ "ي" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır.

Kalem sûresi 6. âyette geçen "بِأَيِّيكُمُ ٱلْمَفْتُونُ" kelimesinde yâ "ي" harfi zaid olarak yazılmıştır. Neml sûresi 38. âyetinde geçen "اَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا" kelimede yâ "ي" harfi zaid olarak yazılmamıştır.[446]

"بِأَيْدٍ" kelimesi Zâriyât sûresi 47. âyetinde hemze (ء) ve dâl "د" harfleri arasında yâ "ي" harfi ziyâde edilerek "بِأَييْدٍ" şeklinde yazılmıştır.[447] Merrâküşî

[443] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 129.
[444] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 72.
[445] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 126.
[446] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 125.
[447] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 126.

buradaki yâ "ي" harfinin ziyâde edilmesini; "يَدٍ" kelimesinin çoğulunun olmadığını, güç ve kuvvet anlamına gelmesi olarak açıklar.[448]

Rûm sûresi 8. "بِلِقَاۤئِ رَبِّهِمْ" ile 16. âyetinde geçen "وَلِقَاۤئِ الْاٰخِرَةِ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları yâ "ي" harfini ziyâde etmişse de bazıları yâ "ي" harfini ziyâde etmemiştir.[449] Dânî, "Ğazi b. Kays'ın kitabında Rûm sûresi 8. ve 16. âyetlerinde geçen "بِلِقَاۤئِ" kelimesi yâ "ي" harfinin ziyâdesi ile yazılmıştır."[450] der.

"مَلَأٌ" kelimesi bir zamire muzaf olduğu zaman elif "ا" harfinden sonra yâ "ي" harfi ziyâde edilerek yazılmıştır. A'râf sûresi 103. âyette geçen "مَلَإِيهِ" ve Yûnus sûresi 83. âyette geçen "مَلَإِيهِمْ" kelimeleri bütün Kur'ân'da yâ "ي" harfi ile yazılmıştır. A'râf sûresi 88. ile 109. âyetlerinde geçen "قَالَ الْمَلَأُ" ve muzaf olmayan bu kelimelerde yâ "ي" harfi hazfedilmiştir.[451] Dânî bu kelimeyi Medine, Irak ve diğer mushaflarda hemzeden sonra yâ "ي" harfi ile yazılı olarak gördüm, der. Ayrıca Dânî buradaki yâ "ي" harfinin zaid, önceki elif "ا" harfinin ise hemze için yazılmış olabileceğini veya elif "ا" harfinin hemzeyi beyan etmek için zaid olduğunu, yâ "ي" harfinin ise hemze için tasvir edilmiş olabileceğini nakleder.[452]

Bazı mushaflarda cîm "ج" harfinden sonra yâ "ي" harfinin zaid yazıldığı zikredilmiştir**.** "جَيَاءَتْهُمْ، جَيَاءَهُمْ، جَيَاءَ، جَيَاؤو ، لِلرِّجيالِ" vb. "بِئَايَةٍ،" ile "بِأَييْت" kelimeleri geçtikleri her yerde bâ "ب" harfi ile mecrur olduklarında elif "ا" harfinden sonra yâ "ي" harfi ziyâde edilerek yazıldığı söylenmişse de buna pek itibar edilmemiştir.[453]

## 2.4. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HAZİF VE İSPATIN BİR ARADA BULUNDUĞU KELİMELER

Hz. Osmân mushaflarında hazf ve ispatın bir arada bulunduğu pek çok kelime bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: "اَنْۢبـُٔوْا" kelimesi (En'âm 6/5; Şu'arâ 26/6), "شُرَكَٓؤُاْ" kelimesi (En'âm 6/94; Şûrâ 42/21), "مَا نَشْٓؤُاْ" kelimesi (Hûd 11/87), "الضُّعَفٰٓؤُا" kelimesi (İbrâhîm 14/21; Ğafir 40/47), "عُلَمٰٓؤُا" kelimesi (Şu'arâ 26/197),

[448] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/387.
[449] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 63.
[450] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 72.
[451] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 126.
[452] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 72.
[453] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 63-64.

"الْعُلَمَٰٓؤُا" kelimesi (Fâtır 35/28), "شُفَعَٰٓؤُا" kelimesi (Rûm 30/13), "الْبَلَٰٓؤُا" kelimesi (Sâffât 37/106; Duhân 44/33), "وَمَا دُعَٰٓؤُا" kelimesi (Ğafir 40/50), "بُرَءَٰٓؤُا" kelimesi (Mümtehine 60/4), "جَزَٰٓؤُا" (Mâide 5/29, 33; Zümer 39/34; Şûrâ 42/40; Haşr 59/17) âyetlerinde hemzeden önceki elif "ا" harfi hazfedilip hemze için resmedilmiş olan vâv "و" harfinden sonra elif "ا" harfi ziyâde edilmiştir.[454]

## 2.5. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA HEMZE HARFİNİN YAZIMI

Hemze, ilk dönem Arapçasında yazılmayan fakat okunan bir harftir. Hemzenin imlası ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hemzenin yerine bazen "ان" örneğinde olduğu gibi elif "ا" harfi, bazen "سوال" örneğinde olduğu gibi vâv "و" harfi, bazen de "سئل" örneğinde olduğu gibi yâ "ي" harfi resmedilmiştir. Hatta bazen "قراءة" örneğinde olduğu gibi hemze telaffuz edilir fakat yazıda gösterilmezdi.[455]

Hemze, alfabenin ilk harfi olup mecazen elif "ا" harfi olarak isimlendirilir. Çünkü elif "ا" hem hemzenin hem de elifin sembolüdür.[456] Elif "ا" harfi ile hemzenin mahreçleri birbirinden ayrıdır. Elif "ا" illet harflerinden biriyken hemze "ء" sahih harflerdendir. Fakat hemze sahih bir harf olmakla beraber bazen değişim göstermesi ile illet harfine de benzer.[457] Ancak illet harfi değildir. Elif "ا" harfi med harfi olup cevf bölgesinden çıkarken hemze "ء" ise aksa'l-halk dediğimiz boğazın en alt kısmından çıkar. Elif "ا" harfinin mahreci takdiri iken hemze "ء" belli bir mahrece dayanarak çıkar. Hemze "ء" ince bir harf iken elif "ا" harfi kendinden önceki harfe göre değişkenlik gösterip ince veya kalın okunabilir. Hemze "ء" hareke ve sükûnu kabul ederken elif "ا" elif hareke kabul etmez. [458]

Hz. Osmân Mushafları istinsâh ettiği dönemde günümüzde kullandığımız şekliyle hemze işareti yoktu. Bu nedenle hemze tahfif durumuna göre elif "ا", vâv "و" ve yâ "ي" harfi olarak resmedilmiştir.[459]

---

[454] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 64-65.
[455] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 158.
[456] Durmuş, "Hemze", 17/190.
[457] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 61.
[458] Durmuş, "Hemze", 17/190.
[459] Durmuş, "Hemze", 17/190.

Araplar, hemzenin okunuşundaki zorluğu gidermek için tahkik ve tahfif olmak üzere iki yönteme başvururlar. Hemzeleri tahkik ile okuyanlar olduğu gibi ibdâl ve teshil yoluyla tahfif ederek okuyanlar da vardır.[460] Tahkikle okuyanlara göre hemzenin harekesi ne olursa olsun, harekesinin tek bir resimle yani aslını ifade eden elif "ا" simgesi ile gösterilmesini esas alırlar.[461] Ferrâ, hemzenin çoğu zaman kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir harf ile belirtildiğini, makabli meftuh ise elif "ا", madmum ise vâv "و", meksur ise yâ "ي" olarak yazıldığını ancak bazı Arapların; aslı elif "ا" harfi olması sebebiyle bütün durumlarda harekesi ne olursa olsun elif "ا" harfi ile yazdıklarını, Abdullah b. Mes'ud'un mushafında "شَيْأً" kelimesinin cer ve ref' halinde elif "ا" ile yazıldığını, aynı şekilde "يستهزءون" kelimesinin de "يستهزأون" şeklinde elif "ا" ile yazıldığını, söylemiştir.[462] İbnü'l-Cezerî, "Hemze en ağır ve en uzak mahreçli harf olması nedeniyle Araplar bu zorluğu gidermek için onun tahfifinde nakil, teshil, beyne beyne, idğam vb. tahfif şekilleri aracılığıyla farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Kureyş ve Hicaz ehli hemzeyi en çok tahfif ederek okuyanlardandır. Tahfif tarzı okunan kırâatlerin ekserisi, onların kanalıyla gelmektedir." demektedir.[463] Hemze, teshil edildiğinde başka bir sese dönüşmez ancak hemzenin özelliklerinden de hiçbir şey ortada kalmaz.[464]

Hemezeler, vasıl hemzesi ve katı hemzesi diye ikiye ayrılır.

### 2.5.1. Vasıl Hemzesi

Sakin harfle başlayan bir kelimenin başına okumaya imkân sağlanabilmesi amacı ile konulan, ibtidâ halinda zikrolunan, vasıl durumunda hazfedilen hemze diye tarif edilir. Öncesi ve sonrasını birleştirdiği için hemze-i vasıl adını almıştır.[465] Vasıl hemzesi her zaman kelime evvelinde bulunur. Kelimenin ortasında veya sonunda harekeli veya sakin olan hemzeler vasıl hemzesi değildir.

[460] el-Hamed, *Resmü'l-mushaf*, 354.
[461] el-Hamed, *Resmü'l-mushaf*, 353.
[462] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/134-135.
[463] İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 1: 428.
[464] el-Hamed, *Resmü'l-mushaf*, 354.
[465] Durmuş, "Hemze", 17/190.

Vasıl hemzesi fetha, damme ve kesra harekeli olabilir. Fetha harekeli olan vasıl hemzesi sadece marifelik alameti olan "ال" takısının başında bulunur. Kesra ve damme harekeli olan vasıl hemzeleri ise hem isim hem de fiillerin evvelinde bulunur. Vasıl hemzesi konumuz açısından fazla önem arz etmediği için kısaca değineceğiz.

#### 2.5.1.1. Vasıl Hemzesinin Fiillerin Başına Gelmesi

Humasi ve Südasi mazi fiillerin başındaki bütün hemzeler vasıl hemzesidir.

Sülasi fiilerden türeyen emir fiillerin başında bulunur: "انظر", "اضرب"

Humasi fiil kalıbındaki mazi ve emir fiillerin başında bulunur: "اعتدى", "انطَلِقُوا"

Südasi fiil kalıbındaki mazi ve emir fiillerin başında bulunur: "استسقَى", "استسقِ"

Bunların dışında kalan bütün sülasi mazi ve rubai mazi fiillerin başında bulunan hemze katı' hemzesidir.

#### 2.5.1.2. Vasıl Hemzesinin İsimlerin Başına Gelmesi

İsimlerin başında bulunan vasıl hemzelerinin bir kısmı kıyasi iken bir kısmı da semaidir.

Humasi ve Südasi fiilerin mastarlarının başında bulunur: "انْتِقَامٍ", "استسقاء"

Bunların dışında semai olan ve Kur'ân'da geçen aşağıdaki yedi kelimenin başında da vasıl hemzesi bulunur:

"ابْن" kelimesi "اِنَّ ابْنِي مِنْ اَهْلِي" Hûd sûresi 45. âyet vb. geçen yerlerde vasıl hemzesi bulunur.

"ابنة" kelimesi "وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ" Tahrîm sûresi 12. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

"امْرُؤٌا" kelimesi "اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ" Nisâ sûresi 176. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

"اثْنَيْنِۚ" kelimesi "لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ" Nahl sûresi 51. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

"اثْنَتَيْنِ" kelimesi "فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ" Nisâ sûresi 176. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

"امْرَاَةٌ" kelimesi "وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا" Nisâ sûresi 128. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

"اسْمُ" kelimesi "يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهٗٓ اَحْمَدُۜ" Saf sûresi 6. âyet vb. yerlerde bu kelimenin başında vasıl hemzesi bulunur.

Yukarıda verdiğimiz bu isimlerin ortak özelliği başında bulunan bütün vasıl hemzeleri ibtidâ halinde kesra ile harekelenir.

Vasıl hemzesi, ibtidâ halinde okunurken vasıl halinde okunmaz, fakat resmi kalır. Bundan istisna olarak beş yerde vasıl hemzesi hem yazıda hem telaffuzda hazfedilmiştir. Bütün mushaflarda bu hemzelerin hazfedildiğine dair ittifak vardır.[466]

Birincisi "اسْمُ" kelimesidir.113 surenin başında bulunan "بسم الله الرحمن الرحيم" besmele, Nahl sûresi 30. âyette geçen "وَاِنَّهٗ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِۙ" besmele ile Hûd sûresi 41. âyettinde geçen "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖىهَا" kelimesinde vasıl hemzesi hazfedilmiştir. Besmele ve bu âyetlerde geçen "اسْمُ" kelimesi "الله" lafzına izâfe olduğunda bâ "ب" harfinden sonra vasıl hemzesi hem yazıda hem de telaffuzda hazfedilmiştir. Dânî, "اسْمُ" kelimesinin başındaki vasıl hemzesinin hazfedilmesinin nedenini *el-Mukni'* kitabında bu kelimenin çok fazla isti'mal edilmesi olarak açıklamıştır. Zerkeşî *el-Burhân* kitabında buna ilaveten vasıl hemzesinin ihtisar için hazfedildiğini zikretmektedir.[467] Alak sûresi 1. âyet "اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ" Vâkıa suresi 74. ve 96. âyetlerde geçen "فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ" vb. kelimelerde görüldüğü üzere "اللّٰهِ" lafzına izâfe olmayıp başka bir kelimeye muzaf olan "بِاسْمِ" kelimesinde vasıl hemzesi telaffuzdan düşürülmüş fakat yazıda düşürülmemiştir.[468] Zerkeşî, "اسْمِ" kelimesinde vasıl hemzesinin hazfedilmesi için "الله" lafzına izâfe olması ve öncesinde "ب" harfinin

[466] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.
[467] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/391.
[468] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 29; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.

gelmesi şartlarını getirmektedir. Kisâî ikinci şartı zorunlu görmez. Cumhur Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) görüşünü benimsemektedir.[469]

İkincisi, fiilerin başında bulunan kesra harekeli olan vasıl hemzesinden önce fethalı olan istifham hemzesinin gelmesidir. Bakara sûresi 80. âyetinde geçen "أَتَّخَذْتُمْ" fiili, Meryem sûresi 78. âyetinde geçen "اَطَّلَعَ" fiili, Sâd sûresi 75. âyetinde geçen "اَسْتَكْبَرْتَ" fiili, Sebe' sûresi 8. âyetinde geçen "أَفْتَرَى" vb. fiiller geçtikleri yerlerde vasıl hemzesi hem yazıda hem de talaffuzda hazfedilmiştir.[470]

Üçüncüsü, sakin asli hemzeden[471] önce gelen vasıl hemzesinin başına fâ "ف" ve vâv "و" harflerinden biri gelirse vasıl hemzesi hem yazıda hem de talaffuzda hazfedilir. Bakara sûresi 189. âyetinde geçen "وَأْتُوا الْبُيُوتَ" fiili, Talâk sûresi 6. âyetinde geçen "وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ" fiili, Bakara sûresi 23. âyetinde geçen "فَأْتُوا بِسُورَةٍ" vb. fiiler geçtikleri yerlerde vasıl hemzesi hem yazıda hem de telaffuzda hazfedilmiştir. Fakat öncesinde "ثُمَ" veya başka bir kelime gelirse vasıl hemzesi hazfedilmez. Tâhâ sûresi 64. âyetinde geçen "ثُمَّ ائْتُوا" fiili, Câsiye sûresi 64. âyetinde geçen "قَالُوا ائْتُوا" fiilllerinde görüldüğü üzere vasıl hemzesi hatta sabittir.[472]

Dördüncüsü, Sülasi fiillerden "السؤال" kelimesinden türeyen emir fiillerinin başına fâ "ف" ve vâv "و" harflerinden biri gelirse vasıl hemzesi hem yazıda hem de telaffuzda hazfedilir. Yûsuf sûresi 82. âyetinde geçen "وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ" fiili, A'râf sûresi 163. âyetinde geçen "وَسْئَلْهُمْ" fiili, Yûnus sûresi 94. âyetinde geçen "فَسْئَلِ" vb. fiiler geçtikleri yerlerde vasıl hemzesi hem yazıda hem de talaffuzda hazfedilmiştir.[473]

Beşincisi; vasıl hemzesi, harflerden sadece "belirlilik lâmı"nın başına gelir: "النَّاسُ" "السُّفَهَاءَ" vb. İbtida halinde daima fetha ile harekelenerek okunur. Ancak "belirlilik lâmı"nın başına cer ve tekid anlamı taşıyan başka bir lâm "ل" harfi gelirse vasıl hemzesi hazfedilir. Âl-i İmrân sûresi 96. âyet "لَلَّذِي بِبَكَّةَ", En'âm sûresi 32. âyet "وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ", A'râf sûresi 180. âyet "وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى", Ahzâb sûresi 37. âyet " لِلَّذِي أَنْعَمَ

[469] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/391.
[470] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.
[471] Fau'l-fiili hemze olan fiilerdir.
[472] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.
[473] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.

اللَّهُ”, Haşr sûresi 7. âyet “فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ” vb. kelimelerde vasıl hemzesi hem yazıda hem de telaffuzdan düşürülmüştür. “لله، وللَّذين، للَّدار” vb.[474]

Mushafta “ابن” kelimesi cümle başına yazıldığında kelimenin başında kesralı bir vasıl hemzesi bulunur. Mushaflarda “ابن” kelimesinin başındaki vasıl hemzesinin ispat edilmesi hususunda ittifak edilmiştir. Sıfat veya haber durumunda olduğunda ise cümle içinde vasıl hemzesi hazfedilir. Bundan istisna olarak Bakara sûresi 87. ile 253. âyetler, Âl-i İmrân sûresi 45. âyet, Nisâ sûresi 157. ile 171. âyetler ve Mâide sûresi 110, 112, 114, 116. âyetlerinde geçen “عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ” kelimesi ile Nisâ sûresi 157. ile 171. âyetlerinde geçen “الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ” kelimesi ve Tevbe sûresi 30. âyetinde geçen “عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ” kelimelerinde vasıl hemzesi yazıda hazfedilmemiştir.[475]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Sülasi fiillerin emir, hümasi, südasi mazi ve emir fiilleri ile mastarlarının başında bulunan vasıl hemzeleri kıyasi iken bazı kelimelerin başında bulunan hemzeler semaiidir. Bu vasıl hemzelerinin ortak yönü ibtida halinde okunması vasıl halinde ise yazıda olsa da telaffuzda hazfedilir.

### 2.5.2. Katı‘ Hemzesi

Gerek ibtidâ halinde gerekse okumaya başlarken vasıl ve vakıf durumunda okunan hemzeye katı‘ hemzesi denir. Katı‘ hemzesi fiil, isim ve harfte bulunur. Kelime içinde harekesine göre elif “ا”, vâv “و” ve yâ “ي” harflerinin üzerine veya satır başında fetha ve damme harekeliyken elif “ا” harfinin üzerine, kesra harekeliyken de elif “ا” harfinin altına “ع” harfinin başının küçük yazılmış “ء” rumuzu konarak yazılır. Bu yazılış şekli ilk olarak Mısır matbaalarında uygulanmıştır.[476]

Kat‘ hemzesi iki kısma ayrılır: Sakin ve harekeli olarak kelimede gelebilir. Harekeli hemze kelimenin başında, ortasında ve sonunda gelebilir. Kelime içinde harekesine bağlı olarak farklı şekillerde yazılmaktadır. Ancak sakin hemze sadece kelimenin ortasında veya sonunda bulunabilir. Kendinden önceki harfin harekesine göre resmedilir.

[474] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 29; ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 52.
[475] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 52.
[476] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 62.

### 2.5.2.1. Sakin Hemze

Sakin hemze sadece kelimenin ortasında veya sonunda bulunur, sakin harf ile okuma ve yazmaya ibtidâ yapılamayacağı için kelimenin başında sakin harf bulunamaz. Daha önce de değindiğimiz gibi hemzenin telaffuzundaki zorluğunu gidermek ve sakin olan hemzeye tahfif, ibdâl veya teshil yöntemlerini uygulayabilmek için (ister kelime ortasında ister kelime sonunda olsun) kendinden önceki harfin harekesinin cinsinden bir harf suretinde yazılır. Bu nedenle kendinden önceki harfin harekesine bakılır.

Hemze sakin, kendinden önceki harfin harekesi fetha ise yazıda elif "ا" harfi olarak resmedilir: "البأس", "البأساء", "الضأن", "كأس", "شأن", "شأنهم", "دأبا", "كدأب", "اقرأ", "إن يشأ", "ام لم ينبأ" vb.[477] Fakat Bakara sûresi 72. âyetinde geçen "فَادّٰرَءْتُمْ" ile Kâf sûresi 30. âyetinde geçen "امتلأْت" kelimesinde hemze resmedilmemiştir. Nisâ sûresi 103. âyetinde geçen "اطْمَأْنَنْتُمْ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Ancak meşhur olan görüş elif "ا" harfinin resmedilmiş olmasıdır.[478]

Hemzenin kendisi sakin kendinden önceki harfin harekesi kesra ise yazıda yâ "ي" harfi olarak resmedilir: "انبئهم", "نبّئنا", "وجئت", "جئا", "شئت", "شئنا", "لَملِئْتَ", "نبّ", "هّيئ", "يهيء" vb.[479] Meryem sûresi 74. âyetinde geçen "وَرِءْياً" kelimesinde Hemzeden sonra yâ "ي" harfi geldiği için hemze resmedilmemiştir.[480]

Kendinden önceki harfin harekesi damme ise hemze, vâv "و" harfi olarak resmedilir: "المؤمنون", "يؤفك", "يؤفكون", "تسؤكم", "لؤلؤ" vb. [481] Ancak bunun istisnası "تئوي" kelimesinde olduğu gibi hemzeden sonra başka bir vâv "و" harfi varsa hemze resmedilmez.[482] Yûsuf sûresi 43. âyet "لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ", İsrâ sûresi 60. âyet "الرُّءْيَا الَّتِي", Yûsuf sûresi 5. âyet "لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ", Yûsuf sûresi 100. âyet "هٰذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ" Bu âyetlerde geçen "الرءيا" kelimesinde mushaflarda hemze için vâv "و" harfi resmedilmemiştir.[483]

---

[477] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 84.
[478] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 83.
[479] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 83.
[480] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 83.
[481] ed-Dani, *el-Mukni'*, 83.
[482] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 83.
[483] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 83.

Yukarıda saydığımız durumlar kat‘ hemzesi için geçerlidir. Sakin kat‘ hemzesinden önce vasıl hemzesi bulunursa kat‘ hemzesinin harekesine bakılmaz. Örneğin: Bakara sûresi 283. âyetinde geçen “الَّذِي اؤْتُمِنَ” kelime, Tevbe sûresi 49. âyetinde geçen “مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي” kelime, Yûnus sûresi 15.âyetinde geçen “لِقَاءَنَا ائْتِ” kelimesi ve Câsiye sûresi 25. âyetinde geçen “اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا” kelimesinde “hemze” vasıl hemzesi ile ibtidâ hali için resmedilmiştir; iki kelimeyi vasletmek için resmedilmemiştir.[484] Bu durumda “hemze” vasıl hemzenin harekesi cinsinden bir harf ile resmedilmiştir.

### 2.5.2.2. Harekeli Hemze

Katı‘ hemzesi; harekeli olarak kelimenin başında, ortasında veya sonunda gelebilir. Yerine göre harekesini belirtmek için farklı harfler resmedilir. Harekeli hemzeden önce ya harekeli bir harf veya sakin bir harf bulunur.

#### 2.5.2.2.1. Harekeli Hemzenin Kelimenin Başında Gelmesi

Mushaf imlasında katı‘ hemzesi isim, fiil ve harfte; fetha, damme veya kesra harekelerinden hangisi ile harekelenirse kelimenin başında elif “ا” harfi olarak resmedilir.[485] Bunun sebebi, kelimenin başında tahfif yapılamamasıdır. Zira tahfif sakine yakın bir hal alır ki sakin harf ile ibtidâ olması imkânsızdır. Bundan dolayı bütün harekelerde tek şekilde resmedilmiştir. Özetle söyleyecek olursak kelimenin başında bulunan harekeli hemze yâ “ي” ve vâv “و” harfleri şeklinde değil, elif “ا” harfi olarak resmedilmiştir. Örneğin: “امر”, “اخذ”, “احمد”, “ايوب”, “إبراهيم”, “إسماعيل”, “اسحق”, “الا”, “إذ”, “إذا”, "أُنزل”, “اولئك”, “أوحى” vb.[486]

Katı‘ hemzesinden önce zaid bir harfin bulunması durumunda da kelime başı özelliğini yitirmez ve elif “ا” harfi olarak resmedilir: “سأَصرف”, “فبأيّ”, “افأن”, “بأنه”, “كأنّه”, “كأيّن”, “بايمن”, “لإيل”, “لَبِإمام”, “فلأُمّه”, “سأُنزل”, “لأُقطّنّ” vb.[487] Bunların dışında istisnâî olarak bazı yerlerde birleşik kelimeler tek kelime olarak kabul edildiği için hemze kelime ortası gibi resmedilmiştir. Örneğin İsm-i işaretlerden “هؤلاء” iki kelimeden müteşekkildir. “ها” tenbih için kullanılan bir kelimedir. “أولاء” ise ism-i

[484] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 83-84.
[485] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 131.
[486] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 85.
[487] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 85.

işaretin cem‘ sıygasıdır. Ayrı iki kelime olmaları nedeniyle baştaki hemzenin kural gereği elif “ا” harfi olarak resmedilmesi gerekirdi. Fakat hemzenin başına zait bir kelime gelmesi ile kelime ortası gibi resmedilip elif “ا” harfi hazfedilmiştir. Geçtiği bütün yerlerde kelime ortasındaki madmum hemze vâv “و” harfi olarak resmedilmiştir.[488] Meftuh olan “لِئلاّ” kelimesindeki hemze başına zaid harf geldiği için kelime ortası gibi kabul edilip yâ “ي” harfi ile resmedilmiştir.[489] “يا ابن أم” üç kelimeden müteşekkil olup tek kelime olarak “يبنؤم” şeklinde yazılmıştır. Tâhâ sûresi 94. âyette birleşik olarak yazılan bu kelimede hemze vâv “و” harfi olarak tasvir edilmiştir. A‘râf sûresi 150. âyetinde başında nida edatı yazılmadan “قَالَ ابْنَ أُمَّ” ayrı olarak yazılıp hemze elif “ا” şeklinde resmedilmiştir.[490] Kesra harekeli hemze de ayrı olan iki kelimenin birleşik yazılmasından dolayı kelime ortası gibi yazılmış olup yâ “ي” harfi olarak tasvir edilmiştir. “لِئَلَّا”, “يومئِذٍ”, “حينئِذٍ”, “لئِن” kelimeleri geçtikleri her yerde yâ “ي” harfi olarak tasvir edilmiştir.[491]

#### 2.5.2.2.2. Harekeli Hemzenin Kelime Ortasında Gelmesi

Kelime ortasındaki harekeli hemzenin makabli ya harekeli ya da sakin olur.[492] Makabli harekeli ise;

Hemze fetha harekeli olup makabli de fetha harekeli ise ve sonrasında da elif “ا” harfi yoksa yazıda elif “ا” harfi olarak resmedilir.[493] “ سألتم، وسأل، ورأيت، ورأوك، وبدأكم، وأنشأكم، وفقرأه، ولتقرأه” vb.[494] Bundan istisna olarak şu üç kelimede hemze için elif “ا” harfi resmedilmemiştir: “لَأَمْلَئَنَّ” kelimesi geçtiği her yerde, Yûnus sûresi 7. âyet “واطْمَئَنُّوا” ve Zümer sûresi 45. âyet “اشْمَئَزَّتْ”. Bu kelimelerde hemze sureti hazfedilmiştir. Necm sûresi 11. “مَا رَاٰى” ile 18. “لَقَدْ رَاٰى” âyetleri hariç hemzeden sonra elif “ا” harfi geldiği için hemze resmedilmemiştir. “تبوَّءا”, “مَلْجَئاً”, “رءَاٰ” vb.[495]

[488] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 131.
[489] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 76.
[490] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 131-132.
[491] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 134; İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 76-77.
[492] İbnü’l-Cezerî, *En-Neşr*, 1: 432.
[493] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 85.
[494] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 85.
[495] İbn Vesik, *Resmu’l-mushaf*, 85-86.

Hemze kesra harekeli olup sonrasında başka bir yâ "ي" harfi bulunmazsa önceki harekeye bakmaksızın yâ "ي" harfi olarak resmedilir: " يئس، ويئسوا، وفلا تبتئس، وسُئل، وسئلوا" vb. sonrasında yâ "ي" harfi olursa hemze resmedilmez.[496]

Hemzenin makabli kesra harekeli olup sonrasında elif "ا" harfi olsa da olmasa da hemze yâ "ي" harfi olarak tasvir edililir: "مِائَة, السَيِّئَة, الخاطِئَة" vb. Ancak "السَيِّئَات" kelimesi ister muzaf olsun ister olmasın geçtiği bütün yerlerde hemze için bir harf tasvir edilmemiştir.[497]

Hemze "ء" damme harekeli olup makabli fetha harekeli ve sonrasında başka bir vâv "و" harfi olmazsa hemze "ء" vâv "و" harfi olarak resmedilir: " يذرؤكم، ويكلؤكم، وتؤزّهم، ونقرؤه" vb.[498]

Hemzeyi ibdal etmek için; hemzenin kendisi fetha harekeli, makabli kesra veya damme harekeli ise, hemzenin kendisi damme harekeli, makabli kesra harekeli ise hemzenin harekesine bakılmaksızın kendinden önceki harfin harekesine uygun bir med harfi olarak resmedilir.

Fethalı hemzeden önce kesra harekenin bulunması durumunda hemze yâ "ي" harfi olarak resmedilir: "الخاطئة، وناشئة، وليُبطّئنّ، وموطئاً، وخاسئاً، وننشئكم، وشانئك، ومُلئتْ" vb.

Fethalı hemzeden önce damme harekenin bulunması durumunda hemze hemze vâv "و" harfi olarak resmedilir: "كفؤاً الفؤاد، بسؤال، يؤلف، مؤجّلا، مؤذّن، هزؤاً" vb.[499]

Hemze damme harekeli, makabli kesra harekeli ise ve hemzeden sonra vâv "و" harfi olmazsa hemze yâ "ي" harfi olarak resmedilir: "انبئكم، ولا ينبّئك، وسنقرئك" vb. sonrasında vâv "و" harfi bulunursa hemze resmedilmez "مُسْتَهْزِءُونَ" vb.[500]

Fetha harekeli hemzeden sonra elif "ا" harfi, kesra harekeli hemzeden sonra yâ "ي" harfi veya damme harekeli hemzeden sonra vâv "و" harfi varsa iki elif "ا", iki yâ "ي" ve iki vâv "و" harfi gibi resimleri aynı olan iki harfin ictimasının kerahetinden kurtulmak için hemze resimde gösterilmez. Meftuh hemze örneği: " ءامن، وءادم، وءازر،

[496] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 85; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 87.
[497] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 86.
[498] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 85.
[499] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 86.
[500] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 85-86; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 87.

"لَقَدْ رَاٰى" ve 18. "مَا رَاٰى" vb. Necm sûresi 11. "وشننانو، لن تبؤءا، ورءا، وونئا، ورءاك، وفرءاه" âyetlerinde geçen kelimelerde hemzeden sonra kısa elif "ى" harfi olduğu halde hemze için elif "ا" harfi resmedilmiştir. Meksur hemze örneği: " خسئين ز خطئين، ومتكئين، يئوده، ويئوسا، وليئوس، وفدرءوا، ومبرّءون، وبرءوسكم" vb. Madmum hemze örneği: "واسراءيل" vb.[501]

Sonrasında elif "ا" harfi olsun veya olmasın hemze fetha harekeli olup makabli madmum harekeli ise vâv "و" harfi yazıda resmedilir: "مُؤَجَّلًا", "وَالْفُؤَادُ", "هُزُوًا" ve "كُفُوًا" son iki kelime bazı kırâatlere göre vâv "و" harfinin üzerinde hemze yazılmıştır. Mabe'dinde elif "ا" harfi olsun veya olmasın makabli kesralı hemze yâ "ي" harfi olarak resmedilir. "الخاطئة", "السيِّئة", "مِائة", "رئاء" vb.[502]

Hemze fetha harekeli olup makablinde elif "ا" harfi olursa hatta resmedilmez. Meftuh hemze örneği: "أبناءنا، ونساءنا، وما جائنا، ابناءكم، ونساءكم، ولقد جاءكم" vb. Fakat makablinde elif "ا" harfi olsa da hemze madmum harekeli ise vâv "و" harfi üzerine yazılır: "اٰباؤكم، وابناؤكم، واولياؤه" vb. Kesreli hemzenin makablinde elif "ا" harfi olursa hemze yâ "ي" harfi üzerine yazılır. "من ءابائهم، وإلى نسائكم، وإلى اوليائكم، وبئابائنا" vb.[503]

Şu kelimelerde ihtilaf edilmiştir: Bakara sûresi 257. âyet "اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ", En'âm sûresi 121. âyet "اِلٰى اَوْلِيَائِهِمْ" ile 128. âyet "اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ", Enfâl sûresi 34. âyet "اِنْ اَوْلِيَاؤُهٗ", Ahzâb sûresi 6. âyet "اِلٰى اَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفاً", Fussilet sûresi 31. âyet " نَحْنُ اَوْلِيَاؤُكُمْ". Bazıları bu âyetlerde hemze için resmedilmiş vâv "و" ve yâ "ي" harflerini makablindeki elif "ا" harfiyle beraber hazfederken, bazıları da ispat ederek yazmışlardır.[504]

Kelimenin ortasındaki harekeli hemzenin makablinde bulunan harf sakin ise: Hz. Osmân mushaflarında hemzenin makabli sahih veya illetli sakin bir harf olursa hemze resim olarak belirtilmemektedir. Çünkü hemze, ibdâl veya nakil nedeniyle tahfif edildiğinde telaffuzdan düşmektedir. " يسئل، ويسئلون، ولا تجئروا، ويجئرون، ولا يسئم، ويسئمون وفسئلْ، وسئلْهم، والمشئمة، وجزءاً، وكذلك سَوْءة، وسوَتكم، وشيئا، سيئتْ، وبريئون، وهنيئا مريئا،

[501] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 86.
[502] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 86.
[503] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 86; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 85.
[504] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 85.

وبريئا" vb.[505] Bu kuraldan istisna olarak Ankebût sûresi 20. âyet "يُنْشِئُ النَّشْاَةَ", Necm sûresi 47. âyet "وَأَنَّ عَلَيْهِ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْأُخْرَىٰ" ve Vâkıa sûresi 62. âyet "وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْأُوْلَى" geçen "النَّشْأَةَ" kelimesi için elif "ا" harfi resmedilmiştir. Dânî, bu kelimelerde elif "ا" harfinin yazıldığı hususunda ittifak edildiğini nakleder.[506] İbnü'l Cezerî, "النَّشْأَةَ" kelimesini geçtiği üç yerde de İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın şîn "ش" harfinin fethası ve sonrasında elif "ا" harfi ile meddi muttasıl olarak "النَّشَاةَ" şeklinde okuduklarını, geriye kalan kırâat imamları ise elif "ا" harfi olmaksızın şîn "ش" harfinin sükûnu ile okuduklarını söyler.[507] Kehf sûresi 58. âyette geçen "مِنْ دُونِه مَوْئِلاً" kelimesi için yâ "ي" harfi resmedilmiştir. Dânî ve Zerkeşî, "Bu kelime dışında makabli sakin hemzenin resmedildiğini bilmiyorum." derler. [508]

#### 2.5.2.2.3. Harekeli Hemzenin Kelimenin Sonunda Gelmesi

Harekeli hemze, kelimenin sonunda olursa makabli ya harekeli ya da sakin olur.[509]

Makabli harekeli ise kendi harekesine bakılmaksızın makablinin harekesine uygun bir harf ile resmedilir. Makabli fetha harekeli ise elif "ا" olarak resmedilir: " بدأ، ومن سبإ، وبنبإ، والملأُ، ويستهزأ، ونتبوأ" vb.[510] En'âm sûresi 34. âyetinde geçen " مِنْ نَبَاِئ الْمُرْسَلِينَ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Yâ "ي" harfinin hemze için tasvir edildiğini ve elif "ا" harfinin zait olduğunu söyleyenler olduğu gibi elif "ا" harfinin hemze için tasvir edildiğini ve yâ "ي" harfinin zait olduğunu söyleyenler de vardır.[511] Makabli kesra harekeli ise yâ "ي" harfi şeklinde resmedilir: " فرئ واستهزئ، ولكل امرئ، ومن شطئ، ويستهزئ، ويبدئ، وتبوّئ" vb. Makabli damme harekeli ise "vâv" harfi şeklinde resmedilir: "إن امرؤا، واللؤلؤ، ولؤلؤ" vb.[512]

[505] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 86.
[506] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 135.
[507] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/243.
[508] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 135; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/386.
[509] İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 1: 432.
[510] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 87.
[511] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91-92.
[512] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 87.

Kelime sonunda bulunan harekeli hemze kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir harf ile tasvir edilir. Ancak aşağıda geçen on bir kelimede kural dışına çıkılmıştır.[513]

"نَبَؤُا" kelimesi merfu olarak geçtiği her yerde hemze, vâv "و" ve elif "ا" harfi ile yazılmıştır. Ancak Tevbe sûresi 70. âyetinde geçen "نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ" kelimesi hariç, İbrâhîm sûresi 9. âyetinde geçen "اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ" ile Sâd sûresi 67. âyetinde geçen "قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ" kelimelerde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilip sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır. Tevbe sûresindeki kelimenin Irak mushaflarında merfu' olarak geçtiği ve diğer yerledeki gibi resmedildiği zikredilmiştir.

"الْمَلَؤُا" kelimesi; Mü'minûn sûresi 24. âyet "فَقَالَ الْمَلَؤُا" ile Neml sûresi " يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا" 29, 32, 38. âyetlerinde geçen bu kelime vâv "و" harfi şeklinde resmedilip sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır. Bunların dışındaki kelimeler vâv "و" harfi yazılmadan elif "ا" olarak yazılmıştır.[514]

"يَبْدَؤُا" kelimesi mushafta geçtiği her yerde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilip sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[515]

Yûsuf sûresi 85. âyetinde geçen "تَفْتَؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi şeklinde resmedilip sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[516]

Nahl sûresi 48. âyetinde geçen "يَتَفَيَّؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[517]

Tâhâ sûresi 18. âyetinde geçen "أَتَوَكَّؤُا" kelimesi ile Tâhâ sûresi 19. âyetinde geçen "لَا تَظْمَؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[518]

Nûr sûresi 8. âyetinde geçen "وَيَدْرَؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[519]

[513] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[514] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 137-138.
[515] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[516] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[517] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 138.
[518] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 138.

Furkân sûresi 77. âyetinde geçen "مَا يَعْبَؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[520]

Zuhruf sûresi 18. âyetinde geçen "يُنَشَّؤُا" kelimesinde hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır.[521]

Kıyâmet sûresi 13. âyetinde geçen "يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ" kelimesinde[522] hemze vâv "و" harfi olarak resmedilmiş ve sonrasında elif "ا" harfi yazılmıştır. Muhammed b. İsa, Kufe mushafında vâv "و" ve elif "ا" harfleri ile yazılmışken Medine mushafında vâv "و" harfi yazılmamıştır, der.[523]

### 2.5.2.2. Harekeli hemzeden önce sakin harf olma durumu

Harekeli hemzeden önce med harfleri olan "ا", "و" ve "ي" harfleri, lin harfleri olan "و", "ي" veya sahih sakin bir harf varsa harekesi ne olursa olsun hemze için bir harf tasvir edilmeyip satır üzerine yazılır. Makabli elif "ا" harfi olan hemze örneği: " جَاءَ، وَعَنْ أَشْيَاءَ، وَالسُّفَهَاءُ، وَمِنْهُ الْمَاءُ، وَمِنَ السَّمَاءِ، وَمِنَ الْمَاءِ، وَعَلَى سَوَاءٍ، وَعَلَى اسْتِحْيَاءٍ، وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ" vb. Makabli yâ "ي" harfi olan hemze örneği: "الْمُسِيءُ، وَجِيءَ، وَسِيءَ، وَيُضِيءُ،" vb. Makabli vâv "و" harfi olan hemze örneği: " لَتَنُوءُ، وَأَنْ تَبُوءَ، وَمَا شَيْءٌ بَرِيءٌ، النَّسِيءُ" vb.[524] İbn Vesîk'in *Resmu'l-mushaf* ve İbnü'l-Kasih'in *Şerhu'l-Akile* kitaplarında "اَنْ تَبُوأَ" ve "لَتَنُوأُ" kelimelerinde hemze için elif harfi resmedilmiştir. Makabli sahih sakin harf olan hemze örneği: " دِفْءٌ، وَمِلْءُ، وَيَنْظُرُ الْمَرْءُ، وَلِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ"[525]

Kural gereği hemzeden önce sakin harf bulunursa hemze resmedilmez. Ancak bazı yerlerde kural dışına çıkılarak hemzeden önce sakin harf olduğu halde hemze resmedilmiştir.

---

[519] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 138.
[520] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[521] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[522] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 91.
[523] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 139.
[524] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 87.
[525] İbnü'l-Cezerî, *En-Neşr*, 1: 432-433.

**Tablo 6: Hemzenin Kural Dışına Çıkılarak Resmedildiği Yerler**

| Sûre | Kelime |
|---|---|
| Mâide 5/29 | اَنْ تَبُوأَ |
| En'âm 6/5<br>Şu'arâ 26/6. | اَنْبـُٔوا |
| En'âm 6/94<br>Şûrâ 42/21 | "شُرَكٰٓؤُا |
| Hûd 11/87 | مَا نَشٰٓؤُا |
| İbrâhîm 14/21<br>Mü'min 40/47 | الضُّعَفٰٓؤُا |
| Kasas 28/76 | لَتَنُوأُ |
| Rûm 30/13 | شُفَعٰٓؤُا |
| Şu'arâ 26/197 | عُلَمٰٓؤُا |
| Fâtır 35/28 | الْعُلَمٰٓؤُا |
| Mü'min 40/50 | وَمَا دُعـٰٓؤُا |
| Sâffât 37/6 | الْبَلٰٓؤُا |
| Mümtehine 60/4 | بُرَءٰٓؤُا |
| Mâide 5/29, 33<br>Zümer 39/34<br>Şûrâ 4240<br>Haşr 59/17 | جَزٰٓؤُا |

Bu saydığımız "جَزٰٓؤُا" kelimelerine ilaveten *el-Mukni'* kitabında, Tâhâ sûresi 76. âyetinde geçen "وَذٰلِكَ جَزَٰٓاءُ مَن تَزَكّٰى" kelime ile Kehf sûresi 88. âyetinde geçen " فَلَهُ جَزَٰٓاءً الْحُسْنٰى" kelimesi de zikredilmiş ve bu kelimelerin Irak mushaflarında vâv "و" harfi ile resmedildiği, Medine mushaflarında ise vâv "و" harfinin resmedilmediği

zikredilmektedir. Ayrıca Dânî, Âsım el-Cahderi'nin İmâm Mushafta Mâide sûresinde geçen iki kelime ile Şûrâ sûresinde geçen kelimenin dışında vâv "و" harfi ile resmedilen başka kelimenin bulunmadığını söyler.[526] Yukarıda geçen kelimelerde ilk iki hemze elif "ا" harfi olarak resmedilirken geriye kalan örneklerde hemze vâv "و" harfi ile tasvir edilmiştir. Hemzenin makablindeki elif "ا" harfleri hazfedilmişken mabedindeki elif "ا" harfleri hazfedilmemiştir.[527]

Şu kelimelerde ise ihtilaf edilmiştir: Yûnus sûresi 15. âyetinde geçen: " مِنْ تِلْقَآئِ" kelimesi, Nahl sûresi 90. âyetinde geçen "وَإِيتَآئِ" kelimesi, Tâhâ sûresi 130. âyetinde geçen "اٰنَآئِ" kelimesi, Şu'arâ sûresi 51. âyetinde geçen "مِنْ وَرَآئِ" kelimesi, Rûm sûresi 8. ve 16. âyetlerinde geçen "بِلِقَآئِ", "وَلِقَآئِ" kelimelerinde bazıları ya "ي" harfinin hemze için resmedildiğini söylerken bazıları da ya "ي" harfinin zaid olduğunu söylemiştir. [528]

### 2.5.2.3. Kat' Hemzesinin Vasıl Hemzesinden Önce Gelmesi

Kat' hemzesi hem isim hem de fiillerden önce gelebilir. Kat' hemzesinin fiillerde vasıl hemzesinden önce gelmesi:

Kat' hemzesi,[529] fiilerde vasıl hemzesinden[530] önce gelirse vasıl hemzesi kelime ortasında bulunamayacağı için düşer ve sadece kat' hemzesi kalır: Bakara sûresi 80. âyetinde geçen "أَتَّخَذْتُمْ"[531] fiili, Meryem sûresi 78. âyetinde geçen "اَطَّلَعَ" fiili, Sâd sûresi 75. âyetinde geçen "اَسْتَكْبَرْتَ"[532] fiili, Sâffât sûresi 153. âyet "اَصْطَفَى"[533] fiili ile Sebe' sûresi 8. âyetinde geçen "أَفْتَرَى"[534] fiilerinin aslı "أَاتَّخَذْتُمْ", "وَأْتُوا ", 189. "فَأْتُوا", "اَاطَّلَعَ", "اَاصْطَفَى", "اَاسْتَكْبَرْتَ", " أَافْتَرَى" şeklindedir. Bakara sûresi 23. "فَأْتِ" âyetleri, Talâk sûresi 6. âyetinde geçen "وَأْتَمِرُوا" vb. Mehmuz'ül-fâ olan bu fiillerin başında vasıl hemzesi bulunmaktaydı. Ancak başına "و" ve "ف" harflerinden biri geldiği için vasıl hemzesi hazfedilmiştir. Fakat "ثم" gibi kelimeden

[526] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 82.
[527] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 89.
[528] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 89.
[529] Buradaki katı' hemzesinden kasıt istifham hemzesidir.
[530] Vasıl hemzeleri ya kesra harekeli ya da damme harekeli olarak fiillerin başında bulunur. Fiillerin başında fetha herekeli vasıl hemzesi bulunmamaktadır.
[531] Ebu'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b.Abdullah el-Ukberi, *et-Tibyan fi İ'rabi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becavi (İsa el-Bâbi el-Ḥalabi ve-şurakāh, ts.), 1/82.
[532] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.
[533] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 78.
[534] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunus El-Murâdi en-Nehhas, *İrabu'l-Kur'ân*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim, 1. Bs (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421),3: 229.

ayrı ve üzerine vakıf yapılabilecek bir edat veya bir kelime gelirse vasıl hemzesi hazfedilmez. Tâhâ sûresi 64. âyet "ثُمَّ ائْتُوا", Câsiye 25. âyet "قَالُوا ائْتُوا", Yûsuf sûresi 50. âyet "الْمَلِكُ ائْتُونِي" vb. âyetlerde geçen bu fiillerde görüldüğü üzere hemze hazfedilmemiştir.[535]

"سئل" fiilinin emr-i hazır kipinin başına "و" ve "ف" harflerinden biri gelirse vasıl hemzesi hazfedilir. Yûsuf sûresi 82. âyet "وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ", A'râf sûresi 163. âyet "وَسْئَلْهُمْ", Yûnus sûresi 94. âyet "فَسْئَلِ الَّذِينَ", Enbiyâ sûresi 63. âyet "فَسْئَلُوهُمْ" vb. âyetlerde vasıl hemzesi hazfedilmiştir.[536]

Kat' hemzesinin isimlerde vasıl hemzesinden önce gelmesi: Kural gereği kelime ortasında gelen vasıl hemzesi düşer, fakat istisnai bir durum olarak " آلْآنَ, آللَّهُ, آلذَّكَرَيْنِ" kelimelerinde vasıl hemzesi düşmemiştir. Vasıl hemzesi, lâmü't-ta'rif ile istifham hemzesinin arasına girerse bu üç kelime üzerinde eda ehli olanlar vasıl hemzesinin tağyirinde ittifak etmişlerdir. Fakat tağyirin nasıl olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kelimelerin okunuşu "ibdâl"[537] ve "teshil"[538] olarak iki şekilden biri ile gerçekleşir. Bazıları vasıl hemzesini elif "ا" harfine ibdâl ederek işba' (medd-i lazım) ile okurken bazıları da teshîl ile okumuşlardır. İbdal görüşü daha evla görülmüştür.[539]

En'âm sûresi 143. ve 144. âyetlerinde geçen "آلذَّكَرَيْنِ" kelimesinin aslı, "أَالذَّكرين" şeklindedir.

Yûnus sûresi 51. âyetinde geçen "آلْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ" ile 91. âyetinde geçen "آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ" kelimesinin aslı; "أاالآن" şeklindedir.

Yûnus sûresi 59. âyet "آللَّهُ أَذِنَ" ile Neml sûresi 59. âyetinde geçen "آللَّهُ خَيْرٌ" kelimesinin aslı; "أألله" şeklindedir.

### 2.5.2.4. Kat' Hemzesinden Sonra Yine Kat' Hemzesinin Gelmesi

Kat' hemzesinden sonra yine kat' hemzesi gelirse ikinci hemze kendi harekesinin cinsinden bir harf üzerine tasvir edilir. Bu ve benzer durumdaki hemzeleri Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, İbn Amr, Hişam ve Ruveys ise hulf ile ikinci

[535] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 51.
[536] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 95.
[537] İbdal, sakin olan hemzeyi makablinin harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirmektir.
[538] Teshil, Hemze harfi ile onun harekesinin cinsinden olan med harfi arasında okuma şeklidir.
[539] el-Kādî, *El-Vafi*, 87.

hemzeyi teshil ederler. Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Kālûn ve Hişam ise hulf ile iki hemzenin arasına elif "ا" harfini idhal ederler. Ankebût sûresi 29. âyet " اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ", En'âm sûresi 19. âyet "اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ", Fussilet sûresi 9. âyet " اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْاَرْضَ", Neml sûresi 55. âyet "اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً",[540] Vâkıa sûresi 47. âyet " اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً", Şu'arâ sûresi 41. âyet "اَئِنَّ لَنَا لَاَجْراً", Sâffât sûresi 36. âyet " اَئِنَّا لَتَارِكُوا اٰلِهَتِنَا", Neml sûresi 67. âyet "اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ",[541] Tevbe sûresi 12. âyet "اَئِمَّةَ الْكُفْرِ", Enbiyâ sûresi 73. âyet "اَئِمَّةً يَهْدُونَ", Kasas sûresi 5. âyet "اَئِمَّةً يَهْدُونَ", Secde sûresi 24. âyet " اَئِمَّةً يَهْدُونَ"[542] Yâsîn sûresi 19. âyet "اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ" ve Sâffât sûresi 86. âyet "أَئِفْكًا ءَالِهَةً" bu kelimelerde bulunan ikinci hemze kesralı, makablindeki hemze meftuh olduğu için yâ "ي" harfi olarak resmedilmiştir.[543]

Bakara sûresi 6. âyetinde geçen "ءَاَنْذَرْتَهُمْ" kelimesinde hemze fetha harekeli olduğu için elif "ا" harfi olarak tasvir edilmiştir.

## 2.6. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA BEDEL OLARAK YAZILAN HARFLER

Bedel; sözlükte bir şeyin yerine başka bir şey koymak,[544] değiştirmek (Bakara 2/59; Furkân 25/70) manasına gelir. Istılahi olarak ise bir harfin yerine başka bir harf koymak anlamına gelmektedir.[545] Kur'ân'da bazı yerlerde bir harfin yerine başka bir harf resmedilmiştir. Örneğin "الصَّلٰوةَ" kelimesinde elif "ا" harfi yerine vâv "و" harfi, "الزَّنٰى" kelimesinde elif "ا" harfi yerine yâ "ي" harfi, aslı sîn "س" harfi olan "الصِّرَاطَ" kelimesi sâd "ص" harfi ile yazıldığı gibi bazı yerlerde ise "وَكَاَيِّنْ" kelimesinde olduğu gibi tenvin yerine nûn "ن" harfi bedel olarak yazılmıştır. İki yerde ise muhaffef tekid nûn "ن" harfinin yerine ismin özelliklerinden olan tenvin fiile bitişmiştir.

Bedel olarak yazılan harfler bilinmediği takdirde yanlış okumalara yol açacaktır. Örneğin "الصَّلٰوةَ" kelimesi "الصَّلَوَةَ" şeklinde vâv "و" harfi harekelenerek okunmaz. Çünkü buradaki sakin vâv "و" harfi med harfi olan elif "ا" harfinin görevini görmektedir. Benzeri kelimelerde de durum aynıdır. Aynı şekilde "فَتَشْقَى"

[540] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 132.
[541] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 132-133.
[542] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 133.
[543] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 134.
[544] İsfahânî, "ب،د،ل", 111.
[545] Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, 265; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/129.

vb. maksur isimler "فَتَشْقَىَ" şeklinde yâ "ي" harfi harekelenerek okunmaz. Bu vb. kelimelerin irapları takdiren olur. Dolayısıyla doğru bir tilavet yapabilmek için mutlaka bedel olarak yazılan harfler bilinmelidir. Aşağıda bedel olarak yazılan kelimeler detaylı bir şekilde verilecektir.

### 2.6.1. Elif Harfinin Vâv "و" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Hz. Osmân Mushaflarında bazı kelimelerde elif harfi "ا" vâv "و" harfi şeklinde yazılmıştır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: Muzaf olmadığı sürece "الصَّلٰوةَ, الزَّكٰوةَ, الحيوة" kelimeleri geçtikleri bütün yerlerde elif "ا" harfi vâv "و" harfi şeklinde yazılmıştır. Muzaf olduklarında ise "حَيَاتِكُمُ, حَيَاتُنَا, صَلَاتِهِمْ, صَلَاتِكَ, حَيَاتِكُمْ" şeklinde elif "ا" harfi ile yazılmışlardır. Bu kelimelerde elif "ا" harfinin ispat ve hazf ile yazıldığı hususunda ihtilaf edilmiş, fakat ispat daha evla görülmüştür. Nekra olan "حَيَوة, زَكٰوةٍ" kelimelerinde de ihtilaf edilmiş ancak yaygın olan görüş vâv "و" harfi ile yazılmış olmalarıdır.[546] Ebû Amr, "زَكٰوةً ve حَيَوة" vb. nekra kelimeleri Irak mushaflarında vâv "و" harfi ile yazılı olduğunu gördüm, diye nakleder.[547]

Nûr sûresi 35. âyet "كَمِشْكٰوةٍ", Mü'min sûresi 41. âyet "النَّجٰوةِ", Necm sûresi 20. âyet "وَمَنٰوةَ", Necm sûresi 20. âyet "بِالْغَدٰوةِ", En'âm sûresi 52. âyetinde geçen "الرِّبٰوا" kelimesi elif lâm takısı "ال" ile yazıldığında geçtiği her yerde elif "ا" harfi vâv "و" harfi şeklinde yazılmıştır. "رِباً" kelimesi ise meşhur olan görüşe göre nekra olduğunda elif "ا" harfi ile yazılmıştır.[548]

### 2.6.2. Elif Harfinin Yâ "ي" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Elif harfi bazı kelimelerde yâ "ي" harfi şeklinde yazılmıştır. Dört durumda elif "ا" harfi yâ "ي" harfi şeklinde yazılmıştır: İlki aslı yâ "ي" harfi olup aslına işareten yâ "ي" harfi sûretinde yazılan elif "ا" harfi, İkincisi aslı yâ "ي" harfi olan elif "ا" harfi, üçüncüsü kelimenin sonuna gelip müenneslik ifade eden elif "ا" harfinin yâ "ي" harfi şeklinde yazılması, Dördüncüsü aslı meçhul olan elif "ا" harfinin yâ "ي" harfi şeklinde yazılması şeklinde sıralanabilir

[546] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[547] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 143.
[548] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 67.

### 2.6.2.1. Aslı Yâ "ي" Harfi Olup Aslına İşareten Yâ "ي" Harfi Sûretinde Yazılan Elif "ا" Harfi

Yâ "ي" harfinden dönüşmüş elif "ا" harfine zamir bitişse de bitişmese de aslına işaret etmek için elif "ا" harfi yâ "ي" harfi şeklinde yazılmıştır. Tâhâ sûresinde üç kelime geçmektedir: Tâhâ sûresi 6. âyetinde geçen "الثَّرٰى" kelimesi, 117. âyetinde geçen "فَتَشْقٰى" ile 118. âyetinde geçen "وَلَا تَعْرٰى" kelimesi, Şems sûresinde dört kelime geçmektedir: Şems sûresi 4. âyetinde geçen "يَغْشٰيهَا" kelimesi, 5. âyetinde geçen " وَمَا بَنٰيهَا" kelimesi, 7. âyetinde geçen "وَمَا سَوّٰيهَا" kelimesi; İbrâhîm sûresi 34. âyetinde geçen "وَاٰتٰيكُمْ" kelimesi, Meryem sûresinde geçen "ءَاتٰنِيَ" vb. kelimelerinde elif "ا" harfi yâ "ي" harfi ile resmedilmiştir. Her ne kadar asılları ya "ي" harfi olsa da elif "ا" sûretinde yazılan ya "ي" harfleri bulunmaktadır. İbrâhîm sûresi 36. âyetinde geçen "وَمَنْ عَصَانِي"kelimesi, İsrâ sûresi 1. âyetinde geçen "الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا" Hac sûresi 4. âyetinde geçen "تَوَلَّاهُ", Hâkka sûresi 11. âyetinde geçen "طَغَا", Kasas sûresi 20. âyet ile Yâsîn sûresi 20. âyetlerinde geçen "مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ" kelimesi ve Fetih sûresi 29. âyetinde geçen "سِيمَاهُمْ" kelimesi elif "ا" harfi ile yazılmıştır. Bunun nedeni asılları üzere yazmanın gerekli olmadığına dikkat çekmektir. Mushaflar, Âl-i İmrân sûresi 28. âyette geçen "مِنْهُمْ تُقٰيةً" kelimesinde elif "ا" harfinin yerine yâ "ي" harfinin yazılmasında ittifak etmişlerdir. Âl-i İmrân sûresi 102. âyetinde geçen "حَقَّ تُقَاتِهِۦ" kelimesinde Irak mushafları ihtilaf etmişlerdir. Bazıları elif "ا" harfini ispat ile yazarken bazıları da hazfetmişlerdir. [549]

### 2.6.2.2. İkincisi Aslı Yâ "ي" Harfi Olan Elif "ا" Harfi

Aslı yâ "ي" harfi olan elif "ا" harfi bazı kelimelerde elif "ا" harfi olarak resmedilmektedir. Mushaflar, Kehf sûresi 33. âyetinde geçen "كِلْتَا" kelimesi ile Mü'minûn sûresi 44. âyetinde geçen "تَتْرَا" kelimelerinin aslı yâ "ي" harfi olduğu halde elif "ا" sûretinde yazılmasında ittifak etmişlerdir.[550]

[549] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 145-147.
[550] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 146.

### 2.6.2.3. Üçüncüsü Kelimenin Sonuna Gelip Müenneslik İfade Eden Elif "ا" Harfi

Kelimenin sonunda bulunan müenneslik alameti olan elif "ا" harfi yâ "ي" harfi şeklinde resmedilmektedir. Kelimenin sonunaki müenneslik ifade eden elif "ا" harfi "فَعْلَى" ve "فُعَالَى" vezninden gelebilir. "اِحْدَى، طُوبٰى، نَجْوٰى، كُسَالٰىۜ ، يَتٰمَى" vb. kelimelerin sonunda bulunan yâ "ي" harfi müeenneslik ifade eder.[551]

### 2.6.2.4. Dördüncüsü Aslı Meçhul Olan Elif "ا" Harfi

Bazı kelimelerin sonunda bulunan yâ "ي" harfinin aslı bilinmemektedir. " عَلٰى، اَنّٰى، مَتٰى، اِلٰى، حَتّٰى" kelimeleri bunlara örnek gösterilebilir.[552] Bu saydığımız sebeplerin dışında iki yâ "ي" harfinin yan yana gelmesi durumunda yâ "ي" harflerinden biri elif "ا" harfi olarak yazılmıştır. "الدُّنْيَاۤ, أحْيَا, الحَوَايَا, مَثْوَايَ, بُشْرَايَ, هُدَايَ" vb. kelimelerde elif "ا" harfi yâ "ي" harfine bedel olarak yazılmıştır. Bundan istisna olarak "يَحْيٰى" (peygamber ismi) "وَيَحْيٰى، مَنْ حَيَّ وَلَا يَحْيٰى،" kelimeleri iki yâ "ي" harfi ile yazılmıştır.[553] "الْعُلْيَاۤ، الرُّءْيَا، رُءْيَاكَ" kelimelerinde de ya "ي" harfi elif "ا" harfine dönüşmüştür.[554]

### 2.6.3. Vâv "و" Harfinin Elif "ا" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Vâv "و" harfinden dönüşen elif "ا" harfleri sadece elif "ا" harfi sûretinde yazılır: "الصفّا", "شفا", "سنا", "أبا أحدٍ", "خلا", "عفا", "دعا", "بدا", "نجا", "علا", "لعلا" Bundan istisna olarak asılları vâv "و" harfi olmasına rağmen yâ "ي" harfi ile yazılan kelimeler şunlardır: A'râf sûresinde geçen "بأسنا ضُحًى" kelimesi, Tâhâ sûresinde geçen "وآن يُحشر الناس ضحى" kelimesi, Nûr sûresinde geçen "ما زكى منكم" kelimesi, Naziât sûresinde geçen "دحيها" kelimesi, "ضحيها", Şems sûresinde geçen " وضحيها، تليها، وَ ما طحيها" kelimeleri ve Duhâ sûresinde geçen "وَالضُّحٰىۙ" kelimesi bu nadir

[551] Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, 266.
[552] Şakaki vd., *Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik*, 266-267.
[553] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 67.
[554] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 146.

kelimelerdendir.[555] Vâv "و" harfi yâ "ي" harfine dönüştürülürse o zaman elif "ا" harfi yâ "ي" harfi olarak yazılır: "جَلَّيهَا، بَلَى، تُتْلَى" vb. kelimeler.[556]

### 2.6.4. Sîn "س" Harfinin Sâd "ص" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Hz. Osmân'ın teksir ettiği mushaflarda farklı kırâatleri ihtiva etmesi için bazen bir harfin yerine başka bir harf yazılmıştır. Aşağıdaki kelimelerin asılları sîn "س" harfi olmakla beraber, sâd "ص" harfi olarak resmedilmişlerdir.

Aslı sîn "س" harfi olmakla beraber "صِرَاط، الصِّرَاطَ" kelimesi Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.[557] Kunbul ve Ruveys geçtiği bütün yerlerde bu kelimeleri sîn "س" harfi olarak okumuşlardır. Hamza'nın ravisi Halef sâd "ص" harfini işmam ederek okurken Hallad ise sadece Fatiha sûresindeki birinci "الصِّرَاطَ" kelimesini işmam ile okur.[558]

Kırâat farklılığından dolayı Bakara sûresi 245. âyette geçen "وَيَبْصُۜطُۜ" kelimesi sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.[559] Nâfi', Bezzi, Şu'be, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Rahv sâd "ص" harfi ile Kunbul, Ebû Amr, Hişam, Hafs, Ruveys, Hamza'nın ravisi Halef sîn "س" harfi ile İbn Zekvan ve Hallad ise hem sâd "ص" hem de sîn "س" harfi ile okurlar.[560]

A'râf sûresi 69. âyette geçen "بَصْۜطَةً" kelimesinin aslı sîn "س" harfi olduğu halde "sâd" harfi ile yazılmıştır.[561] Bakara sûresi 247. âyetinde geçen "بَسْطَةً" kelimesi ise sîn "س" harfi ile yazılmıştır. Sâd "ص" harfi ile yazıldığında sîn "س" harfi ile okuma imkânı sağlarken sîn "س" harfi ile yazıldığında sadece sîn "س" harfi ile okunabilmektedir ve sâd "ص" harfi ile okuyanların kıraatine şamil olmayacaktı.[562] Bu kelimeyi Nâfi', Bezzi, İbn Zekvan, Şu'be, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Rahv sâd "ص"

[555] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 90-91.
[556] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 70.
[557] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[558] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 15.
[559] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[560] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 52.
[561] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[562] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/12.

harfi ile Hallad ise hulf ile sâd "ص" harfi ile okur. Şatibiye tarikine göre İbn Zekvan da Hallad gibi hulf ile okur. Diğer kırâat imamları sîn "س" harfi ile okurlar.[563]

Tûr sûresi 37. âyetinde geçen "ٱلْمُصَيْطِرُونَ" kelimesi sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.[564] Kunbul, Hişam ve Hafs ise hulf[565] ile sîn "س" harfi ile okurken Hallad sâd "ص" harfini işmam ederek geriye kalan kırâat imamları ise sâd "ص" harfi ile okurlar ki bu Hallad ve Hafs için ikinci vecihtir. Aynı kelime kökeninden olan Ğaşiye sûresi 22. âyetinde geçen "بِمُصَيْطِرٍ" kelimesi de sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.[566] İbn Âmir'in ravisi Hişam sîn "س" harfi ile okur. Hamza'nın ravisi Hallad ise sâd "ص" harfini işmam ederek okur. Diğer kırâat imamları tek vecihle sâd "ص" harfi okurken Hallad ise hulf ile sâd "ص" harfi okur.[567]

### 2.6.5. Tenvinin Nûn "ن" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Tenvin, ismin sonunda bulunan sakin nûn "ن" harfine denir. İki üstün, iki esre ve iki ötre şeklinde yazıda belirtilir. Tenvindeki nûn harfi yazıda görünmeyip vasıl halinde telaffuzda mevcuttur.[568] Tenvin ve sakin nûn "ن" harfi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin tenvin sadece isimlerde bulunurken sakin nûn "ن" harfi hem isim hem de fiilde bulunur. Tenvin sadece ismin sonunda bulunurken sakin nûn "ن" harfi kelimenin ortasında veya sonunda bulunabilir. Tenvin sadece telaffuzda bulunurken sakin nûn "ن" harfi hem yazıda hem de telaffuzda bulunur. Tenvinli bir kelime üzerinde vakfedildiği zaman tenvin okunmazken sakin nûn "ن" harfi üzerine vakfedildiği zaman telaffuz edilir.

Hz. Osman mushaflarında bazen tenvin muhaffef nûn "ن" harfi şeklinde yazılmıştır. Mushaflarda geçen bütün "كَأَيٍّ" kelimeleri tenvin yerine nûn "ن" harfi olarak yazılmıştır. Talâk sûresi 8. âyetinde geçen "وَكَأَيِّنْ" vb. kelimelerdeki tenvin vasıl hali dikkate alınarak nûn "ن" harfi olarak yazılmıştır.[569]

---

[563] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 119.
[564] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[565] İkinci vecih ile okumak.
[566] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 66.
[567] el-Kadi, *el-Büduru'z-Zahire*, 306.
[568] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 132.
[569] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 68.

### 2.6.6. Nûn "ن" Harfinin Elif "ا" Harfine Bedel Olarak Yazılması

Sakin nûn "ن" harfi; isim, fiil ve harflerde kelimenin ortasında veya sonunda vaslen ve vakfen sabit olduğu gibi yazıda ve telaffuzda da sabittir.[570] Bazı kelimelerin sonunda bulunan bu muhaffef nûn "ن" harfi yazıda tenvin ile belirtilmiştir. İlk mushaf hattında iki üstün olan tenvin elif "ا" harfi olarak gösterilmiştir.

Ebû Amr, "Mushaf kâtipleri muhaffef nûn 'ن' harfinin elif 'ا' harfi olarak yazılmasında icma etmişlerdir." diye nakletmektedir. Yûsuf sûresi 32. âyetinde geçen "وَلَيَكُوناً" fiili ile Alak sûresi 15. âyetinde geçen "لَنَسْفَعاً" fiilinde muhaffef olan "tekid nûn" harfi elif "ا" harfi olarak yazılmıştır.[571]

Mushafta geçen bütün "اِذَنْ" kelimelerindeki "muhaffef nûn" harfi "اِذاً" şeklinde tenvin olarak yazılmıştır. İsrâ sûresi 76. âyette geçen "وَاِذاً لَا يَلْبَثُونَ", Nisâ sûresi 53. âyette geçen "فَاِذاً لَا يُؤْتُونَ", En'âm sûresi 56. âyette geçen "قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً" vb. kelimeler elif "ا" harfi olarak yazılmıştır.[572]

Tenvinin elif "ا" harfi olarak yazıldığı yerlerden bir tanesi de "مَلْجَئاً، عَلِيما، قَدِيراً" vb. kelimelerdir. Bu örneklerde görüldüğü üzere sonunda te'nis hâ'sı bulunmayan ve maksur olmayan bütün mansup isimlerin sonunda elif "ا" harfi yazılmıştır. Ancak hemzeden önce elif "ا" harfi bulunan "مَاءً، غُثَاءً" gibi tenvinli kelimenin sonundaki elif "ا" harfi yazıda hazfedilir. "مُنًا, غُثْنًا" gibi elif "ا" harfi ile yazıldığı söylenmişse de birinci görüş daha yaygındır.[573]

## 2.7. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA TÂ-İ TE'NÎSLERİN "ة" AÇIK TÂ "ت" HARFİ OLARAK YAZILMASI

İsimlerde müenneslik alâmeti olan tâ-i te'nîs veya tâ-i marbuta diye isimlendirilen kapalı tâ "ة" harfi Kur'ân-ı Kerim'de bazı kelimelerde kapalı olarak yazılmışken bazı kelimelerde ise açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. Bazı âlimlere göre bu isimlerin sonundaki yuvarlak tâ "ة" harfinin açık tâ "ت" harfi ile yazılmasının

[570] Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 111.
[571] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 68.
[572] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 68.
[573] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 70.

nedeni yazının gelişmemiş olması, sahâbenin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmaması[574] ve bazı Arapların tâ-i te'nîsi vakf halinde hâ "ه" harfine ibdâl etmemelerinden[575] kaynaklandığını söylemektedirler. Kur'ân yazısında bazen normal dil kaidelerinin dışına çıkıldığı görülmektedir. Ancak kanaatimize göre hem lafız hem mana yönüyle vahiy ürünü olan bir kitabın, sahâbe nesli gibi kalpleri teslimiyete ermiş güzide bir topluluk tarafından yazılırken titizlik gösterilmediğini iddia etmek onlara yapılacak en büyük haksızlıktır. Sahabenin bu kelimeleri farklı şekilde yazmasında bir hikmetin varlığına ve Arap dili belagatinin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Bizim konumuz gramer kaidelerine göre kapalı tâ "ة" harfi ile yazılması gereken ancak istisna-i olarak kural dışına çıkılarak açık tâ "ت" harfi ile yazılan kelimelerdir. Açık olarak yazılan bu tâ "ت" harflerinin ortak özelliği ise hepsinin muzaf olarak gelmesidir. Muzaf ile muzafun ileyhi ayırarak muzaf olan bu kelimelerde durmak vakfı kabih[576] olduğundan aşağıda zikredeceğimiz yerlerde geçen tâ "ة" harfleri açık tâ "ت" harfi olarak yazılmıştır. Bunlar toplamda yirmi kelime olup on üç kelimede müfret olarak okunacağında ittifak edilmişken yedi kelimede ise müfret mi yoksa cem' mi okunacağı husunda ihtilaf edilmiştir.

### 2.7.1. Aslı Tâ-i Te'nîs "ة" Olup Açık "ت" Harfi Olarak Yazılan ve İttifakla Müfret Olarak Okunan Kelimeler

Arapça hece harflerinin üçüncüsü olan "tâ" "ت" harfinin kelime sonundaki yazımı ve eklendiği kelimeye kattığı anlam yönünden diğer harflere nazaran farklılıklar ihtiva etmektedir. En önemli fonksiyonu hem isme hem de fiile "te'nîs alâmeti" olarak bitişmesidir. Arap dil kaidelerine göre yuvarlak tâ "ة" harfi, sadece isimlerde te'nîs alâmeti olarak yazılırken fiillerin üçüncü tekil siygasında ise te'nîs alâmeti olarak müennes açık "tâ" "ت" harfi yazılmaktadır. Kapalı tâ "ة" harfi kelimenin kök harfi olmadığı durumlarda veya isim olan bir kelimenin tenis (dişilik) alameti olduğunda kapalı yazılır. Fakat mushaflarda bazı kelimelerde yazım kuralına aykırı olarak açık "tâ" şeklinde imla edildiği görülmektedir.

[574] Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 269-271.
[575] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhamit Hindavi (Mısır: Mektebetü't- Tevfîkiye, ts), 3/437.
[576] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/203.

Aynı yapıdaki bir kelime bazı âyetlerde kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmışken farklı bir âyette açık "tâ" "ت" harfi ile resmedilmiştir. Bunun sebebini nahiv kuallarının sonradan gelişmesine bağlayanlar olmuşsa da[577] Zerkeşî, "رحمت" ve "نِعْمَتَ" vb. kelimelerin fiil anlamı taşıdığında "حقت" ve "قالت" gibi açık "tâ" "ت" harfi ile yazıldığını isim ve sıfat anlamı taşıdığında ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazıldığını zikretmiştir. Buna ilaveten insanlar ve bu dünya hayatıyla alakalı olduğunda açık "tâ" "ت" harfi, Allah ve ahiret hayatı ile alakalı olduğunda ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazıldığını söyleyerek buna genel bir açıklama getirmiştir. Örneğin İbrâhîm sûresinde geçen "إن الأنسان لظلوم كفار" insan âyetin devamı "وإن تعدوا نعمت الله لا تحصوها" ile mütallık olduğu, Nahl sûresinde geçen "وَإِنْ تعدوا نعمة الله لا تحصوها" ayetin devamı ise "إن الله لغفور رحيم" Allah'ın rahmeti ile bitmektedir.[578] Bu ve benzeri kelimelerin farklı imla ile yazılmış olmasını Kur'ân-ı Kerim'in mucizevi belagatine bağlayabiliriz.

Aslı tâ-i te'nîs "ة" olup açık "ت" harfi olarak yazılan ve ittifakla müfret olarak okunan kelimeler on üç tanedir. İlk altısı farklı yerlerde tekrar etmektedir. Geriye kalanlar ise sadece bir yerde geçmektedir.

### 1. Kelime: "رحمت"

Kur'ân'da geçen "رحمت" kelimesi yedi yerde açık tâ "ت" harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır.[579] "رحمت" kelimesi aşağıda tablo halinde vereceğimiz yerlerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

[577] el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, 75.
[578] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/410-412.
[579] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 101; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/129.

**Tablo 7: "رحمت" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/218 | **رحمت** | اَولٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ |
| A'râf 7/56 | | اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِين |
| Hûd 11/73 | | رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ |
| Meryem 19/2 | | ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ |
| Rûm 30/50 | | إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ |
| Zuhruf 43/32 | | اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ |
| Zuhruf 43/32 | | وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ |

Bakara sûresi 218. âyet,[580] A'râf sûresi 56. âyet,[581] Hûd sûresi 73. âyet,[582] Rûm sûresi 50. âyet[583] ile Zuhruf sûresi 32. âyetinde geçen "رحمت" kelimesini kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederek okurlar. Geriye kalan kırâat imamları ise geçtiği yedi yerde açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederek okurlar.[584]

### 2. Kelime: "نِعْمَتَ"

Kur'ân'da geçen "نِعْمَت" kelimesi on bir yerde açık tâ "ت" harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır. [585] "نِعْمَتَ" kelimesi aşağıda tablo halinde vereceğimiz yerlerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

[580] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 48.
[581] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 118.
[582] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 157.
[583] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 249.
[584] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 289.
[585] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 4/177; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 101; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/129; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. İbrâhim b. Abdülhâlık Nüveyrî, *Şerhu Tayyibet-in-Neşr fi kıraati'l-aşr*, thk. Mecdi Muhammed Surur Baslum (Beyrut: Darul Kutubil İlmiyye, 2003), 2/60.

**Tablo 8: "نِعْمَتَ" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/231 | **نِعْمَتَ** | وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ |
| Âl-i İmrân 3/103 | | وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاۤءً" |
| Mâide 5/11 | | اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ |
| İbrâhîm 14/28 | | اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْراً |
| İbrâhîm 14/34 | | وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَاتُحْصُوها |
| Nahl 16/72 | | وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ |
| Nahl 16/83 | | "يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ |
| Nahl 16/114 | | وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ |
| Lokmân 31/31 | | اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ" |
| Fâtır 35/3 | | اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ |
| Tûr 52/29 | | فَذَكِّرْ فَمَا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ |

Âl-i İmrân sûresi 103. âyet,[586] Fâtır sûresi 3. âyet,[587] İbrâhîm sûresi 28. ve 34. âyet,[588] Mâide sûresi 11. âyet[589] ve Nahl sûresi 83. ve 114. âyetlerinde geçen "نعمت" kelimesi açık tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû

[586] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 68.
[587] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 262.
[588] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 173.
[589] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 89.

Amr, Ya‘kūb ve Kisâî hâ “ه” harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ “ت” harfi üzerine vakfederler.[590]

### 3. Kelime: “سنّت”

Kur’ân’da geçen “سنّت” kelimesi beş yerde açık tâ “ت” harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ “ة” harfi ile yazılmıştır.[591] “سنّت” kelimesi aşağıda tabloda halinde vereceğimiz yerlerde açık tâ “ت” harfi ile yazılmıştır.

**Tablo 9: “سنّت” Kelimesinin Açık Tâ “ت” Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Enfâl sûresi 8/38 | سُنَّتُ | وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ |
| Mü’min sûresi 40/85 | | سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ |
| Fâtır sûresi 35/43 | | فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ |
| Fâtır sûresi 35/43 | | فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلاً |
| Fâtır sûresi 35/43 | | وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلاً |

Enfâl sûresi 38. âyet Mü’min sûresi 85. âyet[592] ile Fâtır sûresinin 43. âyetinde üç kez tekrarlanarak geçen “سنّت” kelimesi açık tâ “ت” harfi ile resmedildiği halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya‘kūb ve Kisâî hâ “ه” harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ “ت” harfi üzerine vakfederler.[593]

[590] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 181.
[591] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 102.
[592] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 282.
[593] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 264.

### 4. Kelime: "امْرَاَت"

Kur'ân'da geçen "امْرَاَت" kelimesi yedi yerde açık tâ "ت" harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır. [594] "امْرَاَت" kelimesi aşağıda tabloda halinde vereceğimiz yerlerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

**Tablo 10: "امْرَاَت" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Âl-i İmrân 3/35 | **امْرَاَت** | "اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ |
| Yûsuf 12/30 | | وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا |
| Yûsuf sûresi 12/51 | | قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ |
| Kasas 28/9 | | وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ |
| Tahrîm 66/10 | | ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ |
| Tahrîm 66/10 | | وَامْرَاَتَ لُوطٍ |
| Tahrîm 66/11 | | وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً لِّلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ |

Âl-i İmrân sûresi 35. âyet,[595] Yûsuf sûresi 30. âyet[596] ile Tahrîm sûresinde geçtiği üç yerde de "امْرَاَت" kelimesi açık tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kūb ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler.

[594] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 102; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibet-in-Neşr*, 2/60; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/129.
[595] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 62.
[596] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 162.

Geriye kalan kırâat imamları resme tabi kalarak açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[597]

### 5. Kelime: "لَعْنَتَ"

Kur'ân'da geçen "لَعْنَتَ" kelimesi iki yerde açık tâ "ت" harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır. Aşağıda geçen iki yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

Âl-i İmrân 3/61. âyet: "فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ"

Nûr sûresi 24/7. âyet: "اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ" [598]

Âl-i İmrân sûresi 61. âyet[599] ile Nûr sûresi 7. âyetinde geçen "لَعْنَتَ" kelimesi açık tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[600]

### 6. Kelime: "معصيت"

Kur'ân'da geçen "معصيت" kelimesi iki yerde açık tâ "ت" harfi ile bunların dışında geçtiği diğer yerlerde ise kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır. [601] Aşağıda geçen iki yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

Mücâdele sûresi 58/8. âyet: "وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ"

Mücâdele sûresi 58/9. âyet: "فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ"

Bu iki âyette geçen "معصيت" kelimesi açık tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[602]

---

[597] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 323.
[598] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[599] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 65.
[600] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 222.
[601] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 104; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibet-in-Neşr*, 2/60.
[602] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 316.

### 7. Kelime: "كَلِمَتُ"

A'râf 7/137. âyetinde geçen "وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى" ve ittifakla müfret olarak okunan "كَلِمَتُ" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. Geçtiği diğer yerlerde kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır.[603] İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[604]

Ebû Amr, "Allah azze ve cellenin kitabında bir yer hariç "كلمة" şeklinde kapalı tâ "ة" harfi ile yazıldığını söylemiştir. Irak mushafları, açık ta "ت" harfi ile yazıldığına ittifak etmişlerdir. Ayrıca Dânî, Gāzî b. Kays'ın kitabında ha "ة" harfi olarak yazıldığını" nakleder.[605]

### 8. Kelime: "فطرت"

Rûm 30/30. âyetinde "فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا" geçen "فطرت" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmış ve müfret olarak okunmasında ittifak edilmiştir. Geçtiği diğer yerlerde kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır.[606] Açık ta "ت" harfi ile yazıldığı halde kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kūb ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[607]

### 9. Kelime: "قرت"

Kasas 28/9. âyetinde "وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ" geçen "قرت" kelimesinin müfret olarak okunacağı hususunda ittifak edilmiştir. Sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. Geçtiği diğer yerlerde kapalı tâ "ة" harfi ile yazılmıştır.[608] İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kūb ve Kisâî hâ "ه" üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[609]

### 10. Kelime: "شجرت"

---

[603] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 4/177; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 102; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[604] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 122.
[605] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 102.
[606] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 173; ed-Dânî, *el-Mukni'*; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[607] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 248.
[608] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 106; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[609] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 239.

Duhâ 44/43. âyetinde "اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ" geçen "شجرت" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmış ve müfret okunacağı hususunda ittifak edilmiştir.[610] İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfetmişlerdir.[611]

### 11. Kelime: "جنت"

Vâkıa 66/89. âyetinde "فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ" geçen "جنت" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmış ve müfret okunacağı hususunda ittifak edilmiştir.[612]

### 12. Kelime: "ابنت"

Tahrîm 66/12. âyetinde "وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ" geçen "ابنت" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. Müfret olarak okunan kelimeler arasında zikredilir.[613] Bu kelime tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kūb ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.

### 13. Kelime: "بقيت"

Hûd 11/86. âyetinde "بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَۚ" geçen "بقيت" kelimesi sadece bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmış ve müfret olarak okunan kelimeler arasındadır.[614] Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub ve Kisâî hâ "ه" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalan kırâat imamları açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[615]

Tekrar etmeyen ve müfret olduğuna ittifak edilen yedi kelime: "كلمت", "بقيت", "قرت", "فطرت", "شجرت", "جنت", "ابنت" Kisâî, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb bu

[610] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 106; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[611] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 292.
[612] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 173; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 106; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[613] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[614] Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. Süleyman et-Tunusi el-Mariğni, *Delilü'l-hayran alâ mevridi'z-zam'ân* (Kahire, ts.), 339; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 104.
[615] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 158.

kelimelerde "ه" harfi üzerine vakfederler. Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halef resme tabi olarak tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[616]

### 2.6.2. Müfret veya Cem' Olduğu Hususunda İhtilaf Edilen Tâ "ت" Harfleri

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimeler kapalı tâ "ة" harfi ile yazılması gerekirken bu kelimeler açık açık tâ "ت" harfi ile yazılmışlardır. Bu kelimelerin asılları müenneslik ifade eden kapalı tâ "ة" harfidir. Fakat bu kelimelerin müfret veya cem' olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.

İbnü'l-Cezerî bu konuya dikkat çekerek "İhtilaf olunan her kelime açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır." diye nakleder. Bu ihtilaflı kelimeleri müfret kabul edenler, vakıf halinde hâ "ة"[617] harfi ile cem' kabul edenler ise tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.

Hz. Osmân mushafları istinsâh ederken farklı kırâtleri de koruma altına almayı amaçlamıştır. Örneğin açık tâ ile yazılan "كَلِمَت" veya benzer kelimeleri cem' şeklinde okunma şansı bulunurken tekillik ifade eden kapalı tâ ile yazılan "كَلِمَة" veya benzer kelimelerin çoğul olarak okunma şansı bulunmamaktadır. Hz. Osman da bu hususu göz önünde bulundurarak söz konusu kelimeleri mushaflarda açık tâ harfiyle yazdırmıştır.[618]

#### 1. Kelime: "كَلِمَتُ"

Kur'ân'da dört yerde "كَلِمَتُ" kelimesi açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

En'âm 6/115. âyet: "وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً"

Ğafir 40/6. âyet: "وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ"

Yûnus 10/33. âyet: "وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ"

---

[616] Muhammed Muhammed Muhammed Salim Muhaysin, *el-Hadi şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-ʿaşr* (Beyrut: Daru'l-Cili, 1997), 1/368; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.

[617] Ha denmesinin sebebi vakıf halinde "tâ-i marbutanın" hâ "ه" harfi olarak okunmasıdır.

[618] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 91.

Yûnus 10/96. âyet: "إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ" Bu âyette geçen "كَلِمَتُ" kelimesinin yuvarlak tâ "ة" harfi ile mi yoksa açık ta "ت" harfi ile mi yazıldığı hususunda ihtilaf edilmiştir.[619] Dânî, "Irak mushaflarını inceledim ve bu kelimelerin hâ "ة" harfi ile yazıldığını, onun dışındakileri ise öncesinde elif "ا" harfi yazılmaksızın tâ "ت" harfi ile yazılı olduğunu, Medine mushaflarında ise tâ "ت" harfi ile yazılı olduğunu müşahede ettim. Geçen bu dört kelime müfret ve cem' okunabilir." diye nakletmektedir. Ebû Derda'ya isnat edilen bir rivayette ise Yûnus sûresinde geçen ikinci kelimenin Şam mushafında "كلمات" şeklinde yazıldığı zikredilmektedir.[620] Mü'min 40/6. âyet: "وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا" mushaflarda bu kelimenin yazılmasında ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda tâ "ت" harfi ile bazılarında ise hâ "ة" harfi ile yazılmışlardır.[621] Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef En'âm sûresinde geçen "وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً" âyetindeki "كَلِمَتُ" kelimesini tekil geriye kalan kırâat imamları elif "ا" harfinin sübutu ile cem' siygasıyla okumuşlardır. Yûnus sûresinde geçen iki âyet ile Mü'min sûresinde geçen "كَلِمَتُ" kelimesini Ebû Amr, İbn Kesîr, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef elif "ا" harfi olmaksızın okurken Nâfi' ve İbn Âmir geçen üç yerde de elif "ا" harfini ispat ederek "كلمات" şeklinde cem' siygasıyla okumuşlardır.[622]

### 2. Kelime: "آيَاتٌ"

"آيَاتٌ" kelimesi bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. Yûsuf 12/7. âyetinde geçen "لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَاِخْوَتِهِ اٰيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ" kelimeyi kırâat imamlarından İbn Kesîr, müfret olarak kabul edip yâ "ي" harfinden sonra elif "ا" harfini hazfederek "آية" şeklinde müfret olarak okur. Geriye kalanlar ise cem' kabul edip elif "ا" harfini ispat ederek bu kelime üzerinde tâ "ت" harfi ile vakfederler.[623]

Ankebut 29/50. âyetinde geçen "وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ" kelimesi [624] müfret ve cem' siyga ile okunmasında ihtilaf edilmiştir. İbn Kesîr, Hamza, Kisâî, Halef ve Şu'be "آيَةٌ" şeklinde müfret siyga olarak okurken geriye kalan kırâat

[619] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.
[620] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 103.
[621] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 175; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 103; İbnÜ'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/131.
[622] el-Kādî, *El-Vafi*, 264.
[623] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 160; el-Kādî, *El-Vafi*, 293.
[624] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 174.

imamları cem‘ siyga ile okumuşlardır.[625] Müfret okuyanlardan İbn Kesîr ve Kisâî ha “ه” harfi üzerine vakfederken Şu‘be, Hamza ve Halef üzerine vakfederler.[626]

### 3. Kelime: “غَيَابَتِ”

“غَيَابَتِ” kelimesi iki yerde açık tâ “ت” harfi ile yazılmıştır. “وَاَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ” (Yûsuf 12/10) “وَاَجْمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ” (Yûsuf 12/15).[627] Kırâat imamlarından Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer Yûsuf sûresi 10. ve 15. âyetlerinde geçen “غيابت” kelimesini cem‘ kabul edip bâ “ب” harfinden sonra elif “ا” harfini ispat ederek “غيابات” şeklinde okurlar. Vakıf halinde de tâ “ت” harfi üzerine vakfederler. Diğer kırâat imamları ise elif “ا” harfini hazfedip tekil olarak okurlar. Bunlardan İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya‘kûb ve Kisâî vakıfta hâ “ه” harfi üzerine vakfederler. Diğer kırâat imamları açık tâ “ت” harfi üzerine vakfederler.[628]

### 4. Kelime: “بَيِّنَتٍ”

“بَيِّنَتٍ” kelimesi bir yerde açık tâ “ت” harfi ile yazılmıştır: “ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَاباً فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ” (Fâtır 35/40).[629] Bu kelimeyi kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Halef ve Hafs “بَيِّنَتٍ” şeklinde müfret siyga ile okurken onların dışında kalan kırâat imamları cem‘ siygası ile okurlar.[630]

### 5. Kelime: “ثَمَرَتٍ”

Bir yerde açık tâ “ت” harfi ile yazılmıştır: “وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا” (Fussilet 41/47). [631] “ثَمَرَتٍ” kelimesini kırâat imamlarından Nâfi‘, Ebû Ca‘fer, İbn Âmir ve Hafs “ثمرات” şeklinde cem‘ siyga ile okurken onların dışında kalan kırâat imamları râ “ر” harfinden sonra elif “ا” harfini hazfederek müfret siyga ile okumuşlardır. Cem‘ ile okuyanlar tâ “ت” harfi üzerine vakfederler. İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya‘kûb, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekir müfret siyga ile okurlar. Müfret

[625] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/343.
[626] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 246.
[627] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 105.
[628] el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 161; el-Kādî, *El-Vafi*, 294.
[629] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 175.
[630] el-Kādî, *El-Vafi*, 348; el-Kādî, *el-Büduru’z-Zahire*, 263.
[631] İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/130.

okuyanlardan İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb ve Kisâî vakıfta hâ "ة" harfi üzerine vakfederler. Geriye kalanlar açık tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[632]

### 6. Kelime: "جِمَالَتٌ"

"جِمَالَتٌ" kelimesi bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır: "كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ" (Mürselât 77/33).[633] "جِمَالَتٌ" kelimesini Ruveys cîm "ج" harfinin dammesi ile okurken geriye kalanlar cîm "ج" harfinin kesrası ile okumuşlardır. Kırâat imamlarından Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef [634] müfret siyga ile okurken geriye kalan imamlar cem' siyga ile okumuşlardır.[635]

### 7. Kelime: "غُرفَت"

"غُرفَت" kelimesi bir yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. " وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ" (Sebe' 34/37).[636] Bu kelimeyi kırâat imamlarından Hamza müfret siyga ile okurken geriye kalan imamlar "غُرُفَات" şeklinde cem' siyga ile okumuşlardır.[637]

Bu saydığımız kelimelerin dışında müfret veya cem' ile okunması söz konusu olmamakla beraber açık tâ "ت" harfi ile yazılan kelimeler[638] altı tanedir. " يَاأَبَتِ، وَهَيْهَاتَ، وَمَرْضَاتِ، وَلَاتَ، وَاللَّاتَ، وَذَاتَ بَهْجَةٍ"

### 1. "ذَاتَ" kelimesi

"ذَاتَ" kelimesi Hz. Osmân mushaflarında açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır. [639]

[632] el-Kadi, *el-Büduru'z-Zahire*, 284; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/367.
[633] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 105.
[634] Bkz. Şerhu'l-Akile s.174 dipnot.
[635] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 174; el-Kadi, *El-Vafi*, 376.
[636] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 175.
[637] el-Kadi, *El-Vafi*, 347; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/351.
[638] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 95.
[639] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 105.

**Tablo 11: "ذَاتَ" Kelimesinin ile Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Âl-i İmrân 3/119; Mâide 5/7; Lokmân 31/23 | ذَاتَ | إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ |
| Âl-i İmrân 3/154; Teğabun 64/4 | | وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ |
| Enfâl 8/7 | | وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ |
| Hûd 11/5; Fâtır 35/38; Şûrâ 42/24; Mülk167/3 | | اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ |
| Kehf 18/17,18 | | ذَاتَ الْيَمِينِ |
| Kehf 18/17,18 | | ذَاتَ الشِّمَالِ |
| Hac 22/2 | | وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا |
| Mü'minûn 23/50 | | وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ |
| Neml 27/60 | | فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ |
| Zâriyât 51/7 | | وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ |
| Kamer 54/13 | | وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ |
| Rahmân 55/11 | | وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ, |
| Hadid 57/6 | | وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ |
| Buruc 85/1 | | وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ |
| Buruc 85/5 | | اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ, |

| | | |
|---|---|---|
| Tarık 86/11 | | وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ |
| Tarık 86/12 | | وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ, |
| Fecr 89/7 | | اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ |
| Tebbet 11/3 | | سَيَصْلَى نَاراً ذَاتَ لَهَبٍ |

Kisâî, Neml sûresinde geçen "ذَاتَ" kelimesini vakıf halinde hâ "ه" harfine ibdâl ederek "ذَاهْ" şeklinde okur.[640]

**2. "مَرْضَاتِ" kelimesi**

Hz. Osmân Mushaflarında "مَرْضَاتِ" kelimesi dört yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.[641]

**Tablo 12: "مَرْضَاتِ" Kelimesinin Açık Tâ "ت" Harfi ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/207 | مَرْضَاتِ | مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ |
| Bakara 2/265 | | يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ |
| Nisâ 3/114 | | وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ |
| Tahrîm 66/1 | | تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ |

Kisâî bu kelimenin geçtiği bütün yerlerde vakıf halinde "مرضاة" şeklinde okur.[642]

[640] Muhaysin, *el-Hadi*, 1/372; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/132.
[641] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 105; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 176.
[642] ed-Dânî, *Camiu'l-Beyan*, 2/799; el-Kādî, *El-Vafi*, 180.

**3. "وَلَاتَ" kelimesi**

Sâd 38/3. âyet: "وَلَاتَ حِينَ مَنَاص" açık tâ "ت" harfi ile resmedildiği halde Kisâî bu kelimeyi hâ "ه" harfine ibdâl ederek vakfeder.[643]

**4. "اللتَ" kelimesi**

Necm 53/19. âyet: "أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى" Bu âyette geçen ve bir put ismi olan "اللتَ" kelimesi[644] vakıf halinde "الله" lafzı celale ile müşabehet göstermesin diye açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.[645] Kisâî bu kelimeyi vakıf halinde hâ "ة" harfi üzerine vakfederek okur.[646]

**5. "هَيْهَاتَ" kelimesi**

Mü'minûn 23/36. âyette iki defa geçmektedir. "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ" kelimelerini Kisâî ve Bezzi vakıf halinde hâ "ه" harfine ibdâl ederek okurlar. Kunbul ise hulf ile okur.[647] Ebû Ca'fer, "هَيْهَاتَ" kelimesindeki "ت" harfini kesra ile geriye kalan kırâat imamları ise fetha ile okurlar.[648]

**6. "يَاأَبَتِ" kelimesi**

Hz. Osmân Mushaflarında **"يَاأَبَتِ"** kelimesi sekiz yerde açık tâ "ت" harfi ile yazılmıştır.

**Tablo 13: "يَاأَبَتِ" Kelimesinin Açık Tâ ile Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Yûsuf 12/4 | **يَاأَبَتِ** | إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَاأَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا |
| Yûsuf 12/100 | | يَاأَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ |
| Meryem 19/42 | | يَاأَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ |
| Meryem 19/43 | | يَاأَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ |

[643] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/132; el-Kadi, *El-Vafi*, 180.
[644] Kur'ân'da müşriklerin dişi putlardan medet umduğu zikredilmektedir. Bkz. Nisa, 4/117.
[645] Nüveyrî, *Şerhu Tayyibet-in-Neşr*, 2/62.
[646] el-Kadi, *El-Vafi*, 180; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/132.
[647] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/131.
[648] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/328.

| | | |
|---|---|---|
| | | مَا لَمْ يَأْتِكَ |
| Meryem 19/44 | | يَاأَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ |
| Meryem 19/45 | | ياأَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ |
| Kasas 28/26 | | قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَاأَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ |
| Sâffât 37/102 | | يَاأَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ |

"İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb resmin hilafına hâ "ه" harfi üzerine, geriye kalan kırât imamları ise resme tabi olarak tâ "ت" harfi üzerine vakfederler.[649]

## 2.8. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA MAKTU' VE MEVSUL YAZILAN KELİMELER

Sözlükte maktu' koparmak,[650] kesmek; (Hicr 15/66) mevsul ise bitişmek[651] anlamına gelir. Bu ibareler Hz. Osmân mushaflarında bazen ayrı bazen de bitişik yazılan edat ve kelimelerin yazımı için kullanılan iki terimdir. Muttasıl zamir olmadığı sürece her kelimenin kendinden sonraki kelimeden ayrı yazılması esastır. Çünkü her biri müstakil birer kelimedir.[652] Bu kelimelerde asıl olan ayrı yazım olsa da Kur'ân'da bazı yerlerde bitişik bazı yerlerde ise ayrı olarak yazılmışlardır. Maktu' ve mevsul yazılan bu kelimelerde ihtilaflar söz konusu olmuştur. Bu kelimelerin isti'malinin sıklığı, iki kelimedeki harflerin mahreçlerinin birbirine yakınlığı gibi sebepler bunların mevsul olarak yazılmasının nedenleri arasında zikredilmişlerdir. Maktu' yazılmasının sebebi ise aslına işaret ve vakıf halinde bu kelimelerde vakf yapılmasının uygun olacağına delalet etmesidir. Maktu' kelimeler ayrı yazılmış

649 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/131.
650 İsfahânî, "ق،ط،ع", 677 .
651 İsfahânî, "و،ص،ل", 873.
652 İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 151.

olsalar da "اَنْ لَا", "اِنْ مَا", "عَنْ مَا" bu kelimelerde olduğu gibi idğamın vacip olduğu yerlerde idğam gerçekleşir.[653]

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* kitabında dikkat edilmesi gereken kelimelerin toplamının on sekiz olduğunu bildirmektedir: " أَنْ لَا، وَأَنَّ مَا، وَإِنْ مَا، الْمُخَفَّفَةُ الْمَكْسُورَةُ، وَأَيْنَ مَا، وَأَنْ لَمْ، وَإِنْ لَمْ، وَأَنْ لَنْ، وَعَنْ مَا، وَمِنْ مَا، وَأَمْ مَنْ، وَعَنْ مَنْ، وَحَيْثُ مَا، وَكُلِّ مَا، وَبِئْسَ مَا وَفِي مَا، وَكَيْ لَا، وَيَوْمَ هُمْ."[654]

### 2.8.1. Maktu' Kelimeler

Hz. Osmân'ın istinsâh ettirip muhtelif beldelere gönderdiği mushaflarda bazı kelimeler maktu' olarak yazılmıştır. Her kelime müstakil bir kelime olması hasebiyle asıl olan bu kelimelerin mefsul olarak yazılmasıdır. Fakat bazı yerlerde mevsul olarak yazılmıştır. İttifakla maktu' olarak yazılan kelimelere değindikten sonra üzerinde ihtilaf edilen kelimelere değineceğiz.

**1. Kelime: "اَنْ لَا"**

Hz. Osmân mushaflarında geçen "اَنْ لَا" kelimesi aşağıda tablo halinde zikredeceğimiz yerlerde maktu' olarak yazılmasında ittifak edilmiştir. Bunun dışında kalan yerler mevsul olarak yazılmıştır. İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), "Allah azze ve cellenin kitabının tümünde "اَنْ لَا" kelimeleri on yer hariç "أَلاَّ" şeklinde nûn "ن" harfi olmadan (idğamlı) yazılmıştır."[655] diye nakleder.

[653] Şan, *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 99.
[654] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/147.
[655] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 92.

**Tablo 14: "اَنْ لَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| A'râf 7/105 | اَنْ لَا | حَقِيقٌ عَلٰى اَنْ لَا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ |
| A'râf 7/169 | | اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ |
| Tevbe 9/118 | | وَظَنُّوا اَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَيْهِ |
| Hûd 11/14 | | وَاَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ |
| Hûd 11/26 | | اَنْ لَا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ |
| Yâsîn 36/60 | | اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ |
| Hac 22/26 | | اَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا |
| Mümtehine 60/12 | | يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ |
| Kalem 68/24 | | اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ |
| Duhân 44/19 | | وَأَن لَّا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ |

Duhân 44/19. âyet "وَأَن لَّا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ" için nazım beytinde "تَعْلُوا عَلَى" kaydını getirerek Neml sûresi 31. âyetinde mevsul olarak geçen "أَلاَّ تَعْلُواْ عَلَيَّ" lafzını bundan istisna etmiştir.

Yâsîn 36/60. âyet: "اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ" *Şerhu'l-Akile*'de Yâsîn suresindeki kelime de eklenerek "اَنْ لَا" kelimesinin on bir yerde maktu' olarak yazıldığı geçmektedir.[656]

Enbiyâ sûresi 87. âyetinde geçen "فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ" bu kelimenin maktu' mu yoksa mevsul mu olması husunda ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda maktu' bazılarında ise mevsul bir şekilde yazılmıştır. Geriye kalan

[656] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 153.

yerler mevsul olarak yazılmıştır.[657] Kırâat imamlarından Hamza bu kelimeyi maktu‘ olan kelimelerden saymıştır.[658]

**2. Kelime: “اِنْ مَا”**

Sadece bir yerde “اِنْ مَا” kelimesi maktu olarak yazılmıştır.

Ra‘d sûresi 40. âyetinde geçen “وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ” kelimesi maktu‘ olarak yazılmıştır. Bunun dışındakiler mevsul olarak yazılmıştır.[659]

**3. Kelime: “عَنْ مَا”**

A‘râf sûresi 166. âyetinde geçen “عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ”[660] kelimesi Hz. Osmân mushaflarında maktu‘ olarak yazılmıştır. İmam İbnü’l-Cezerî, Dânî ve İbnü’l-Enbarî (ö. 328/940) “عَنْ مَا” kelimesinin sadece bir yerde maktu‘ olarak yazıldığına işaret etmişlerdir.[661]

**4. Kelime: “مِنْ مَا”**

Nisâ 4/25. âyet: “فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ”

Rûm 30/28. âyet: “هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ”

Münâfikûn sûresi 10. âyette geçen “وَاَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ” kelimesinin maktu‘ mu yoksa mevsul mu yazıldığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Dânî *el-Mukni‘* kitabında, Muhammed b. İsa’dan rivayetle “Geçen üç yerde de ‘مِنْ مَا’ kelimesi maktu‘ olarak yazılmıştır.” diye nakletmektedir.[662]

Zahir ismin başında “مِنْ” harfinin geçtiği bütün yerlerde bu kelimenin maktu‘ yazıldığı hususunda ittifak edilmiştir. Hûd sûresi 50. âyetinde geçen “مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ”, Nûr sûresi 33. âyetinde geçen “مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي اٰتيكُمْ”, Nûr sûresi 45. âyetinde geçen “ مِنْ

[657] İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/148; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 152.
[658] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 152.
[659] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 153; İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/148.
[660] Safvet Mahmud Sâlim, *Fethu Rabbi’l-Beriyye şerhu’l-mukaddemeti’l-Cezeriyye fî ilmi’t-tecvid* (Cidde: Dâru Nûri’l-Mektebât, 2003), 91; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 158.
[661] İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149; ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 93.
[662] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 93; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 154-155.

مَّاءٍۢ", Rahmân sûresi 15. âyetinde geçen "مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍۚ" vb. kelimeler maktu' yazılmışlardır.[663]

**5. Kelime: "اَمْ مَنْ"**

Dânî, İbnü'l-Enbârî'nin "Kur'ân'da geçen bütün 'اَمْ مَنْ' kelimeleri -dört yer hariç- mushafta mevsul yazılmıştır." dediğini nakleder.[664]

Nisâ 4/109. âyet: "اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً"

Tevbe 9/109. âyet: "اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ"

Sâffât 37/11. âyet: "اَمْ مَنْ خَلَقْنَآ"

Fussilet 41/40. âyet: "اَمْ مَنْ يَأْتِي اٰمِناً" [665]

**6. Kelime: "حَيْثُ مَا"**

Dânî, "حَيْثُ ما" kelimesi Kur'ân'da iki yerde maktu' olarak yazılmıştır,[666] der.

Bakara 2/144. âyet: "وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ"

Bakara 2/150. âyet: "وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ" [667]

**7. Kelime: "أَن لَّمْ"**

Dânî, hemzesi fethalı olan "أَن لَّمْ" kelimesinin geçtiği bütün yerlerde maktu' olarak yazıldığını nakleder.[668]

**8. Kelime: "إِنَّ مَا"**

Dânî, bu kelimenin sadece En'âm sûresi 134. âyetinde geçen " إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ" kelimesinin maktu' yazıldığını nakletmektedir.[669] Nahl sûresi 95. âyetinde geçen "إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazı mushaflarda mefsul bazılarında da

[663] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 154.
[664] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 94; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 156.
[665] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 95; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149.
[666] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 96.
[667] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 99; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 164.
[668] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 158; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/148.
[669] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 96.

mevsul olarak yazılmıştır.[670] Dânî, Nahl sûresi 95. âyetinde geçen " اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" kelimesinin Irak mushaflarında mevsul, eski mushaflarımızda ise maktu' olarak yazıldığını nakleder. Birincisinin daha yaygın olduğunu söylemiştir. Gâzî de kendi mushafında mevsul olarak yazmıştır.[671]

**9. Kelime: "اَنَّ مَا"**

Hz. Osmân mushaflarında "اَنَّ مَا" kelimesinin iki yerde maktu' olarak yazıldığı hususunda ittifak edilmiştir.

Lokmân 31/30. âyet: "وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ"

Hac 22/62. âyet: "وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ"

Enfâl sûresi 41. âyetinde geçen "وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ" kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bunun dışında bu kelime bütün Kur'ân'da ittifakla mevsul olarak resmedilmiştir.[672] Dânî, bu kelimenin Irak mushaflarında mevsul olarak yazıldığını, eski mushaflarda ise mefsul olarak yazıldığını nakletmektedir.[673]

**10. Kelime: "كُلِّ مَا"**

Hz. Osmân mushaflarında İbrâhîm 14/34. âyetinde geçen " وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ" kelimesinin maktu' yazıldığı hususunda ittifak edilmiştir. Aşağıdaki dört yerde ise maktu' mu yoksa mevsul mu yazıldığı husunda ihtilaf edilmiştir. İhtilaf edilen yerler şunlardır:[674]

Nisâ 4/91. âyet: "كُلَّ مَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا"

A'râf 7/38. âyet: "كُلَّ مَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَا"

Mü'minûn 23/44. âyet: "جَاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ كُلَّ مَا"

Mülk 67/8. âyet: "كُلَّ مَا اُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ"

[670] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/148.
[671] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 97.
[672] Sâlim, *Şerhu'l-Mukaddemeti'l-Cezeriyye*, 94; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/148.
[673] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 161; ed-Dânî, *el-Mukni'*, 97.
[674] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149.

*el-Mukni‘* kitabında, Nisâ sûresi 91. âyetinde geçen “ كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا” kelimesinin de maktu‘ olarak yazıldığı zikredilmektedir.[675] İbnü’l-Cezerî, Mülk sûresi sekizinci âyetinde geçen “كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا” kelimesinin mevsul yazılımının meşhur olduğunu nakleder.[676] Bu ihtilaflı yerlerin dışında kalan “كُلِّ مَا” kelimesi geçtiği bütün yerlerde mevsul olarak yazılmıştır.[677]

### 11. Kelime: “بِئْسَ مَا”

Mariğni *Delilu’l-hayrân* kitabında, “بِئْسَ مَا” kelimesinin maktu‘ olarak yazıldığı yerlerin sayısının altı olduğunu söylemiştir. Dânî, Hz. Osmân mushaflarında “بِئْسَ” kelimesi lâm “ل” harfi ile beraber olduğunda “ما” harfinden ayrı bir şekilde yazılmıştır, der.[678] Lâm “ل” harfi dışında fâ “ف” harfi de “بِئْسَ” kelimesinin başında bulunursa maktu‘ olarak yazılmıştır. Tablo halinde vereceğimiz “بِئْسَ مَا” kelimesinin maktu‘ yazıldığı yerler şunlardır:[679]

**Tablo 15: “بِئْسَ مَا” Kelimesinin Maktu‘ Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/102 | بِئْسَ مَا | وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِۦٓ اَنْفُسَهُمْ |
| Âl-i İmrân 3/187 | | فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ |
| Mâide 5/62 | | لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ |
| Mâide 5/63 | | لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ |
| Mâide 5/79 | | لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ |
| Mâide 5/80 | | لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ |

[675] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 98; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 163.
[676] İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149.
[677] Sâlim, *Şerhu’l-Mukaddemeti’l-Cezeriyye*, 94.
[678] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 97.
[679] Şan, *Molla Halil Siirdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 115.

Bakara sûresi 93. âyetinde geçen ''بِئْسَ مَا يَأْمُرُكُمْ بِهِۦٓ إِيمَانُكُمْ'' kelimesinin maktu mu yoksa mevsul mu yazıldığı hususunda ihtilaf edilmiştir.[680]

### 12. Kelime: "فِي مَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler

Hz. Osmân mushaflarında ''فِي مَا'' kelimesi on bir yerde mefsul olarak yazılmıştır. Şu'arâ sûresinde geçen ''فِي مَا هَٰهُنَا آمِنِينَ'' kelimesinin mefsul yazılmasında ittifak söz konusu iken bunun dışında zikredeceğimiz yerlerde mevsul mu yoksa mefsul mu yazılacağına dair ihtilaf edilmiştir.[681]

**Tablo 16: "فِي مَا" Kelimesinin Maktu' Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/240 | **فِي مَا** | فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ |
| Mâide 5/48 | | لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَّا اٰتٰيكُمْ |
| En'âm 6/145 | | قُلْ لَا اَجِدُ فِي مَّا اُوْحِيَ اِلَيَّ ''مُحَرَّماً |
| En'âm 6/165 | | ''لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَّا اٰتٰيكُمْ |
| Enbiyâ 21/102 | | فِي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ |
| Nûr 24/14 | | ''لَمَسَّكُمْ فِي مَّا اَفَضْتُمْ فِيهِ |
| Şu'arâ 26/146 | | ''فِي مَا هٰهُنَّا اٰمِنِينَ |
| Rûm 30/28 | | ''فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ |
| Zümer 39/3 | | ''فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ'' |
| Zümer 39/46 | | فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ |
| Vâkıa 56/61 | | وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ |

[680] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 161.
[681] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 95; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/149.

Bu zikrettiğimiz yerler hariç "فِي مَا" kelimesi bütün Kur'ân'da mevsul bir şekilde yazılmıştır.[682]

**13. Kelime: "عن مَّن"**

Hz. Osmân mushaflarında "عن مَّن" kelimesinin iki yerde maktu' yazıldığı hususunda ittifak edilmiştir. Aşağıda zikredeceğimiz yerlerde geçen "عن مَّن" kelimesi maktu' olarak yazılmıştır:[683]

Nûr 24/43. âyet: "وَيَصْرِفُهُو عَن مَّن يَشَآءُ"

Necm 53/29. âyet: "فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّى عَن ذِكْرِنَا"

Bu iki yer hariç "عَن مَّن" kelimesi bütün Kur'ân'da mevsul olarak yazılmıştır.[684]

**14. Kelime: "يَوْمَ هُمْ"**

Hz. Osmân mushaflarında "يَوْمَ" ve "هُمْ" kelimeleri iki yerde maktu' olarak yazılmıştır. "يَوْمَ هُمْ" kelimesinin maktu' olarak yazıldığı yerler şunlardır:[685]

Mü'min 40/16. âyet: "يَوْمَ هُم بَارِزُونَ"

Zâriyât 51/13. âyet: "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" [686]

**15. Kelime: "ل"**

Harf-i cer olan lâm "ل" harfi, mecruru olan kelimeye bitişik yazılması gerekirken dört yerde mecrurundan ayrı olarak yazılmıştır.[687] Muhammed b. İsa "مَالِ" kelimesinin dört yerde maktu' olarak yazıldığını söyleyip aşağıdaki kelimeleri zikretmiştir.[688]

Kehf sûresi 18/49. âyet: "مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لاَ يُغَادِرُ صَغِيرَةً"

[682] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 95.
[683] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 94.
[684] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 95.
[685] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 98; İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 98.
[686] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 166.
[687] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 167.
[688] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 99.

Furkân 25/7. âyet: "مَالِ هَذَا الرَّسُولِ"

Mearic 70/36. âyet: "فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ"

Nisâ 4/78. âyet: "فَمَالِ هَؤُلآءِ الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً"

Bu kelimeler hariç bütün Kur'ân'da harf-i cer olan "ل" harfi mecruruna bitişik bir şekilde yazılmıştır.

**16. Kelime: "لاَتَ حِينَ"**

Hz. Osmân mushaflarında Sâd 38/3. âyetinde geçen "وَلاَتَ حِينَ مَنَاصٍ" kelimesi maktu' olarak yazılmıştır. Tâ "ت" harfinin aslı bitişik olmakla beraber farklı bölgelere gönderilen mushaflarda ayrı olarak yazılmıştır. Halil b. Ahmed, Sibeveyhi ve Kisâî tâ "ت" harfinin müenneslik ifade etmesi için ziyâdeleştirildiğini söylerler.[689] Ebû Ubeyd; İmâm Mushafta "تَ" harfinin "حِينَ" kelimesine "تَحِينَ" şeklinde bitişik olduğunu Hicaz, Irak ve Şam Mushaflarında ise maktu' olduğunu söylerken İbnü'l-Enbârî ve Dânî mushaflarda böyle bir şey görmediklerini söylemişlerdir.[690] İbnü'l-Cezerî de bu görüşün zayıf olduğunu söylemiştir.[691] Kisâî vakıf halinde "لاَتَ" kelimesini hâ "ه" harfi ile okurken geriye kalan kırâat imamları resme tabi kalarak "تَ" harfi olarak okurlar.[692]

**17. Kelime: "اِلْ يَاسِينَ"**

Sâffât sûresi yüz otuzuncu âyetinde geçen "سَلَامٌ عَلَى اِلْ يَاسِينَ" kelimesini Ebû Amr, bütün mushaflarda "ال" kelimesinin "يَاسِينَ" kelimesinden ayrı yazıldığını nakleder.[693] Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Âmir ve Ya'kûb hemzeyi fethalı med ile "ل" harfini ise kesralı ve "يَاسِينَ" kelimesinden ayrı olarak "آلِ يَاسِينَ" şeklinde -" آل عمران" kelimesi gibi- okurken diğer kırat imamları ise hemzenin kesrası ile "اِلْ يَاسِينَ" şeklinde okurlar.[694]

[689] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/150.
[690] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 99; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 168.
[691] Sâlim, *Şerhu'l-Mukaddemeti'l-Cezeriyye*, 98.
[692] el-Kadi, *el-Büduru'z-Zahire*, 271; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/72.
[693] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 100.
[694] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 270.

### 2.8.2. Mevsul Kelimeler

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimeler maktu‘ iken bazı kelimeler ise mevsul olarak yazılmıştır. Bu kelimelerin mevsul yazılmalarının nedenini daha önce zikrettiğimiz üzere mahreç yakınlığı gibi sebepler olduğunu söyleyebiliriz. Bu kelimelerde mahreç yakınlığı nedeniyle idğam gerçekleşir ve tek kelime gibi okunur.[695] Bu kelimeler mevsul olmayıp maktu‘ yazıldığında dahi idğam edilerek mevsul gibi okunur.

**1. Kelime: "أَمَّا" – "أَن مَا"**

İbnü'l-Cezerî, manzumesinde "أَن مَا" kelimesinin Kur'ân'ın tümünde "أَمَّا" şeklinde mevsul olarak yazıldığını zikretmiştir.

**2. Kelime: "إِلَّا" "إِنْ لَا"**

Muhaffef "ن" harfinden sonra "لا" harfi gelirse vasıl hali gözetilerek idğamlı okunur. Bu kelime Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde mevsul olarak yazılmıştır. " إِلَّا تَفْعَلُوهُ، إِلَّا تَنْصُرُوهُ" vb.[696]

**3. Kelime: "بِئْسَمَا" "بِئْسَ مَا"**

Hz. Osmân mushaflarında başına lâm "ل" harfi gelmeyen "بِئْسَ" kelimesinin mevsul olarak yazılması hususunda ittifak edilmiştir.

Bakara 2/90. âyet: "بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ"

A‘râf 7/150. âyet: "قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي"

Bakara 2/93. âyet: "يَأْمُرُكُمْ بِهِ اِيمَانُكُمْ بِئْسَ مَا" Bu âyetin maktu‘ mu yoksa mevsul mu yazıldığı hususunda ihtilaf edilmiştir.[697] Dânî, Muhammed b. İsa'dan gelen bir rivayetle A‘râf sûresi 150. âyetinde geçen "قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِيۚ" kelimesinde de ihtilaf bulunduğunu nakletmektedir.[698]

---

[695] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 151.
[696] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/154.
[697] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 98.
[698] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 97.

**4. Kelime: "أَيْنَمَا" "أَيْنَ مَا"**

Bütün mushaflarda Bakara ve Nahl sûrelerinde geçen "أَيْنَ مَا" kelimesinin mevsul yazıldığına dair ittifak edilmiştir.

Bakara 2/115. âyet: "فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ"

Nahl 16/76. âyet: "أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لاَ يَأْتِ بِخَيْرٍ"

Aşağıdaki yerlerde ise "أَيْنَمَا" kelimesinin maktu' mu yoksa mevsul mu yazılacağı hususunda ihtilaf edilmiştir.

Şu'arâ 26/92. âyet: "وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَمَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ"

Ahzâb 33/61. âyet: "مَّلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا"

Nisâ 4/78. âyet: "أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ الْمَوتُ"

Bu zikrettiğimiz kelimelerin dışında kalan "أَيْنَ مَا" kelimeleri mushafta maktu' olarak yazılmıştır.[699]

**5. Kelime: "إِلَّمْ" "إِنْ لَمْ"**

Hûd 11/14. âyetinde geçen "فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ" kelimesi mevsuldur. Bunun dışında geçtiği yerlerde "إِنْ لَمْ" şeklinde maktu' olarak yazılmışlardır.[700]

**6. Kelime: "أَلَّن" "أَنْ لَنْ"**

Ebû Amr, İbnü'l-Enbârî'den şöyle nakleder: "أَلَّن" nûn "ن" harfi olmadan iki yerde mevsul olarak yazılmıştır. Bu iki yer dışında kalan diğer yerlerde ise maktu' olarak yazılmışlardır.

Kehf 48/48. âyet: "أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِداً"

Kıyâmet 75/3. âyet: "أَلَّن نَّجْمَعَ عِظَامَهُ" [701]

[699] Sâlim, *Şerhu'l-Mukaddemeti'l-Cezeriyye*, 96.
[700] Sâlim, *Şerhu'l-Mukaddemeti'l-Cezeriyye*, 96.
[701] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 94; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 157; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/154.

**7. Kelime: "اِنَّما" "اِنَّ مَا"**

Maktu‘ konusunda da değindiğimiz gibi En’âm sûresi 134. âyetinde geçen " إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لآتٍ" kelimesinin maktu‘, bunun dışında kalan "اِنَّمَا" kelimeleri mushafta geçtiği bütün yerlerde bitişik bir şekilde yazılmıştır. Ebû Amr, Nahl sûresi 95. âyetinde geçen "اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" kelimesinin Irak mushaflarında mevsul, eski mushaflarımızda ise maktu‘ olarak yazıldığını nakleder. Birincisinin daha yaygın olduğu söylenmiştir.[702]

**8. Kelime: "كَيْلا" "كَيْ لاَ"**

Hz. Osmân mushaflarında "كَيْ" ve "لاَ" kelimeleri dört yerde mevsul olarak yazılmıştır.[703]

Âl-i İmrân 3/153. âyet: "لِكَيْلاَ تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ"

Hadid 57/23. âyet: "لِكَيْلاَ تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ"

Hac 22/5. âyet: "لِكَيْلاَ يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً"

Ahzâb 33/50. âyet: "لِكَيْلاَ يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ"

Âl-i İmrân sûresinde geçen "كَيْ" ve "لاَ" kelimelerinin ayrı yazılmış olduğunu söyleyenler olsa da Dânî, Gâzî b. Kays’ın kitabında bu kelimenin bitişik olarak yazıldığını nakletmektedir.[704] Bu kelimeler hariç "كَيْلاَ" kelimesi Kur’ân’ın tümünde ittifakla maktu‘ olarak yazılmıştır.[705]

**9. Kelime: "كَاَنَّمَا" "ك اَنَّمَا"**

Hz. Osmân mushaflarında "ك", "أنّ" ve "ما" edatları mevsul olarak "كَاَنَّمَا" şeklinde yazılmışlardır. Dânî, bu kelimenin bütün mushaflarda bitişik olduğunu nakleder.[706]

---

[702] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 97.
[703] İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/155.
[704] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 98; İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 165.
[705] Sâlim, *Şerhu’l-Mukaddemeti’l-Cezeriyye*, 97.
[706] ed-Dânî, *el-Mukni‘*, 97.

Enfâl 8/6. âyet: "كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ"

En'âm 6/125. âyet: "كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَّاءِ"

Hac 22/31. âyet: "فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَّاءِ" vb. kelimeler mevsul yazılmışlardır.[707]

**10. Kelime: "كَالُوهُمْ" "هُمْ" "كَالُو" ve "وَزَنُوهُم" "هُمْ" "وَزَنُو"**

Hz. Osmân mushaflarında yazılan "كالوا" ve "وزنوا" fiilleri kendilerinden sonra gelen "هُمْ" zamiri ile bitişik bir şekilde yazılmıştır. Bitişik olduğunu savunanlar cem' olan fiilden sonra elif "ا" harfinin hazfedildiğini delil olarak getirirler.[708] Kur'ân'da sadece Mutaffifin sûresi üçüncü âyetinde geçen "وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ" kelimeleri mevsul olarak yazılmıştır.

**11. Kelime: "مِمَّنْ" "مِن مَنْ"**

Hz. Osmân mushaflarında "مِن" harf-i ceri, istifham ve mevsul için kullanılan "مَنْ" kelimesinin başına geldiğinde mevsul olarak yazılmıştır. Ancak zahir ismin başına gelen "مِن" harfinin "مِنْ مَاءٍ" kelimesinde olduğu gibi ayrı yazılmasında ihtilaf edilmemiştir.[709] Ebû Amr bu konuda mushaflarda farklılık bulunmadığını nakleder.[710]

[707] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 97.
[708] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 100; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/154.
[709] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 154.
[710] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 93.

**Tablo 17: "مِن مَنْ" "مِمَّنْ" Kelimesinin Mevsul Olarak Yazıldığı Yerler**

| Sûre | Kelime | Âyet |
|---|---|---|
| Bakara 2/114 | مِن مَنْ | مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ |
| Mâide 5/18 | | اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ |
| En'âm 6/21 | | وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى |
| En'âm 6/157 | | فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّب |
| Hûd 11/48 | | مِمَّنْ مَعَكَ |
| Zümer 39/32 | | فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ |
| Fussilet 41/33 | | وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ |

**12. Kelime: "عن مَا" "عَمَّا"**

A'râf sûresi 166. âyettinde geçen "فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا" kelimesi hariç Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde "عن مَا" kelimesi mevsul olarak yazılmıştır.[711] Mü'minûn sûresi 40. âyetinde geçen "قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ نٰدِمِينَ" kelimesinin mevsul olarak yazılmasında ihtilaf edilmemiştir.[712]

**13. Kelime: "فِي مَا" "وَفِيمَا"**

İbnü'l-Cezerî, Şu'arâ sûresi hariç "فِي مَا" kelimesinin geçtiği bütün yerlerde mevsul olarak yazıldığını nakleder.[713]

**14. Kelime: "وي كأن" "وَيْكَأَنَّ"**

Bütün mushaflarda "وَيْكَأَنَّ" kelimesi mevsul olarak yazılmıştır.

Kasas 28/82. âyet: "يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ"

[711] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 157.
[712] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 94.
[713] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/155.

Kasas 28/82. âyet: "وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ"

Kırâat imamları bu iki kelimenin mevsul yazıldığı hususunda ittifak etmişlerdir.[714] Fakat Kisâî "وي" kelimesi üzerine vakfedip "كأن" kelimesi ile ibtidâ eder.[715]

**15. Kelime: "نِعمَّا" "نِعم ما"**

"نِعم" ve "مَا" kelimeleri iki yerde mevsul olarak yazılmıştır: Bakara 2/271. âyetinde geçen "اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ" kelimesi ve Nisâ 4/58. âyetinde geçen " اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ" kelimesinin bütün mushaflarda mevsul olarak yazılması husunda ittifak edilmiştir. Kisâî'den gelen bir rivayette şöyle bildirilmektedir: "نِعِمَّا iki kelimeden oluşmaktadır. Ne güzel şey demektir ve mevsul olarak yazılmıştır. Bu kelimeyi maktu' yazan kişi de hata etmiş olmaz."[716]

**16. Kelime: "مَهْمَا" "مَهْ ما"**

A'râf sûresi 132. âyetinde geçen "وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ" kelimesi bütün mushaflarda mevsul olarak yazılmıştır.[717]

**17. Kelime: "رُبَمَا" "رُبَ ما"**

Hicr sûresi 2. âyetinde geçen "رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا" kelimesi bütün mushaflarda mevsul olarak yazılmıştır.[718]

**18. Kelime: "يَبْنَؤُمَّ" "يا ابْنَ اُمَّ"**

"يا", "ابْنَ" ve "اُمَّ" kelimeleri Kur'ân'da sadece bir yerde mevsul olarak yazılmıştır. Dânî, Tâhâ sûresi 94. âyetinde geçen "قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي" kelimesinin mevsul yazıldığını, fakat A'râf sûresi 150. âyetinde geçen "قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي" kelimesinin maktu' yazıldığını nakletmektedir.[719]

[714] İbn Kasih, *Şerhu Akile*, 166.
[715] ed-Dânî, *Camiu'l-Beyan*, 2/818.
[716] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 96; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/155.
[717] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 96.
[718] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 96.
[719] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 99.

**19. Kelime: "يَوْمَئِذٍ" "يَوْم اذ"**

"يَوْم" ve "اذ" kelimeleri Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde "يَوْمَئِذٍ" şeklinde mevsul olarak yazılmıştır.[720]

**20. Kelime: "نِذ حِينَ" "حِينَئِذٍ" "حِينَ اذ"**

"حِينَ" ve "اذ" kelimeleri Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde "حِينَئِذٍ" şeklinde mevsul olarak yazılmıştır.[721]

**21. Kelime: "الْ"**

Bütün mushaflarda isimlerde marifelik alâmeti olan "الْ" takısı geldiği ismin başında mevsul olarak yazılmıştır: " الْكِتَابُ، الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ، الرَّحِيمِ، الْأَرْضِ، الْآخِرَةُ، الِاسْمُ، الْخَالِقُ الْبَارِئُ، الْمُصَوِّرُ، وَالْمُقِيمِينَ، وَالْمُؤْتُونَ، وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ، وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ."[722] vb.

**22. Kelime: "ها"**

Bütün mushaflarda tembih edatı olan "ها" harfi, ism-i işaret olan "ذا" ve "ؤلاء" gibi kelimelere bitişik bir şekilde yazılmıştır. "هذا، هؤلاء" vb.[723]

**23. Kelime: "يَا"**

Nida edatı olan "يَا" harfi bütün mushaflarda münadaya bitişik şekilde yazılmıştır. "يَآدَمُ، يَأَيُّهَا يَقَوْمِ، يَنِسَاءَ، يَابْنَؤُمَّ"[724]

**24. Kelime: "بِمَ" "ب ما" ,"لِم" "ل ما" ,"مِم" "من ما" ,"عَم" "عن ما" ,"فيمَ" "في ما"**

İstifham için kullanılan mîm "مَا" harfinin başına harf-i cerlerden " في، عن، من، لِ، ب" harflerinden biri gelirse bitişik yazılıp mîm "مَا" harfinin sonundaki elif "ا" harfi hazfedilerek resmedilir.[725] Nisâ sûresi 97. âyetinde geçen "قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ" kelimesi, Nebe sûresi 1. âyetinde geçen "عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ" kelimesi, Tarık sûresi 5. âyetinde geçen "فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ" kelimesi, Saf sûresi 2. âyetinde geçen "لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ"

[720] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 98.
[721] İbn Vesîk, *Resmu'l-mushaf*, 98.
[722] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/153.
[723] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/153.
[724] İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/153.
[725] Ebü's-Sa'd Zeynüddîn Mansûr b. Ebi'n-Nasr b. Muhammed et-Tablâvî, *eş-Şemʿatü'l-muḍıyye bi-neşri kırââti's-sebʿati'l-merżıyye*, thk. Ali Seyyid Ahmed Ca'fer (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1/220.

kelimesi ve Neml sûresi 35. âyetinde geçen "بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ" kelimesi mevsul olarak yazılan bu kelimelere örnek verebiliriz.

## 2.9. HZ. OSMÂN MUSHAFLARINDA İKİ KIRÂATE ŞAMİL OLAN KELİMELERİN YAZIMI

Kırâat vecihlerinin bir kısmında ittifak edilmişken diğer bir kısmında ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilafların menşeinde Hz. Osmân mushaflarındaki bazı kelimelerde bulunan usûli ve Ferşî farklılıklar yatmaktadır. Usûli farklılıklar; idğam, teshîl, nakil, işmâm, sekte ve imâle gibi kelimenin telaffuz ve ses yönüyle alakalı fonetik farklılıklar kapsamında değerlendirilir. Ferşî farklılıklar ise; takdim-tehir, hazif-isbat, i'rab farklılığı, isimlerin müfret veya cem'i gibi hususları kapsamaktadır.[726]

Farklı kırâatlere konu olan kelimelerin ekserisi ferşî farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu tür kelimelerin mushaflarda yazımı incelendiğinde aşağıdaki hususlar görülecektir:

### 2.9.1. İki Farklı Okunuşu Olan Bir Kelimenin Tek Şekilde Yazılması

Hz. Osmân mushaflarında Ferşî farklılıklar grubunda yer alan ve çoğunluk kırâat gözetilerek iki farklı okunuşu olan bir kelimenin tek şekilde yazılmasının nedeni farklı tariklerle gelen rivayetlerden kaynaklanmaktadır. "صِرَاط" ve "الصِّرَاط" kelimelerini Kunbul ve Ruveys Kur'ân'da geçtiği her yerde sîn "س" harfi ile okurken[727] Hamza'nın birinci ravisi Halef geçtiği her yerde, Hallad ise sadece Fatiha sûresi 6. âyetinde geçen "الصِّرَاط" kelimesini sâd "ص" harfini işmam ederek okur.[728] "صِرَاط" ve "الصِّرَاط" kelimeleri ister marife ister nekira olsun mushafta geçtiği her yerde sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.

Kırâat farklılıklarından dolayı sâd "ص" harfi ile yazılan diğer dört kelime şunlardır: Bakara sûresi 245. âyetinde geçen "يَبْصُۜطُ" kelimesi, A'râf sûresi 69.

[726] Önen, *Kıraat Tarihi*, 117-118.
[727] Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrazü'l-meani min hırzi'l-emani* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 71.
[728] Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teysir fi'l-Kırati's-Seb'a*, thk. OttoTrezel (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1984), 18.

âyetinde geçen "بَصۡطَةً" kelimesi,[729] Tûr sûresi 37. âyetinde geçen "ٱلۡمُصَيۡطِرُونَ" kelimesi, Ğaşiye sûresi 22. âyetinde geçen "بِمُصَيۡطِرٍ" kelimesi sâd "ص" harfi ile yazılmıştır.[730] Bu kelimelerin asılları "س" harfi olduğu halde çoğunluk kırâat gözetilerek sâd "ص" harfi ile yazılmıştır. Fakat Bakara sûresi 247. âyetinde geçen "بَسۡطَةً" kelimesi sîn "س" harfi ile yazılmıştır. Dolayısıyla bu kelimeyi başka bir harf ile okumaya imkân tanımamaktadır.[731]

### 2.9.2. İki Farklı Okunuşu Olan Kelimenin Her İki Okuyuşa Uygun Olarak Yazılması

Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla rastlanan durumlardan biri de iki farklı okunuşa uygun olarak yazılan kelimelerdir. Aşağıda örneklerini vereceğimiz bu kelimeler, aynı mushafta farklı kırâatleri ihtiva edecek şekilde yazılmışlardır. Birçok âyette bu örneklere rastlanabilir. Bütün kelimeleri burada vermemiz mümkün olmadığı için bazı örnekleri vermeye çalışacağız.

Fatiha sûresi 4. âyetinde geçen "مَالك" kelimesini kırâat imamlarından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef "م" harfinden sonra med harfi olan elif "ا" harfini ziyâde ederek okurlar. Diğer kırâat imamları ise mîm "م" harfinden sonra elf "ا" harfini hazfederek "مَلك" şeklinde okurlar.[732] Mushaflarda "ا" harfi hazfedilerek "مَلك" şeklinde yazılmıştır.

Bakara sûresi 36. âyetinde geçen "فَاَزَلَّهُمَا" kelimesini kırâat imamlarından Hamza, "ز" harfinden sonra "ا" harfini ziyâde ederek "فأزالهما" şeklinde okur.[733] mushafta "ز" harfinden sonra "ا" harfi yazılmamıştır.

Bakara sûresi "يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ" 9. âyetinde geçen "وَمَا يَخْدَعُون" kelimesini kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr "خ"

[729] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 108.
[730] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 112.
[731] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 109.
[732] el-Makdisî, *Hırzi'l-Emani*, 70.
[733] ed-Dânî, *Camiu'l-Beyan*, 2/853.

harfinden sonra "ا" harfini ziyâde ederek "وما يخادعون" şeklinde okurlar. Mushaflarda "خ" harfinden sonra "ا" harfi ziyâde edilmeden yazılmıştır.[734]

### 2.9.3. Bir Kelimenin Bulunulan Beldenin Mushafına Yazılıp Diğer Belde Mushaflarına Yazılmaması

İki farklı okunuşu olan bir kelime, bulunulan beldede okunan kırâate uygun olarak yazılmış fakat diğer beldedeki mushafa yazılmamamıştır. Bu farklılıklar genellikle bir harfin ziyâde veya noksan olarak yazılmasından kaynaklanmaktadır. Pek çok örneğine rastlanan bu duruma bazı örnekler vermeye çalışacağız.

Bakara sûresi 132. âyetinde geçen "وَوَصّٰى" kelimesi Medine, Şam ve Hz. Osmân mushafında iki vâv "و" harfi arasına elif "ا" harfi getirilerek "وأوْصَى" şeklinde yazılmıştır.[735] Irak mushaflarında ise iki vâv "و" harfi ile resmedilip "أ" harfi konmadan "وَوَصّٰى" şeklinde yazılmıştır.[736] İki şekilde de amel olunmuştur.

Âl-i İmrân sûresi 133. âyetinde geçen "وَسَارِعُوا" kelimesi Irak mushaflarında başında vâv "و" harfi yazılmışken Şam ve Hicaz mushaflarında vâv "و" harfi olmadan "سَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ" şeklinde yazılmıştır.[737] İkisine göre de amel olunmuştur.

Bakara sûresi 116. âyetinde geçen "وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً سُبْحَانَهُ" kelime Irak mushaflarında başında vâv "و" harfi bulunurken Şam ve Hicaz mushaflarında "قَالُوا" kelimesinin başında vâv "و" harfi olmadan "قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً سُبْحَانَهُ" şeklinde yazılmıştır.[738] Diğer mushaflarda vâv "و" harfi yazılmıştır.[739] Her ikisine göre de amel olunmuştur.

Fâtır sûresi 25. âyetinde geçen "وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ" kelimeleri Şam mushaflarında harfi cer olan bâ "ب" harfinin ziyâdesi ile diğer mushaflarda ise bâ "ب" harfi olmadan yazılmıştır. Her ikisi ile de amel edilmiştir.[740]

---

[734] el-Kādî, *El-Vafi*, 199.
[735] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 110.
[736] el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, 695.
[737] el-Hamed, *Resmü'l-Mushaf*, 695; el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 151.
[738] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 151.
[739] İbn Vesik, *Resmu'l-mushaf*, 110.
[740] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 121.

Tevbe sûresi 107. âyetinde geçen "وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا" kelime Irak mushaflarında başında vâv "و" harfi bulunurken Şam ve Hicaz mushaflarında "الَّذِينَ اتَّخَذُوا" şeklinde başında vâv "و" harfi olmadan yazılmıştır.[741]

Mâide sûresi "وَيَقُولُ الَّذينَ اٰمَنُوا" 53. âyetinde geçen "وَيَقُولُ" kelimesi; Medine, Mekke ve Şam mushaflarında "يَقُولُ" şeklinde başında vâv "و" harfi olmadan yazılmıştır. Kufe, Basra ve Irak mushaflarında başında vâv "و" harfi yazılmıştır.[742] Mushaflarda bunların daha pek çok örnekleri bulunmaktadır.

## 2.10. MUSHAF'TA KUREYŞ LEHÇESİNİN ESAS ALINMASI

İlahi mesajların anlaşılması için tarih boyunca ilahi emirler hedef kitlenin konuştuğu dil ile gönderilmiştir. Nitekim bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de " وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ" "*İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın.*" Kendi dilleri ile indirilmediği takdirde kafirlerin nasıl bir itirazda bulunacaklarını Kur'ân şöyle bildirmektedir. " وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰناً اَعْجَمِياًّ لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهٗ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ" (Fussilet 41/44) "*Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!*" Elçilik görevi kendisine tevdi edilen Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve vahyin ilk muhataplarının Arap olması gönderilen mesajın da Arapça olmasını zorunlu kılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in Arapça bir kitap olarak indirildiğini yine bizzat Kur'ân'ın kendisi haber vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de Fussilet sûresi 3. âyetinde " كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهٗ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ" "*Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.*" Yûsuf sûresi 2. âyetinde " اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ" "*Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*" Ra'd sûresi 37. âyetinde "وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا" "*Böylece biz onu (Kur'ân'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.*" Tâhâ sûresi 113. âyetinde "وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ" "*Onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*" Bu ve benzeri âyetlerde de ifade edildiği üzere Kur'ân'ın Arapça bir kitap olarak indirildiği bildirilmektedir.

[741] el-Kādî, *el-Büduru'z-Zahire*, 152.
[742] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 123.

Diğer dillerde olduğu gibi Arapça da tek bir lehçe ve ağızdan müteşekkil değildir. Kur'ân'ın indirildiği dönemde, Arap dili birçok lehçeye ayrılmış durumdaydı. Bu nedenle insanın aklına şu soru gelmektedir: Mushaflarda Arapça'nın hangi lehçesi kullanılmıştır. O dönemde birçok lehçe varsa Kur'ân hangi lehçe ile indirilmiştir? Bir lehçe ile mi yoksa farklı lehçelerle mi? Bu soruların cevabı hakkında net bir şey söylemek zor çünkü âlimler, Kur'ân'ın hangi lehçe ile nâzil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kur'ân'ın hangi lehçe veya lehçelerle indirildiği ile ilgili görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

**a.** Ebû Sâlih tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'ân yedi lehçe üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan beşi, Havazin kabilesinden olan Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye ve Sakif'in lehçeleridir. Bunların hepsi Havazin'dendir. Kendilerine yukarı Havazinliler denilir. Bu yüzden Ebû Amr İbn'l-Alâ, Arabın en fasih konuşanı yukarı Havazinliler ile aşağı Temim, yani Benû Dârim kabilesi mensuplarıdır." demiştir.[743]

**b.** Ebû Ubeyd, İbn Abbas'dan yaptığı diğer bir rivayette İbn Abbas şöyle demiştir: "Kur'ân, iki Ka'b'ın[744] lisanı ile indi. Kureyş'in Ka'b'ı ve Huzaa'nın Ka'b'ı. Kendisine bu nasıl olur, diye sorulduğunda: "Çünkü yurtları birdir. Yani birbirine komşudurlar, lehçeleri birbirine kolay gelirdi." demiştir.[745]

**c.** Ebû Hâtimi's-Sicistânî: "Kur'ân Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezdi, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lehçeleri üzerine nazil olmuştur." der. İbn Kuteybe bunu kabul etmez ve Kur'ân'ın sadece Kureyş lehçesiyle indiğini söyler. Bunu İbrâhîm sûresi "وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ" "*İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın.*" 4. âyeti ile delillendirir.[746]

**d.** Ebû Ubeyd: "Bu, her kelimenin yedi lehçe ile okunacağı anlamına gelmez. Yedi lehçe ayrı ayrıdır. Nâzil olan âyetlerin bir kısmı Kureyş lehçesiyle, bir kısmı Huzeyl lehçesiyle, bir kısmı Havazin lehçesiyle bir kısmı Yemen lehçesi ve diğer lehçelerle yazılmıştır. Fakat bazıları diğerlerinden daha şanslı olup bundan daha fazla pay almışlardır." söylemiştir.[747]

---

[743] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 169.
[744] İki Ka'b'dan kasıt: Kureyş'in lideri Ka'b b. Lüey ile Huzaa'nın liderlerinden Ka'b b. Amr'dır
[745] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 169.
[746] es-Süyûtî, *el-İtkan*,1: 169.
[747] el-Kattan, *Mebahis*, 1/159.

**e.** Kur'ân-ı Kerim'in özellikle Mudar lehçesiyle nâzil olduğu söylenmiştir. Bu söz Hz. Ömer'in, "Kur'ân-ı Kerim Mudar lehçesiyle nâzil oldu." sözüne dayanmaktadır. Hatta bazıları, Kur'ân'ın bu lehçe ile indiğini, kesinlikle ifade etmişlerdir. İbn Abdi'l-Berr, Yedi lehçe Mudar'a bağlı kabilelere aittir. Mudar'a bağlı yedi kabile: Huzeyl, Kinâne, Kays, Dabbe, Teymu'r-Ribâb, Esed b. Huzeyme ve Kureyş'tir. Hepsi de Mudara bağlı kabilelerdir, yedi lehçeyi ihtiva etmektedirler.[748] diye nakletmiştir.

**f.** Kur'ân bütün Arapların lehçeleriyle nâzil olmuştur, diyenler " وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ" *"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın.*" İbrâhîm sûresi 4. âyetini delil olarak getirirler.[749]

**g.** Ebû Şâme, bazı ulemanın şöyle dediğini nakleder: "Kur'ân önce Kureyş ve civarında yaşayan fasih Arapların lehçeleriyle inmiş, sonra da diğer Araplara, i'rab ve kelimelerdeki farklılıklara göre kendi lehçeleriyle okumalarına müsaade edilmiştir. Onlardan hiçbiri zorluk olacağı düşüncesiyle, kendi lehçelerini bırakarak bir başka lehçeye uymaya yükümlü tutulmamışlardır. Böylece Kur'ân âyetlerini kolaylıkla anlamaları sağlanmıştır."[750]

**h.** İbn Ebi Davud'a ait *Kitabu'l-Mesahif* kitabında geçen rivayete göre hadis âlimlerinden Said b. Abdilaziz, Abbas b. Velid b. Mezid'in babasının şöyle dediğini nakleder: "Kur'ân'ın Arapçası Said b. As b. Said b. Ümeyye'nin diline uygun olarak yazılmıştır. Çünkü bu zatın lehçesi Resûlullah'a en benzeyeni idi."[751]

**i.** Dânî, "Emiru'l-mü'minin Osmân b. Affan (r.a.) Mushafları istinsâh edince yazımında Kureyş lehçesini tercih etmiştir." der.[752]

**j.** Hz. Osmân; Zeyd b. Sâbit, Said b. el-As, Abdurrahman b. Haris b. Hişam ve Abdullah b. Zübeyr'den oluşan istinsâh heyetine görevlerine başlamadan önce Zeyd b. Sâbit'in Medineli olmasından dolayı Kureyşli olan üç kişiye hitaben: "Sizler ve Zeyd Kur'ân'da herhangi bir kelimede ihtilaf ettiğiniz zaman, Kur'ân'ı Kureyş

[748] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 170.
[749] Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 94.
[750] es-Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 170.
[751] İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 102.
[752] ed-Dânî, *el-Mukni'*, 132.

lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur'ân, onların lehçesi ile nâzil olmuştur."[753] demiştir. Hz. Osmân Mushafları Kureyş lehçesiyle yazdırdıktan sonra beş ana kente göndermiştir. Daha sonra Allah'u Teâlâ'dan bir rahmet olarak her kabileye gücü nispetinde kendi lehçeleriyle okumalarına izin verilmiştir.[754] Zerkeşî, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Mukni'* kitabında şöyle dediğini nakleder: "Âlimlerin çoğu, Hz. Osmân'ın Mushafları yazdırdığında dört nüsha yazdırıp bunları; Kufe, Basra ve Şam'a birer nüsha olarak gönderdiği ve bir nüshayı da yanında (Medinede) bıraktığı görüşündedirler." Yedi nüsha yazdırdığını söyleyenler, zikrettiğimiz dört beldeye Mekke, Yemen ve Bahreyn'i de bu beldelere eklemektedirler. Fakat birinci görüşte âlimler ittifak etmişlerdir.[755]

Bu görüşler doğrultusunda sonuç olarak şunu diyebiliriz: Kur' an-ı Kerim'de fasih kelime ve telaffuzların yer alması onun Allah'tan indirilen metin dilinin de tek olmasının delilidir. "فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ" "*Onu tebliğ etmen için sana kolaylaştırdık ve senin dilin ile indirdik.*"[756] Meryem sûresi 97. âyeti ile Duhân sûresi 58. âyetinde geçen aynı âyetler Kur'ân'ın Peygamber Müslüman'in (s.a.v.) konuştuğu dil ile indirildiğinin delilidir.

Kureyş, lehçesinin diğer Arap lehçelerine göre daha gelişmiş olmasını sağlayan birçok faktör vardır. Bilindiği gibi o dönemlerde Mekke, çağın şartlarına göre kültür muhiterinden biri olarak Kâ'be'nin burada bulunması, Kureyşlilerin ticaretle uğraşmaları, panayır ve edebi kongrelerin burada düzenlenmesi nedeniyle farklı kabile ve kültürlerin bir araya geldiği yer konumundaydı. Bu nedenle konuşulan lehçe yalnız Kureyş lehçesi değil; onun hâkim olduğu çeşitli kabilelerin kelime ve üsluplarından oluşmuş bir dildir diyebiliriz. Yani Mekke'de konuşulan dil o günkü Arap kavminin ortak dili olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerim işte bu dille indirilmiştir. Kureyş lehçesiyle indirildiği noktasında aktarılan rivayetler, diğer lehçelerin harmanlanmasıyla oluşmuş kabileler arası ortak dildeki yoğunluğu açısındandır.

---

[753] İbn Ebi Davut, *Kitabu'l-mesahif*, 88; ed-Dânî, *el-Mukni'*; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/7; Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 50.
[754] Ebû Şâme, *el-Mürşid*, 150.
[755] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/240.
[756] el-Vahidi, *Et-Tefsirü'l-Basit*, 14: 341.

Medine dönemine gelindiğinde Müslümanların sayısının hızla artması ve farklı kabilelerin İslâm'a girmesinden dolayı Hz. Peygamber, sahâbeye kolaylık olsun diye Kur'ân'ı Kerim'i okurken metin yapısını değiştirmeden bazı kabileler için çeşitli Arap lehçelerine uygun olarak okuyuşu hafifletmiştir. Okunuşlarında bu nedenle aynı âyet içinde, özellikle başka kabilelere mensup sahâbe arasında birtakım farklılıklar duyulabilmekte idi. Yani yedi harf ruhsatı ile diğer lehçelerle de okunmuştur. Farklı okuyuşları Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekliyle okuyup okutmuşlardır.

# SONUÇ

Miladi 610 senesinde nâzil olmaya başlayan vahiy Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 23 yıl süren risâleti boyunca devam etmiştir. İndirilen vahiy lafızları Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşıncaya kadar her aşamada ilahi koruma (Hicr 15/9) altında olmuştur. Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) vahiy ulaştıktan sonra Hz. Peygamber'in Cebrâil'e (a.s) arz edip ezberlemesi, vahiy kâtiplerine yazdırması ve ashâbına tebliğ edip öğretmesi şeklinde beşerî önlemlerle korunmaya devam etmiştir. Sonraki nesillere aktarma görevini üstlenen sahâbe, Resulullah'ın (s.a.v.) müjdelerine nail olmak için olanca gayretini sarf etmiştir. Onlar Resûlullah'tan nasıl öğrenmişlerse aynı öğretim metotuyla da sonraki nesle öğretme çabası içinde olmuşlardır.

Peygamberimizin (s.a.v.) Cebrâil (a.s) ile her yıl Ramazan ayında yaptığı mukabele vefat edeceği yıl iki defa gerçekleşmiştir. Arza-i ahîre denilen bu mukabele bugün elimizde bulunan Mushaf tertibini ortaya çıkarmıştır.

Kuran'ı Kerim bir defada değil yirmi üç yıllık zamana yayılan bir sürede indirilmiştir. Bazı hikmetlere binaen tedrici olarak indirilen âyetler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) direktifleriyle vahiy kâtipleri tarafından kayıt altına alınmıştır. Yazıya geçirme faaliyetlerinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de Mekke döneminin ilk yılları olan nübüvetin beşinci yılında Hz. Ömer'in Müslüman olmasına vesile olan olayda görüldüğü üzere âyetlerin erken dönemde yazıldığını gösteren deliller bulunmaktadır. Her ne kadar vahyin yazıya geçirilmesi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşmiş olsa da Resulullah (s.a.v.) hayatta iken Kur'ân'ın cem' edilmesini gerektirecek ciddi bir problemin ortaya çıkmaması, yazı malzemesinin çok gelişmemiş olması ve âyetlerin nüzûlünün devam etmesi gibi sebeplerden dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken dağınık halde bulunan âyetleri cem' etme konusu da gündeme gelmemiştir. Şüphesiz bu etkenler içerisindeki en önemlisi vahiy nüzûlünün devam etmesidir.

Âyetler, Cebrâil'in (a.s) indirdiği şekliyle muhafaza altına alınması için Hz. Peygamber (s.a.v.) gözetiminde vahiy katiplerine yazdırılmıştır. Ancak yazılı vahiy sayfalarının dağınık halde bulunması Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken sorun teşkil etmemiştir. Onun vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan savaşlarda birçok hafız sahâbinin şehit olması ve yazılı âyetlerin dağınık halde bulunması mushaf haline getirilmemiş Kur'ân için tehlike teşkil etmekteydi. Çünkü Kur'ân hem yazılı hem de sözlü olarak muhafaza edilmiştir. Âyetlerin farklı vahiy kâtipleri tarafından yazılması, dağınık halde bulunmaları ve bunları ezberleyen hafızların sayılarının azalması nedeniyle Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e Kur'ân'ı cem' etme teklifini sunmuştur. Bunun üzerine harekete geçen Hz. Ebû Bekir, vahiy kâtipliği yapan Zeyd b. Sâbit'i komisyon başkanı olarak görevlendirmiştir. Ezberle desteklenen yazılı malzemeler yardımıyla cem' faaliyeti başarılı bir şekilde tamamlanmış ve bir araya getirilen bu sahifelere bazı sahâbîlerin teklifiyle "Mushaf" adı verilmiştir. Bu Mushaf Hz. Ebû Bekir'in yanında muhafaza edilmiş, onun vefatının ardından Hz. Ömer'e, onun vefatından sonra da Hz. Hafsa'ya teslim edilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla yapılan cem' faaliyetine hiçbir itiraz yapılmamış, tüm sahâbenin onayını almıştır. Ayrıca derlenen Mushaf tedbir amaçlı muhafaza edilirken sahâbenin kendi elinde bulunan nüshalara karışılmamıştır. Sahâbenin özel mushaflarına göre okumalarına ve ezber yapmalarına müsaade edilmiştir.

Hz. Ömer'in (r.a.) hicretin 23. senesinde vefat etmesinden sonra Hz. Osmân (r.a.) hilafet makamına geçti. Hz. Ömer (r.a.) döneminde fütuhat ile genişleyen İslâm toprakları Hz. Osmân (r.a.) döneminin ilk yarısında da hızla büyümeye devam etti. Hz. Ebû Bekir zamanında yapılan cem' faaliyeti dağınık halde bulunan vahiy malzemelerini bir araya getirmeyi hedeflemesi ve aynı zamanda Müslümanların başvuru kaynağı olacak standart bir mushaf hazırlama amacı gütmemesinden dolayı bazı bölgelerde Kur'ân öğretimi şahsi mushaflar esas alınarak sürdürülmüştür. Fethedilen yerlere dağılan kurrâ sahâbîler kişisel olarak hazırladıkları mushaflar ile Kur'ân tedrisinde bulunmuşlardır. Fakat bu mushaflar arasındaki farklılıklar, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı mushafların ve bu mushafları esas alan okuyuşların yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Muhtelif yerlerde oturan Müslümanlar savaş veya başka nedenlerle bir araya geldiklerinde kırâat ihtilafları

ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar bazen birbirlerini küfürle itham edecek dereceye varabiliyordu. Hz. Osmân'a yapılan müracaatlar üzerine harekete geçen Hz. Osmân (r.a.) bu iftilafların önüne geçmek için Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushafı Hz. Hafsa'dan isteyip istinsâh ettirerek muhtelif beldelere gönderdi. Beldelere gönderilen bu mushaflar için "mesâhif-i Osmâniyye" tabiri kullanılmıştır. Hz. Osmân'ın kendisi için ayırdığı mushaf ise 'İmâm Mushaf" diye isimlendirilmiştir.

İstinsah edilen Mushaflar, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen mushaftaki sûre tertibine uyularak Kureyş lehçesine göre hazırlanmıştır. Böylece başlangıçta sıkıntı ve meşakkati kaldırmak için izin verilen farklı lehçelerle okuma iznine ihtiyaç kalmadığını düşünen Hz. Osmân (r.a.), tek lehçe etrafında birliği sağlamıştır.

Hz. Osmân'ın (r.a.) teksir edip farklı bölgelere gönderdiği Mushaflarda bazen fasih Arapça kaidelerinin dışına çıkılarak farklı bir imla kullanılmıştır. Örneğin; "هَلْ ", "اَلرَّحْمٰن", "وَاِيتَاىِٕ" vb. kelimelerde "ا، و، ي" harfleri ziyâde edilmiştir. "مِائَةٌ", "أُولِى", "يَسْتَوُنَ", "اَلنَّبِيّنَ" vb. kelimelerde de "ا، و، ي" harfleri hazfedilmiştir. "وَكَاَيِّنْ" kelimesinde olduğu gibi tenvine bedel olarak muhaffef "ن" harfi kullanılmış, aynı şekilde "وَلَيَكُوناً" kelimesinde de tenvine bedel olarak "ن" harfi yazılmıştır. "مَالِ هَذَا", "اِلْ يَاسِينَ" vb. kelimeler maktu', "أَيْنَمَا", "إِلَّا" vb. kelimeler ise mevsul olarak yazılmıştır.

Kapalı tâ "ة" harfi kelimenin kök harfi olmadığı durumlarda veya isim olan bir kelimenin tenis (dişilik) alameti olduğunda kapalı yazılır. Ancak Arap dil kaidelerine göre ismin sonuna müenneslik ifade etmek için birleşen bu kapalı tâ "ة" harfi Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerin sonunda açık tâ "ت" harfi ile yazılmışlardır. Dil kurallarına aykırı yazılan bu kelimeler Kur'ân nazil olduğundan itibaren bu şekilde yazılmıştır. Dilbilimciler bunu fark etseler de Kur'ân'a olan saygılarından dolayı onun yazısına dokunmamışlardır.

Yukarıda zikrettiğimiz ortak özelliklerin dışında bir de ana kentlere gönderilen mushaflar arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Mushafların birbirinden farklı olma nedeni Resulullah'tan (s.a.v.) işitilen sahih kırâatleri korumak ve bu harfleri Allah katından geldiği şekliyle muhafaza etmek için bazı mushaflarda

“ا، و، ف” gibi harfler ziyâde edilmiştir. Örneğin: “وَوَصَّى” kelimesi bazı mushaflarda, iki vâv harfi arasına bir elif ilavesi ile “واَوْصَى” şeklinde yazılmıştır. Bu ve benzeri birkaç yerde görülen farklılıklar ise ayrı ayrı mushaflarda gösterilmek sûretiyle muhafaza edilmiştir.

Mushaf imlasındaki farklılıkları yazının gelişmemişliği veya kâtiplerin yeterli bilgiye sahip olmayışlarına bağlamak doğru değildir. Şu unutulmamalıdır ki nahiv ve dil kaideleri Kur’ân’ın yazıya geçirilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. O dönemin yazı anlayışı ve mevcut sahih kırâatler gözetildiği için mushafların böyle yazıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Osman tarafından çoğaltılan Mushaflar, noktasız ve harekesiz bir hâlde, çeşitli kırâatlere göre okunmasına elverişli olarak yazılmıştır.

Netice olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden bu zamana kadar sahih kabul edilen kırâatler nasıl muhafaza edilmişse, İmâm Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Zemahşerî gibi âlimlerin de dile getirdikleri gibi mushaf yazısının da aynı şekilde korunmasının gerekli olduğu açıktır. Ayrıca kırâatlerin muhafazası, Resmü'l-Mushaf'a uymakla mümkündür. Nitekim Kur'ân yazısı Resmü'l-mushafta geçtiği hâli ile muhafaza olunmuş ve günümüze kadar gelmiştir.

# KAYNAKÇA


Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Feżâilü's-saḥâbe*. thk. Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403.

Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitm ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Vakfı, 2. Basım, 2015.

Aldemir, Saliha. *Ferra'nın Kıraatlere Yaklaşımı*. Ankara Üniversitesi, 2003.

Azami, Muhammad Mustafa vd. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli. 13 Cilt. Beyrût: Daru'l-Fikr, 1996.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûḥu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilal, 1988.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullāh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed b. Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrût: Daru'l İhyau't-Türasi'l-Arabi, ts.

Birışık, Abdulhamit. "Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

Bozkurt, Nebi. "Dâru'l-Kurrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.

Buhârî, Muhammed b. Ismâil b. Ibrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî. *Sahihi Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. 9 Cilt. b.y.: Daru Tevki'n-Necat, 1422.

Dağ, Ökkeş. *Hz. Peygamber Zamanında Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Hafız Sahabiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Camiu'l-beyan fi'l-kıraati's-seb'a*. 4 Cilt. el-İmarat: Camiatu'ş-Şarika, 2007.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Ahrufu's-Seb'a*. Mekke: Mektebetu'l-Menar, 1408.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mukni' fi ma'rifeti resmi mesahifi'l-emsar ve yelihi kitabü'n-nakt*. thk. Cemal Seyyid Rıfai. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2007.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysir fi'l-kırâati's-Seb'a*. thk. OttoTrezel. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2. Basım, 1984.

Draz, Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. Ankara: Otto, 5. Basım, 2012.

Durmuş, İsmail. "Hazif". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/122-124. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.

Durmuş, İsmail. "Hemze". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.

Ebû Şâme, el-Makdisî. *el-Muşidu'l-vecîz ila ulumi tete'lleku bi'l-kitabi'l-Aziz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Daru Sadir, 1975.

Ebu Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Sülemi. *el-Medhal li-diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2. Basım, 2003.

Ebu 'Ubeyd, el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân Atiyye vd. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1995.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali en-Neccar, Abdulfettah İsmail eş-Şelbi. 3 Cilt. Mısır: Daru'l-Mısriyye, ts.

Haddâdî, Zeynuddin Muhammed'ul-Med'u b. Abdurrauf b. Tac'ul-Arifin b.Ali b. Zeyne'l-Abidin. *et-Teysir lişerhi cami'is-seğir*. 2 Cilt. Riyad: el-Mektebetu İmam Şafii, 1988.

Hamed, Ganim Kaddûri. *Resmü'l-mushaf*. Bağdat: Dirase Lugaviyye Tarihiyye, 1982.

Hamidullah, Muhammed vd. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

İbn Ebi Davut, Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistani. *Kitabu'l-mesahif*. thk. Muhammed b. Abduh. Mısır: el-Faruk el-Hadise, 2002.

İbn Kasih, Ebi'l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed. *Şerhu akile etrabu'l-kasaid fi ilmi Resmi'l-Kur'ani lilimam Şatibi*. thk. Muhammed ed-Dusuki Emin. Kahire: Daru's-Selam, 2011.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn ed-Deyneveri. *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddin. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbn Vesîk, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Abdirrahmân el-İşbîlî. *Risale fi resmi'l-mushaf*. thk. Ebu Abdullah Ahmet b. İsmail b. Ahmet. Mısır: Mektebetu İbni Abbas, 2011.

İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. Beyrut: Daru'l-Beşair, 1987.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kıârati'l-ʿaşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debbağ. 2 Cilt. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty.

İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudi. Beyrût: Daru'l-Kalem, 1991 1412.

Kaddûri, Ebû Abdullah b. Ganim. *Muhâderât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 'Ammân: Dâru 'Ammâr, 2003.

Kādî, Abdül Fettah bin Abdülgani. *el-Vafi fi şerhi'ş-Şatıbiyye fi'l-kiraati's-seb'a*. Kahire: Mektebetu's-Sevadi li't-Tevzi', 4. Basım, 1992.

Kādî, Abdülfettah b. Abdülgani. *el-Büduru'z-zahire fi'l-kıraati'l-mütevatire min Tariki'ş-Şatibiyyeti ved'Dürreti*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, ts.

Kara, Mehmet. "Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi" 12 (2018), 192.

Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26.

Kattan, Menna' b. Halil. *Mebâḥiṯ fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân*. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 3. Basım, 2000.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*. thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim. Etfiş. 20 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Makdisî, Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrazü'l-meani min hırzi'l-emani*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Mariğni, Ebu İshak İbrahim b. Ahmed b. Süleyman et-Tunusi. *Delilü'l-hayran alâ mevridi'z-zam'ân*. Kahire, ts.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, 2. Basım, 2015.

Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne a'n meani'l-kırâat*. thk. Abdulfettah İsmail. Mısır: Daru'n-Nehda, ts.

Mertoğlu, Mehmet Suat. "Vahiy Katibi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Muhaysin, Muhammed Muhammed Muhammed Salim. *el-Hadi şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-ʿaşr*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Cili, 1997.

Nehhas, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunus El-Murâdi. *İrabu'l-Kur'an*. thk. Abdulmunim Halil İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.

Nüveyrî, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ali bin İbrâhim bin Abdülhâlık. *Şerhu Tayyibet-in-Neşr fi kıraati'l-aşr*. thk. Mecdi Muhammed Surur Baslum. 2 Cilt. Beyrut: Darul Kutubil İlmiyye, 2003.

Okumuş, Mesut. "Kur'ân İmlasının gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010).

Önen, Hacı. *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Önen, Hacı. *Kur'an Tarihi*. Diyarbakır: A Grafik, 2017.

Öztürk, Hayrettin. *Ebedi mucize Kur'an: yazılması ve toplanması*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Öztürk, Ünsal, Mustafa, Hediye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2018.

Sâlim, Safvet Mahmud. *Fethu Rabbi'l-Beriyye şerhu'l-mukaddemeti'l-Cezeriyye fî ilmi't-tecvid*. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2003.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. El-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu lilkitabi, 1974.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdulhamit Hindavi. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü't- Tevfîkiye, ts.

Şakaki, Rihab Muhammed Müfid vd. *Kur'an Tilavetinde Mükemmellik*. çev. Fatma Yasemin Mısırlı. İstanbul: Guraba Yayınları, 4. Basım, 2014.

Şan, Lokman. *Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2020.

Şen, Abdulsemet. *Hz. Peygamberin Kur'an Öğretme Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Şen, Ziya. *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Camiu’l-Beyan*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Müessetu’r-Risale, 2000.

Tablâvî, Ebü’s-Sa‘d Zeynüddîn Mansûr b. Ebi’n-Nasr b. Muhammed. *eş-Şemʿatü’l-muḍıyye bi-neşri kırââti’s-sebʿati’l-merżıyye*. thk. Ali Seyyid Ahmed Ca‘fer. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003.

Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı, 2013.

Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX.Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*. İstanbul: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1990.

Ubeyd, Ali b. Süleyman. *Cem’u’l-Kur’ani’l-Kerim hifzen ve kitabeten*. Medine: Mecm‘e’l-Melik Fahd liteba‘ti Mushafi’l-Şerif, ts.

Ukberi, Ebu’l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah. *et-Tibyan fi İ’rabi’l-Kur’an*. thk. Ali Muhammed el-Becavi. 2 Cilt. İsa el-Bābi el-Ḥalabi ve-şurakāh, ts.

Vahidî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *et-Tefsirü’l-basit*. thk. İmam Muhammed b. Suud. 25 Cilt. Suudi Arabistan: İmadetü’l-Behsi’l-İlmiyyi, 1430.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meani’l-Kur’an ve i’rabuhu*. thk. Abdul Celil Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrut: Alemu’l-Kutubi, 1988.

Zemahşerî, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf ‘an hakaiki gavamidi’t-Tenzil*. 4 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kitabi’lArabi, 3. Basım, 1986.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ʿulûmi’l-Ḳurʾân*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’l- Kütübi’l-‘Arabî, 1957.

Zürkānî, Muhammed Abdulazim. *Menahilu’l-irfan fi ulumi’l-Kur’an*. 2 Cilt. Metbeetu İsa, 3. Basım, ts.